

Jan H. Oosterloo

Sander

SANDER

JAN H. OOSTERLOO

Sander

G. F. CALLENBACH N.V. - UITGEVER - NIJKERK

*Voor mijn dochters
Justine en Marianne*

Hoofdstuk 1

EEN BLEKE VORJAARSZON, DIE ZICH DOOR DE NOG MAARTSE buien heen heeft gewrongen, staat weifelend in de kamer. Zij heeft een lichte rechthoek, met het kruis van het venster erin, op het dikke, blauwwollen tapijt gelegd. In die rechthoek, die niet alleen licht, maar ook lekker warm is, zit het kind: Sander. Het knippert met de ogen en met het hoofdje schuin luistert het naar de geluiden in huis. Het is er mee vertrouwd. Het hoort ze elke dag. Beneden in de grote kamer studeert moeder. Ze zingt en begeleidt zichzelf op de vleugel. 'J'ai perdu mon Euridice.' De donkere, maar krachtige alt klinkt vol en sterk. Sander luistert ernaar, zoals hij dat altijd doet wanneer moeder zingt. Haar stem heeft een merkwaardige invloed op hem. Ze maakt hem blij en soms ook verdrietig. Maar zelfs als hij in huilen dreigt uit te barsten, houdt de stem hem gevangen. Hij kan dan niets anders doen. Het spel, waarmee hij bezig was, blijft rusten. Heel zijn aandacht is geconcentreerd op de rijkdom van klank, waarmee het huis is gevuld. Moeder zingt. Zij en haar stem zijn het enige wezenlijke, dat er voor hem op de wereld bestaat.

Kort nadat vader de deur was uitgegaan, had hij moeder uit de slaapkamer, die naast zijn kamertje is, horen komen. Hij had haar de trap af horen lopen; zachte voetstappen op treden die kraakten. Het was als vrijwel iedere middag. Hij wist van tevoren, dat moeder, die altijd na het eten van de middagboterham wat gaat rusten, zou opstaan zodra vader de deur achter zich in het slot had getrokken. Ook wist hij precies wat er verder zou gebeuren: de krakende treden van de trap, het openen en sluiten van de deur naar de grote kamer, het open slaan van de vleugel en dan de eerste tastende akkoorden, die uitgroeiden tot het voorspel, waarmee een lied of aria werd ingeleid.

Moeders stem klinkt door het huis. Stralend en juichend soms, maar ook wel smekend. Daardoor stemt zij nu eens blij, dan

weer verdrietig. Doch daarvan geeft Sander zich nog geen rekenschap. Hij ondergaat dit nog onbewust, zoals hij ook waarneemt zonder daaruit bepaalde conclusies te kunnen trekken.

Nu hij zich geheel voelt opgenomen in die ruimte, waarin, ondanks de eindeloosheid ervan, slechts plaats is voor moeders stem, die samensmelt met de klanken uit de vleugel, is er geen wereld daarnaast voor hem. De zwarte kater, die in het raamkozijn zit en naar buiten kijkt, is er evenmin als het witte wollen speelgoedschaap, dat op zijn plank met wieltjes in een hoek van de kamer staat. De fel tegen elkaar botsende stemmen van vader en moeder, die kort voordat hij aan tafel was geroepen, zijn aandacht hadden getrokken – ze vormen een zo veelvuldig voorkomend verschijnsel, dat zij hem niet meer beangstigen –, waren er niet geweest. En hij had vader ook niet van achter het raam nagekeken toen die, met de hond Blacky, in de roeiboot was gestapt en in de richting van het meertje was geroeid.

Zowel het een als het ander is pas weer werkelijkheid geworden als moeders stem zwijgt en de vleugel is dichtgeslagen. Even is het stil. Dan klinken er voetstappen beneden; ook stemmen en de zware lach van een man. Oom Jacob, weet Sander.

De betovering van muziek en zang is weggefallen. Nuchter staat de dag in de kamer. De rechthoek zon is verdwenen. Tegen de ruiten tikken regendruppels, die in kleine, smalle beekjes naar beneden glijden. Pappa wordt nat en Blacky ook. denkt Sander. Zijn gedachten gaan echter nog niet zover, dat hij zich afvraagt, waarom vader met dit buiige weer ging roeien. Hij stelt eenvoudig vast. Zonder meer. Zonder naar het hoe en het waarom te vragen.

Hij heeft, toen moeder hem, zoals gewoonlijk na het boterham eten, op zijn kamertje had neergezet, vader zien wegroeien. Vader zat op de voorbank; tegenover hem, op de achterbank, Blacky. Het is heel gewoon, dat vader is gaan roeien. Ook dat de hond is meegegaan. Het is even gewoon als de ruzie, die er geweest is. Sander heeft geen enkele reden om zich over wat

dan ook te verbazen. Hij doet dat niet over de zware stem van oom Jacob, die hij beneden hoort. Hij doet dat evenmin over Casparis, de kater, die van het raamkozijn is gesprongen en zich spinnend langs zijn benen komt strijken.

De aanraking met het zachte, lenige kattelijf geeft de jongen een gevoel, dat wel wat lijkt op dat wat hij krijgt als moeder hem in bad doet en dan plagend op zijn blote buik kietelt. Dan lacht hij echter en zou hij het gevoel willen intensiveren en laten voortduren. Nu irriteert het hem en slaat hij naar de kat, die nog net kans ziet te ontglippen en onder het ledikant een schuilplaats vindt.

Sander doet geen moeite het dier in handen te krijgen. Hij trekt het speelgoedschaap naar zich toe. Het is, na Blacky, zijn lievelingsbeest. Niettemin moet het dienen om de lustgevoelens, die de strijkages van de kat hadden opgewekt, af te reageren. Hij zet fel zijn nagels in het wollen lijf van het dier. En als het niet reageert, drukt hij met een vinger zo hard hij kan op de glazen ogen. Ze zitten er stevig aan vast. Het beest is trouwens helemaal sterk van constitutie. Het loopt zelfs geen schade op als de jongen ten slotte, huilend van drift, met beide vuisten op de kop ervan beukt . . .

Armand van der Hoogen roeit met krachtige slagen het plumpe, blauw geverfde bootje door de brede vliet. De glimmend-zwarte oliejas, die hij had omgeslagen om zich tegen de regen te beschermen, heeft hij achter zich neergegoooid nu het weer droog is geworden. Het is te warm met dat zware geval over de schouders. Hij transpireert toch al flink, doordat er meer wind staat dan hij had verondersteld. De wind, die uit het westen waait, maakt het roeien zwaar en jaagt golven op, die klot-send tegen de boeg van het bootje worden stukgeslagen.

Eigenlijk had ik beter thuis kunnen blijven, overweegt Armand. Maar tegelijk weet hij, dat hij dit niet wilde. Hij had, zoals trouwens vrijwel iedere dag, behoefte erop uit te trekken.

Natuurlijk had hij de auto kunnen nemen en naar de stad kunnen rijden. Hij was echter eenvoudig te lui geweest om de

wagen uit de garage te halen. Gemakkelijker was het geweest om in de roeiboot te stappen, die altijd in de vaart voor het huis klaarligt. En nu is het hanteren van de riemen weliswaar een zwaarder karwei dan het vasthouden van het stuurwiel van de auto, doch dit neemt niet weg, dat Armand er in bepaalde omstandigheden toch de voorkeur aan geeft. Ook nu is dat het geval. Hij heeft er zin in zijn spieren te gebruiken, zich lichamelijk in te spannen om een gevoel van onvrede, dat hem plaagt, te onderdrukken.

Hij tracht het onbehagen, dat hij met zijn spierkracht wil verdrijven, niet te analyseren. In de eerste plaats is hij ervan overtuigd, dat het geen enkele zin zou hebben. De buien worden zelden door een aanwijsbare oorzaak opgewekt, want de ruzies met Eleonora zijn aan de orde van de dag. Zij kunnen op zijn gemoedsgesteldheid geen invloed meer uitoefenen. Hij aanvaardt daarom die onaangename stemmingen als onafwendbare verschijnselen, die een onvervreemdbaar deel van zijn leven zijn geworden.

De ene dag slaagt hij er gemakkelijker en sneller dan de andere in om die stemmingen de baas te worden. Soms keert hij spoedig naar huis terug om uren achtereen, fluitend en zingend, in zijn atelier te werken aan een abstract schilderij, waarvoor wel nooit een koper zal worden gevonden. Het gebeurt echter ook, dat het herstel niet zo vlug komt en hij, teruggekeerd, grijpt naar de jeneverfles, waarmee hij zichzelf in de gelukkige waan weet te brengen, dat hij een der grootste en meest begenadigde kunstenaars is, die na Vincent van Gogh het levenslicht aanschouwden. Een schilderkunst vóór Van Gogh heeft er, naar zijn overtuiging, nooit bestaan. In een debat met vrienden beweert hij met grote stelligheid, dat de schilderkunst bij Vincent is begonnen, zoals de victorie uit de geschiedenisboekjes bij Alkmaar begon.

In gedachten verzonken heeft Armand niet gelet op de richting, waarin hij roeide. Dat is in strijd met zijn gewoonte. Want de zomermaanden, waarin er druk wordt gezeild op de vlieten, hebben hem geleerd steeds opletterend te zijn. Daarom vloekt hij als de boot met een schok tegen de oever is gestoten.

En onwillekeurig kijkt hij om zich heen, of iemand soms zijn onhandige manoeuvre heeft gezien. Maar er is niemand in de nabijheid te bekennen. De brede vaart en de rietlanden aan weerszijden liggen verlaten onder de nu dichtgelopen grauwe lucht, waaruit het kleinste plekje blauw is verdwenen. Aan de kant van Vlaardingen lijkt de regen al een gordijn voor de horizon te hebben geschoven. Doch Armand ziet dit niet. Hij heeft in één oogopslag en tot zijn geruststelling geconstateerd, dat niemand zag hoe stom hij op de oever roeide. En dan lacht hij. Want Blacky, de hond, is door de schok van de bank gevallen en krabbelt, op de bodem van de boot, overeind. Het dier kijkt hem aan, alsof het weet bij wie de schuld moet worden gezocht. De blik uit die hondeogen heeft op Armand een merkwaardige uitwerking. Heel even wekt hij een gevoel in hem op, dat iets weg heeft van vertedering. Maar vrijwel onmiddellijk wordt dat verdrongen door een zekere geïrriteerdheid, omdat hij niet wil toegeven aan de drang de hondkop tussen de handen te nemen of het dier te strelen.

In plaats van dat hij opstaat om de boot van de kant te duwen, blijft Armand zitten. Strak kijkt hij naar de hond, die, nu hij de aandacht op zich gericht weet, verlangend met de staart kwispelt.

'Was m'n hondje dan gevallen?' vraagt Armand met een stem, alsof hij tot een klein kind spreekt.

De toon van de stem doet de hond dichter naar hem toe schuiven. Zonder van zijn bankje op te staan, kan Armand hem nu over de kop aaien. Hij doet het en zegt: 'Kom maar bij de baas. Kom maar lekker bij de baas.' Hij streelt de hond krachtiger, zodat die zich, verrukt over deze onverwachte liefkozing, op de zij laat vallen en op de rug wentelt.

Doch dan is het opeens uit met de vriendelijkheid van Armand. De handen houden op met strelen en zijn ogen krijgen een vreemde, harde uitdrukking, die de hond op zijn hoede doet zijn. Hij komt uit zijn speelse, liggende houding overeind en zet de poten schrap om zich te kunnen verweren als dat nodig is. Doch Armand gunt hem niet de tijd verder iets te ondernemen. Hij heeft zich voorover gebogen en hem met een

snelle greep stevig beetgepakt. Hij tilt hem op en zegt, met dezelfde vleiende stem als daarstraks: 'Wou m'n hondje dan zo graag gaan zwemmen?' En met een forse gooi werpt hij het dier in het water. Proestend en wild met de poten slaande probeert het zo gauw mogelijk bij de boot te komen. Maar Armand heeft zich krachtig met de riem tegen de oever afgezet, zodat hij teruggedrijft naar het midden van de vliet en de afstand, die hem scheidt van het wanhopig zwemmende dier, snel groter wordt. Staande in de boot, met de riem tegen zich aan als een soldaat, die met het geweer bij de voet op schildwacht staat, ziet hij toe hoe Blacky een cirkel draait en dan, alsof hij de afstand had gemeten, naar de kant zwemt.

Armand fluit schel. De hond, gehoorzaam, keert om en komt in zijn richting. De ogen in het kopje, waarlangs het water opspat, zijn verlangend gericht op de man, die nog rechtop in de boot staat en roept: 'Kom dan, Black, kom dan bij de baas.' Hij wacht tot de hond dichtbij is. Dan haakt hij de roeispaan in de pen, zet zich op het bankje en trekt met lange slagen de boot vooruit. Hij roeit, alsof het een wedstrijd geldt. En als hij ziet hoe de hond steeds verder van hem afraakt, roept hij hijgend: 'Kom dan, Black, zwemmen dan, Blacky!' Het wrede spel heeft hem te pakken. Hij merkt niet eens, dat het weer is gaan regenen. De oliejas blijft ongebruikt achter hem liggen . . .

Het speelgoedschaap heeft de aanval doorstaan. Sanders kleine knuisten hebben het geen schade kunnen toebrengen. De jongen heeft het daarom van zich afgeduwd. Op zij gevallen is het blijven liggen. Even zit hij ernaar te kijken, alsof hij niet goed weet wat hij ermee aan moet. Doch dan staat hij op.

Voorzichtig opent hij de deur van de kamer. Want hij weet, dat moeder hem, wat hij nu gaat doen, zou verbieden. Langzaam, zich stevig aan de leuning vasthoudend, gaat hij de trap af naar beneden. Hij hoort de stemmen van moeder en van Oom Jacob in de grote kamer. Het stelt hem gerust. Als ze praten zullen zij niet op hem letten. Hij kan zijn gang gaan. Geen mens, die hem tegenhoudt.

In de keuken is de la onder het aanrecht het enige waar hij bij kan. De kast is te hoog. Hij zou ervoor op een stoel moeten klimmen. Misschien zou hij dat hebben geprobeerd. Doch het is niet nodig. Want in de la vindt hij wat hij zoekt: een mes. Daarmee klimt hij de trap op en gaat hij naar zijn kamer-tje terug.

Het schaap ligt er nog net zo als toen hij naar beneden ging. Op zijn zij. Sander gaat er op zijn knieën naast zitten. Hij aait het over de wollen kop. Hij buigt zich voorover en laat zijn hoofd rusten op het zachte lijf. 'Schaapje, schaa-pje,' fluistert hij zacht. En plotseling omarmt hij het beest en drukt het tegen zich aan. Hij zoent het op de neus en op de glazen ogen.

Zo blijft hij, met het speelgoedschaap in de armen, liggen. Terwijl hij het knuffelt, groeit het lustgevoel, dat dit lijfelijk contact in hem heeft opgewekt, tot zo'n intensiteit, dat het tot een pijn wordt. Hij kan dit niet langer verdragen. Zijn greep om het dier wordt lossen. Ten slotte laat hij het los en pakt hij het mes, dat hij beneden heeft gehaald en naast hem op de grond ligt. Hij steekt ermee in de buik van het dier. Met zijn beide handen om het heft geklemd, moet hij duwen om het lem-met door de stevige wollen huid in de zaagselvulling te steken. Met de tong tussen de tanden zucht hij van inspanning. Zijn hoofd wordt er rood van. Maar het lukt. Het staal dringt diep door in de buik van het dier.

Het is zijn lievelingsbeest. Hij geeft er zich geen rekenschap van, dat het straks vernield zal zijn, zodat hij er niet meer mee kan spelen. Hij probeert met het mes door het beestelijf te snijden, doch slaagt daarin niet. Daarom trekt hij het eruit en steekt opnieuw. Hij doet dat verscheidene malen achtereen. Met zijn knuistjes om het heft geklemd, wrikt hij het mes, zodat er diepe gaten ontstaan, waaruit het zaagsel stroomt, dat zich over het vloerkleed verspreidt. Als de gaten in het beest groot genoeg zijn geworden, gooit Sander het mes naast zich neer. Hij wroet met zijn kleine, sterke handen in het zaagsel en trekt de wollen bekleding aan flarden. De buik van het beest ligt open. Niets houdt meer de zaagselvulling tegen, die

een klein blond duin op het blauw wollen tapijt heeft gevormd.

Met de regenbui, die de verten heeft toegeschoven, is de wind aangewakkerd. In felle vlagen, die soms de kracht van een storm hebben, jaagt hij over de rietlanden. Aan de golven op het grauwe water heeft hij witte kuiven gegeven. Met die wind op de boeg is het zwaar roeien. Doch het lijkt of Armand daar geen erg in heeft. Hij trekt de riemen door het water met een geweld, dat een meer dan normale inspanning van hem vergt. Hij geeft er zich echter geen rekenschap van.

Korte tijd had hij de riemen laten rusten. Hij had Blacky de gelegenheid gegeven dichtbij te komen. Zo dicht had hij de hond de boot laten naderen, dat hij het dier met de hand kon aanraken. Hij had gedaan, alsof hij het in de boot wilde tillen en flemend gezegd: 'Zal de baas je er dan maar uithalen?' Maar toen het hondje jankend vergeefse pogingen deed tegen de boot op de klauteren, had hij geen hand ernaar uitgestoken. Integendeel. Opnieuw had hij de riemen gegrepen en, terwijl hij de afstand tussen hem en de hond zich snel zag vergroten, had hij geroepen: 'Kom dan, Black. Zwemmen dan, Black!'

De hond zwemt. Wanhopig. Hij roeit. Krankzinnig. Druppels rollen van zijn voorhoofd. Is het zweet? Is het regen? ... Hij vraagt het zich niet af. Hij heeft niet eens bemerkt, dat het regent. Hij roeit. Hij roeit maar voort. En telkens weer klinkt schor zijn roep: 'Kom dan, Black, zwemmen dan, Black!'

Doch hij ziet de hond niet meer. Er is een grijs waas voor zijn ogen. Hij roeit als in een mist. En ook zijn gedachten tollend daarin rond. Even schiet het door hem heen: de dokter ... mijn hart ... Vermijdt te grote inspanning, heeft de dokter kort geleden tegen hem gezegd. Hij moet hieraan denken, omdat hij plotseling een felle pijn heeft gevoeld, die door zijn ganse lichaam scheen te trekken. Maar dan roeit hij weer en laat zijn stem over het water klinken: 'Black, zwemmen, Blacky!'

Met grote, wijdopen gesperde ogen kijkt het kind naar de verwoesting, die het heeft aangericht. Zijn lievelingsschaap ligt daar met een slap, kapotgerukt lijf. Het zaagsel is eruit gelopen;

er ligt een bergje op het kleed en de rest is verspreid door de kamer.

Nu zijn drang om pijn te doen en te vernietigen is uitgeraasd, heeft Sander het gevoel, dat niet hij, doch een ander het beest heeft vernield. Zijn handen kunnen dit niet hebben gedaan. Er moet een boze man in de kamer zijn geweest, die zijn schaaap heeft doodgemaakt. En opeens begint hij te huilen. Hij neemt de kop van het beest tussen zijn handen, drukt die tegen zijn gezicht en snikt: 'Schaapje, o schaaapje . . .'

De man roeit. Er is een grote afstand gekomen tussen hem en de hond, die vermoeid de boot achternazwemt en zo nu en dan een zwak gehuil laat horen, dat in de ruimte verloren gaat. De man roept niet meer, zoals hij steeds nog gedaan had. Hij roeit alleen nog maar. Doch zijn slagen lijken minder krachtig te zijn geworden.

De hond zwemt. En als ten slotte de riemen stil zijn blijven liggen en de boot door de sterke wind wordt teruggedreven, heeft hij weldra zijn doel bereikt. Doch dan zijn er niet de handen van de baas om hem uit het water te tillen.

Armand ligt achterover in de boot. Hij is van de bank gegleden en zijn hoofd rust tegen de ijzeren rand, waarlangs bloed op de planken van de bodem druppelt.

De nagels van de hond krabben tegen de boot. Ze vinden geen houvast. In doodsnood worstelt het vermoeide dier. Het jankt. Het probeert te blaffen, maar heeft er niet de kracht meer voor. Nog éénmaal tracht het zich vast te grijpen in het hout. Dan glijdt het weg. Het grauwe water sluit zich boven het beest. De golven met witte koppen jagen elkaar na.

Wat later stoot de boot tegen de oever. Door de schok rolt Armand naar de andere kant. Hij is dood als hij 's avonds wordt gevonden. De dokter stelt vast, dat hij aan hartverlamming is gestorven.

De man, die vader heet, is ineens uit zijn leven verdwenen. Het kind stelt dit vast, meer met bevreemding dan met pijn. Vader is dood. Moeder heeft het hem gezegd. Ze had hem in

haar armen genomen en zijn gezicht tegen haar natte wang gedrukt. Het had hem een gevoel van afkeer gegeven. Daarom, en ook omdat Blacky weg is en zijn mooie speelgoedschaap is doodgemaakt, had hij met moeder mee gehuild.

Om vader huilt hij niet. Als moeder hem 's avonds naar bed heeft gebracht en hem met meer tederheid dan anders heeft toegestopt, zegt hij: 'Blacky moet terugkomen.' Over vader geen woord.

Armand heeft nimmer veel voor het kind betekend. Toen Sander was geboren heeft hij dat aanvaard als een consequentie van zijn huwelijk met Eleonora, dat hij al eerder had geaccepteerd als een noodwendig gevolg van het feit, dat zij in hun jeugd bijeen waren gebracht en door de wederzijdse ouders leken te zijn voorbestemd om een echtpaar te gaan vormen. Van kind af aan was hij meer geleefd dan dat hij had geleefd. En met Eleonora was dat niet anders geweest.

Zij had de droom, na een studie aan het conservatorium, te gaan schitteren als concert- of operazangeres, een droom gelaten. Want de werkelijkheid lag kant en klaar: het huwelijk met Armand van der Hoogen, die weliswaar met zijn schilderingen geen stuk droog brood had kunnen verdienen, maar rijk genoeg was om een gezin een goed bestaan te kunnen waarborgen. Aangezien ook zij veel geld meebracht was er geen enkele bedenking tegen het huwelijk aan te voeren geweest. Integendeel, alle familieleden en kennissen hadden romantische dingen gezegd of gedacht toen het jonge paar een oud boerderijtje, vlak bij de brede vlieten, had laten verbouwen tot een comfortabele en artistieke woning.

Niemand was er, die de drassige veenbodem had gezien, waarin de fundamenten voor dit huwelijk waren gelegd. Ook Armand en Eleonora hadden er geen erg in gehad. Zij waren zich, zonder verbazing overigens, de wankele basis bewust geworden, nadat enige maanden samenleven in het afgelegen huis de glans van het nieuwe hadden gedoofd.

Op de avond van een herfstdag, die striemende regenbuien en stormachtige wind had gebracht, was het tot een eerste, hoog-

lopende ruzie gekomen. Armand had de gehele dag rondgehangen in zijn atelier zonder iets uit te voeren. Eleonora had in bed een Frans romannetje liggen lezen. Veel beters was er voor haar niet te doen geweest. Als zij piano speelde of zong waren er onmiddellijk de protesten van Armand, die zelfs in zijn atelier zich daardoor gestoord voelde. De kreet: 'Houd alsjeblieft op met dat gejammer!' had haar weldra de lust ont-nomen haar zangstudies voort te zetten.

Het was daarom een dag van grenzeloze verveling geweest; een uiterst groeizaam klimaat voor de kiemen, waaruit een ruzie zich kon ontwikkelen. Een enkel verkeerd gevallen woord was de aanleiding geweest. Fel hadden verwijten over en weer geklonken en ten slotte was Armand de kamer uitgelopen. Goed, ga maar weg, had zij gedacht. Maar toen hij de buiten-deur in het slot had getrokken en zij hem even later de auto had horen starten, was zij teleurgesteld en beledigd geweest. Zij had de telefoon gepakt, snikkend een lang gesprek met haar moeder gevoerd en het slot was geweest, dat haar vader haar nog diezelfde avond was komen halen. Het was maar een goed halfuur rijden van Wassenaar.

De volgende dag al was Armand gekomen. Na een verzoenings-scène met veel tranen was Eleonora met hem teruggegaan. Ze waren beiden boordevol goede voornemens geweest. Doch zij vergaten ze onmiddellijk, toen opnieuw verveling en een ongelukkig woord aanleiding tot een botsing hadden gegeven. In het begin had Eleonora, na een ruzie, nog troost gezocht bij haar moeder. De telefoon was bij de hand en vader was on-middellijk bereid om naar het huis bij de vlieten te rijden en zijn dochter te halen. Naarmate echter de ruzies in aantal toenamen, was zij er onverschilliger onder geworden. Ten slotte bleven de ouders er onkundig van.

De veelvuldige botsingen sloten ogenblikken van een schijnbaar harmonieus samenleven en tederheid niet uit. Dan scheen de zon in het huis, zelfs al keek een loodgrijze decemberdag door de vensters. Eén van zulke schaarse momenten, waarin Armand en Eleonora geloofden voor elkaar te zijn geschapen, had ten grondslag gelegen aan het bestaan van Sander. Niette-

min had het in de man verzet gewekt, toen het kind zich had aangekondigd.

De geboorte van Sander, in het midden van september, toen het nog volop zomerde, was door Armand aanvaard als een gebeurtenis, die onvermijdelijk was. Eleonora echter was gelukkig; de pijn van de baring was in de schaduw gesteld bij de vreugde, die haar had doorstroomd, toen het kind voor de eerste maal in haar armen lag.

En in de maanden die volgden, had het kind inhoud en zin gegeven aan de dagen, die haar voordien zo vaak zinloos hadden geleken en niets dan verveling hadden gebracht. Zij had daarvoor de nukken van Armand, die zijn eigen leven wilde leiden en zich aan het kind nagenoeg niets gelegen liet liggen, gemakkelijker kunnen verdragen.

Doch zelfs een kind kan de dagen niet blijven vullen. Dit had Eleonora ervaren, toen plotseling iets anders in haar leven was gekomen, dat haar zozeer in beslag was gaan nemen, dat het Sander ten slotte op zij had gedrongen. Dat andere, dat nieuwe, dat haar min of meer had overrompeld en waarmee zij zich sindsdien gebonden had geweten, was belichaamd in Jacob Goedegeburen, de goedmoedige reus, die op zekere dag, met de zilte geur van de Zeeuwse schorren in de haren en het blauw van de lucht boven de Zeeuwse stromen in de ogen, was komen binnenwaaien. 'Eureka,' had hij gegalmd met zijn zware stem, toen Armand, verrast, hem had binnengelaten, nadat hij, met meer geweld dan nodig was geweest, de antieke klopper op de deur had laten hameren.

Jacob en Armand hadden elkaar in hun jongensjaren geregeld ontmoet als Armand in de zomervakantie logeerde op de Zeeuwse boerderij, waarop een van de pachtboeren van zijn vader zat. Jacob bleef er ook vaak een paar dagen, als hij was meegekomen met zijn vader, die in Zeeland steeds rondneusde bij boeren en welgestelde burgers naar antieke sieraden en meubelen, waarvoor hij een onverzadigbaar afzetgebied vond bij de antiquairs in Middelburg en Veere. Met de kennis van antiek had Jacob blijkbaar ook de handelsgeest van zijn vader geërfd, want nadat hij zijn 'Eureka' had laten

klinken, had hij verteld, dat hij zijn antiekzaak in Veere onder leiding van een jongere broer had gelaten, met wie hij al jaren samenwerkte, en dat hijzelf het beheer op zich had genomen van een nieuwe zaak in Den Haag. Hij legde zich daar in hoofdzaak toe op de in- en verkoop van schilderijen van oude meesters; in Zeeland bleef de handel voornamelijk beperkt tot antieke sieraden. De Engelse toeristen waren er de grootste afnemers van.

Zijn vestiging in Den Haag had Jacob Goedegeburen zijn jeugd-vriend Armand van der Hoogen in herinnering gebracht. Hij had navraag gedaan en het was niet moeilijk geweest het adres te vinden. Zo was, na meer dan tien jaren, met het schallende 'Eureka' het contact hersteld. Tevens was daarmee een nieuwe periode ingeluid in het leven van Eleonora. Doch op dat moment kon zij dat nog niet bevroeden.

Jacob was gekomen als vriend van haar man. Ofschoon zij bepaald niet blind was voor de charme van zijn blondheid en herculische gestalte, zag zij hem toch niet anders dan als zodanig. En zij aanvaardde het als heel normaal, dat hij, die als vrijgezel in Den Haag een kamer bewoonde, na die eerste keer gemakkelijk de weg naar hun huis aan de vlieten had weten te vinden. Het geluid van de claxon van zijn auto, waarmee hij zijn komst placht aan te kondigen, was ten slotte een vertrouwd geluid geworden. Ook voor Sander, die in oom Jacob meer een speelkameraad had gevonden dan in zijn vader.

Het had er veel van weg gehad, dat de vriendschap met Jacob een gunstige invloed uitoefende op de sfeer in huis. De afleiding, die de bezoeken brachten, leek een rem te zijn, die de frequentie van de ruzies drukte. Doch de goede dingen in dit leven zijn helaas al evenmin bestendig als de slechte. De opklaring in het huiselijke leven was maar van tijdelijke aard geweest. En dreigende wolken schoven voor een pover zonnetje van schijngeluk, toen diepere gevoelens dan louter genegenheid voor elkaar de plaats van de vriendschap tussen Jacob en Eleonora begonnen in te nemen. Ze hadden haar in verarring gebracht. Ze wilde er niet aan toegeven. Doch liefde laat zich niet terzijde dringen.

Het was ongemerkt gegaan. Geen van beiden waren ze het zich aanvankelijk bewust geweest. Maar de band, die hen zou gaan binden, was opgenomen toen, op zekere dag, het gesprek was beland bij het onderwerp muziek. Jacob bleek niet alleen een groot liefhebber van muziek te zijn, maar ook een groot kenner van opera's. En toen zij had verteld van haar studie aan het conservatorium en daarbij niet de toekomstdromen, die zij eens had gekoesterd, geheel had kunnen verzwijgen, had hij niet gerust voor zij iets had gezongen.

Eerst nog aarzelend, had zij toegegeven. Zij had plaats genomen voor de vleugel, die de laatste tijd te weinig was gebruikt. Nadat zij tastend de vingers over de toetsen had laten glijden, probeerde zij voorzichtig haar stem. Het was lang geleden, dat zij had gezongen. Maar toen zij het in spanning en afwachting naar haar opgeheven gezicht van Jacob had gezien, die tegenover de in een tijdschrift bladerende Armand zat, was alle aarzeling van haar afgegleden. Zichzelf begeleidend zong zij de eerste de beste aria, die haar in de gedachten kwam: 'Ah! Che forse ai mei di.'

Armand had even opgekeken, toen zij de aria had uitgezongen en haar stem zweeg. Jacob had de handen bij elkaar gebracht als wilde hij applaudisseren. Zijn applaus was echter achterwege gebleven, doch Eleonora had gezien hoe ontroerd hij was. En zonder woorden was zij van het pianokrukje opgestaan, toen hij had gevraagd: 'Mag ik de volgende aria begeleiden?' Leunend tegen de vleugel, zich geheel concentrerend op haar stem, had zij haar andere geliefde aria's gezongen. Uit *Carmen*, *Der Meistersinger* en andere opera's. Jacob had haar volgezaam begeleid. En beiden waren zij zo opgegaan in de muziek, dat zij niet hadden gemerkt, dat Armand de kamer had verlaten en Sander, het kind, stil genietend de plaats van de vader in de grote fauteuil had ingenomen.

Ze zagen het, toen ze even pauzeerden. Het was echter zonder verwondering, dat zij het constateerden. En ofschoon zij beiden wisten, dat zowel de een als de ander het had opgemerkt, spraken zij er met geen woord over.

Op de knieën ligt Eleonora bij het ledikantje van het kind, dat met een zucht de ogen heeft gesloten om te gaan slapen, als zij, tegen beter weten in, heeft geantwoord, dat Blacky morgen heus wel terug zal zijn. Zij weet, dat het hondje is verdronken. De schipper van de Vlaardingen III had het, nabij 'Het Jachthuis', in het schroefwater naar boven zien komen en het bij de burens verteld. Zo was het haar bekend geworden. Maar zij durft het Sander niet te zeggen. En verdrietig denkt zij: Liegen maar. Leugentjes om bestwil zijn niet erg . . .

Opeens zijn daar de gedachten bij Jacob. Vandaag heeft hij een kort bezoek gebracht, geschokt door de plotselinge dood van Armand.

'Als je mijn hulp nodig hebt, roep me dan direct,' heeft hij gezegd toen hij vertrok. En hij heeft eraan toegevoegd: 'Er is nu zoveel voor je te regelen.'

Gisteren, misschien wel op het ogenblik dat Armand al dood in de boot lag, had hij dringend gezegd: 'Norie, lieverd, zo gaat het niet langer, zo gaan er twee levens kapot. Toe Norie, laat je scheiden van Armand . . .'

Ze had heftig van nee geschud, maar onderwijl had een warm gevoel haar doorstroomd, omdat zij wist, dat Jacob van haar hield.

Zij houdt ook van Jacob. Met een schok van afschuw stelt zij vast, dat zij dit zelfs nu, terwijl Armand nog dood boven aarde staat, niet kan ontkennen. En zij vraagt zich af: Ben ik dan zó slecht? Zij herinnert zich het gebod: gij zult niet begeren. Heeft zij begeerd? Ja, zij moet het zichzelf bekennen: al vaak heeft zij zich aan de zijde van Jacob gedroomd. Doch tegelijk overweegt zij, dat zij daarmee niet begeerde wat van haar naaste was. Hij deed dat wel. Jacob begeerde de vrouw van zijn vriend; het wettige bezit dus van zijn naaste. Toch kon zij Jacob niet slecht vinden . . . Als zij begeerde, zondigde zij niet tegen dit gebod. Wel tegen dat andere echter. Gij zult niet echtbreken. Immers, de gedachte aan ontrouw is even erg als het plegen ervan.

Ineens staat er glashelder deze bijbeltekst in haar herinnering: 'Maar ik zeg u, dat zo wie een vrouw aanziet om haar te bege-

ren, die heeft alreeds overspel in zijn hart met haar gedaan.' Zij had de tekst gehoord als kind bij een vriendinnetje thuis. Het meisje, naast wie zij op school in de bank zat, had haar gevraagd bij haar het huiswerk te komen maken. Zij was er blijven eten en in het hoofdstuk, dat de vader uit de bijbel had gelezen, kwam die tekst van het overspel voor. Op de kamer van het vriendinnetje hadden ze later het hoofdstuk nagelezen en in een woordenboek opgezocht, wat overspel betekende. De tekst had zij sindsdien niet verleerd.

Er speelt een glimlach over Eleonora's gezicht. Geamuseerd bedenkt zij, dat zij de enige van de familie is, die een christelijke opvoeding heeft gehad. Eenvoudig omdat de dichtstbijzijnde school een christelijke school was geweest. Zij denkt: Vader en moeder zouden me om dezelfde reden even goed naar een rooms-katholieke school hebben gestuurd... Wat dit aangaat, waren zij gemakzuchtig en onverschillig. Ze had vader eens horen zeggen: 'Het kind zal er vast geen kwaad leren.' Dat had zij er zeker niet. Doch ze zou het vermoedelijk op een andere school evenmin hebben geleerd.

Sander wentelt zich om in zijn bedje. De onverwachte beweging van het kind breekt haar gedachten af. Als zij bemerkt, dat de jongen rustig verder slaapt, staat zij moeillijk op. Haar knieën doen pijn en de beenspieren zijn stijf. Ze heeft lang in dezelfde, ongemakkelijke houding gezeten.

Omdat zij er op dit ogenblik behoefte aan heeft in de nabijheid van het kind te blijven, gaat zij niet naar de huiskamer, waar zij haar ouders en die van Armand bijeen weet. Gisteravond waren ze, gealarmeerd, al vlug gekomen. Vader en moeder Van der Hoogen het eerst; haar ouders een poosje later. Gezamenlijk waren zij laat in de avond weggereden en vanochtend teruggekeerd. Evenals Jacob hadden zij gezegd: 'Er is zoveel voor je te regelen.' Ze hadden haar veel uit de handen genomen en zij was er hen dankbaar voor. Doch nu, deze avond, had zij ze graag zien vertrekken. Het liefst wil ze alleen zijn met haar gedachten.

Ze neemt plaats op een rechte stoel, die naast Sanders ledikantje staat. Met de handen gevouwen in de schoot zit zij daar,

zoals men soms op oude prentjes moeders aan het ziekbed van een kind ziet zitten. Doch daarvan is zij zich niet bewust. De gedachten zijn, over de jeugdherinnering heen, teruggesprongen naar Jacob. Nog even flitst het door haar heen: Dit mag niet, want Armand is pas gestorven en overmorgen wordt hij begraven. Tegelijk weet zij echter, dat zij zich niet tegen de aanstormende gedachten zal verzetten. Ze moet aan Jacob denken. Ze kan niet anders.

Het is net, alsof zij zich nu pas goed realiseert hoe die grote, blonde Zeeuw een deel van haar leven is geworden. Sinds die dag, waarop de muziek hun duidelijk had gemaakt dat zij bij elkaar behoren, had zij, als vanzelf, Armand naar de achtergrond van haar bestaan gedrongen. Heel onopvallend, zodat hij het zich niet eens bewust zal zijn geweest. Ze was hem gaan negeren. Terwijl ze hem vroeger nog wel trachtte te betrekken bij dingen, die haar interesseerden of belangstelling toonde voor zijn experimenten met verf, liet zij hem van toen af aan zijn gang gaan. Als hij de deur uitging, vroeg zij niet: 'Waar ga je heen?' En als hij thuiskwam, informeerde zij niet, waar hij geweest was. Hij scheen het niet te merken. Dit had het voor haar wel gemakkelijk gemaakt steeds verder van hem af te gaan leven.

Wat Armand bepaald niet was ontgaan was, dat zij haar zangstudie had hervat. Twee, drie dagen had hij erover gezwegen. Toen had hij gezegd: 'Doe me 'n lol en kweel alsjeblieft als ik niet thuis ben.' Zij had een opmerking willen maken. Doch hij had haar niet de gelegenheid gegeven. Hij had haar aangekeken met die blik, waarvoor zij als meisje bang was geweest, maar die zij later wist te trotseren. En hij had haar toegevoegd: 'Denk je nog altijd wat te bereiken met die rotstem van jou?' Ze herinnert zich, dat ze op dat moment haar ogen van zijn blik had moeten afwenden. Niet alleen, omdat die zich opeens met tranen hadden gevuld . . .

Ze denkt: Zo was Armand. Hard en koud. En erop belust pijn te kunnen doen.

Jacob is zo heel anders. Aan hem dankt zij het, dat zij weer in haar stem is gaan geloven. Hij heeft haar aangemoedigd,

haar bezworen, dat zij talent heeft. En vaker dan Armand heeft geweten, is hij gekomen om haar bij de studie te helpen en op de vleugel te begeleiden. Zo vaak zelfs – ze moet het met een gevoel van zelfverwijt bekennen –, dat ze het kind aan zijn lot overliet. In plaats van ermee te spelen of te wandelen, zette zij het in zijn kamertje, waar het zich maar moest zien te amuseren. Gelukkig, dat Jacob het nogal eens mee naar buiten nam als de zanglessen waren beëindigd.

Merkwaardig is het, overweegt zij, dat de studie hen maandenlang zo sterk gebonden heeft, zonder dat er ook maar met één woord werd gerept van de liefde, die hij, toch zeker evengoed als zij, in hun verhouding moet hebben voelen binnentreden. Misschien is er wel eens een gebaar geweest, dat erop duidde. Maar dan was het toch heel bedekt. Beiden hebben zij hun omgang zuiver willen houden. Zij, omdat zij nu eenmaal de vrouw van Armand was; hij ongetwijfeld, omdat hij de vriend was van haar man. Totdat dan, gistermiddag, de zelfbeheersing was gebroken. Plotseling had ze zijn sterke armen om haar heen gevoeld en bij haar oor zijn fluisterende stem gehoord: 'Norie, lieveling . . .'

Norie had hij gezegd; het naampje, dat moeder haar vaak had gegeven, toen zij nog klein was. Armand zei altijd voluit: Eleonora. Alleen in een heel tedere bui was zij voor hem 'kind' of 'vrouwetje' geweest. Maar Norie had hij haar nooit genoemd.

Jacob zei Norie. Ze had van hem niet anders verwacht. Het was vanzelfsprekend, dat hij haar zo noemde. Maar toen zij hem het hoorde zeggen, was zij warm van geluk geworden. Niettemin had zij heftig van nee geschud, toen hij had gezegd: 'Laat je scheiden.' Het was een spontane reactie geweest, doordat zij altijd een scheiding had beschouwd als iets, waarvoor in haar leven geen plaats zou zijn. Zij kon op dat ogenblik niet weten, dat er al een andere oplossing was . . .

Met een schok is zij zich dit nu bewust geworden. Ik ben vrij, denkt ze. En alsof zij deze gedachte wil bevestigen, spreekt zij het zacht uit: Ik ben vrij. Daarna bergt zij het gezicht in de handen en huilt. Omdat zij verdrietig en gelukkig tegelijk is.

Zij heeft zich hersteld, als zij zich wat later bij haar ouders en schoonouders voegt, die zwijgend in de huiskamer zitten.

Het is stil en donker in huis, als Sander wakker wordt.

Blacky, denkt hij. Zou Blacky al terug zijn? En scherp luistert hij of ergens misschien een hondje blaft. Doch niets is er, dat de stilte verstoort.

De gedachten van het kind zijn bij het dier. Niet bij vader. Aan hem heeft hij eigenlijk geen andere herinnering dan aan de man, die kwam en ging, doch die een vreemde bleef. Nee, toch; er is nog een andere herinnering. Daarmee verbonden zal hij altijd vader blijven zien. Misschien zelfs wel als hij heel oud wordt.

Een dag in de zomer. De wijde polder, met de geur van vers gemaaid gras. Een blauwe hemel met traag zeilende witte wolken. Vader, die hem – hoge uitzondering – had meegenomen. Achter het huis waren ze over het smalle brugje gegaan en in het weiland gekomen. Daar had hij, achter vader aan, door het hoge gras gelopen. Zo nu en dan had hij zich gebukt om een helgele boterbloem te plukken. Hij wilde een bos ervan meenemen voor moeder.

Met het kleine veldboeket in zijn knuistje geklemd, volgde hij vader door een weiland, waar het gras laag was en weinig bloemen bloeiden. Zijn aandacht was nu gericht op de koeien, die er loom lagen te herkauwen. Hij had het niet begrepen op de grote beesten met hun horens. Zolang ze rustig bleven liggen en hij op veilige afstand ervan kon blijven, kon hij zich wel flink houden. Maar toen zij door een hek moesten, waar voor een koe stond, alsof ze iedereen moest tegenhouden, was hem de moed in de schoenen gezonken. Angstig had hij ineens geroepen, dat hij niet verder durfde; dat hij bang was voor die koe.

Vader was blijven staan. Hij had de zoon aangezien. Eerst verwonderd en een tikje geamuseerd. Daarna was er een heel vreemde blik in zijn ogen gekomen. Hij had zich naar de jongen toegebogen en gevraagd: 'Ben je dan bang voor zo'n lief, klein koetje?'

Stom had de jongen geknikt. En de man had gezegd: 'Koetjes zijn toch zo lief. Maar ze houden niet van bange jongetjes. Ze houden helemaal niet van bange jongetjes . . .'

Onwillekeurig was Sander een stapje achteruitgegaan. Maar vader had hem bij een arm gepakt, hem in de richting van de koe getrokken en gezegd: 'Hier is het jongetje, koetje, het jongetje is helemaal niet bang voor je.'

Het kind had willen gillen, dat het wel bang was. Het had zich willen losrukken en weglopen. Maar het kon niets doen. Het was net, alsof het van schrik was verlamd. Want steeds dichterbij kwam die geweldige koeiekop met de kromme, puntige horens. Vlakbij kwamen ook de ogen, die hem nieuwsgierig opnamen, en de grote neusgaten, waaruit hij de warme adem op zijn gezicht voelde blazen. Hij sidderde. En toen had hij vaders stem gehoord: 'Toe, geef de lieve koe dan een kusje.'

Hij steunde. Willoos volgde hij de dwang van vaders hand, die zijn arm omklemd hield. De kop van de koe was nog dichterbijgekomen. De ogen waren zo groot als bordjes geworden en de vlezige lippen, onder de wijd opengesperde neusgaten, verborgen een reusachtige muil. Opnieuw steunde hij. En vaders stem leek van heel ver te komen. Nochtans verstond hij duidelijk wat vader zei. Die herhaalde: 'Toe, geef de lieve koe dan een kusje.'

Op dat moment was de koeiekop gaan draaien. De hele wereld was mee gaan rondtollen. Hij had het koud gekregen, terwijl hij voelde, dat het zweect hem uitbrak . . .

Toen hij was bijgekomen lag hij op de rug in het gras. Vader zat op de knieën naast hem en wiste hem het voorhoofd met een natte zakdoek. Sander had om zich heen gekeken. Tot zijn geruststelling was de koe verdwenen. Op de plaats waar zij had gestaan, lag het boeketje boterbloemen.

Nadat hij voldoende was opgeknapt om naar huis te kunnen lopen, had vader hem op het hart gedrukt niets tegen moeder te zeggen. Hij had het beloofd en gezwegen. Maar 's nachts, in zijn droom, was de koeiekop teruggekeerd; verschrikkelijker en geweldiger dan hij in werkelijkheid was geweest. En wat hij op de dag niet had gekund, kon hij nu: hij gilte. Moeder

was komen toelopen, bang dat hij ziek was en koorts had. Toen zij hem niet tot bedaren kon brengen had zij hem opgepakt en bij zich in bed genomen. Daar was hij ten slotte rustig geworden en in slaap gevallen.

Nu hij wakker ligt en tevergeefs naar het blaffen van Blacky luistert, komt die nacht in zijn herinnering. Plotseling verlangt hij naar de nabijheid van moeder. Hij roept. Zacht. Maar het lijkt of zij erop heeft gewacht. Zij is er onmiddellijk. En ze weet waarom hij heeft geroepen. Want ze zegt: 'Kom jij maar bij mamma in het grote bed.'

Als hij naast haar ligt, vergeet hij naar Blacky te vragen. Alles is goed nu. Hij zucht tevreden als moeder hem tegen zich aandrukt. Het is, alsof hij voelt, dat zij in dit gebaar de liefde heeft willen leggen, die hij te kort is gekomen en in zijn leven nog zoveel zal moeten ontberen.

Hoofdstuk 2

HET VRAGEN NAAR BLACKY IS TEN SLOTTE OPGEHOUDEN. DE hond is niet teruggekeerd. Evenmin als vader en het speelgoedschaap. De wereld van Sander is nu geworden: moeder, oom Jacob en de muziek. Het is een kleine wereld, waarin hij zich snel en goed aanpast. Er wordt veel meer notitie van hem genomen dan vroeger het geval was. Moeder speelt met hem, ze wandelt met hem op het smalle pad langs de vliet of neemt hem mee, als ze in de auto naar de stad rijdt. Vaak is oom Jacob er; hij stoeit met hem en als het mooi weer is, gaat hij met hem roeien of zwemmen. Het zijn allemaal prettige dingen voor het kind. Maar het fijnste is toch wel als het zit weggedoken in de fauteuil, die van vader is geweest, en luistert naar moeder, die zingt, terwijl oom Jacob haar op de vleugel begeleidt. Dan vergeet hij alles om zich heen en droomt hij dromen, die mooier zijn dan hij ze ooit in zijn slaap heeft gedroomd.

Niets is echter bestendig. Dit ervaart Sander al weer heel spoedig in zijn jonge leventje. Oom Jacob heeft moeder bewogen haar zangstudie voort te zetten. Om de andere dag moet zij nu naar Den Haag. Ze kan de jongen niet meenemen. Hij wordt thuis gelaten onder de hoede van vrouw Dijkshoorn, de werkster. Dat betekent, dat hij weer op zichzelf is aangewezen. Want de vrouw heeft haar werk in het huis. Daarbij wil ze wel een oogje op het kind houden. Doch verder bekommert zij er zich niet om. De ene dag moet de kamer een goede beurt hebben. De andere dag wordt de keuken overhoop gehaald. Dan weer moet de was worden gedaan of ligt het strijkgood te wachten. Vrouw Dijkshoorn is zo'n type, dat niet leeft als ze geen bergen werk heeft om te verzetten.

Op een ochtend heeft ze een klein meisje meegebracht. Een dochtertje van haar zuster, die in het ziekenhuis ligt, heeft ze Sanders moeder verteld. En ze had er de vraag op laten vol-

gen: 'U hebt er toch niks op tegen, dat ze is meegekomen, mevrouw?'

Mevrouw Van der Hoogen had er geen bezwaar tegen gehad. 'Ze kan fijn met Sander spelen,' vond ze.

En vrouw Dijkshoorn had gezegd: 'Dat had ik ook zo gedacht.' Ze heeft de beide kinderen in de huiskamer achtergelaten en is in de bijkeuken aan het werk gegaan. Vandaag moet er worden gewassen.

Sander zit op de grond tegenover het meisje, dat van zijn leeftijd is. Hij kijkt naar het kind, dat de pop, die het heeft meegebracht, stevig tegen zich heeft aangedrukt. Het lijkt wel, of het intuïtief voelt, dat het die moet beschermen.

Lange tijd blijven zij zwijgend tegenover elkander zitten. De ogen van de een zijn peilend op die van de ander gericht. Het is, alsof de kinderen elkaar trachten te hypnotiseren.

Sander is de eerste, die zijn mond opendoet. Hij vraagt: 'Hoe heet jij?'

Als het meisje, zonder de ogen van hem af te wenden, blijft zwijgen, herhaalt hij zijn vraag.

Dan antwoordt het kind, schuchter: 'Riekie.'

Het vraagt niet hoe hij heet. Maar als hij heeft herhaald 'Riekie', zegt zij: 'Jij heet jongen.'

'Nietwaar,' zegt hij. 'Sander.'

'Gekke naam,' vindt het meisje.

'Niet gekke naam,' zegt hij. En er verschijnt een boze rimpel tussen zijn ogen.

Het lijkt of ze hiermee genoeg hebben gepraat. Weer zitten ze zwijgend elkaar op te nemen. Totdat hij opeens begint te fantaseren. Hij zegt: 'Ik ben geen jongetje. Ik ben een beer, een hele, hele grote beer.'

Het meisje kijkt hem verbaasd aan. Dan trekt er een aarzelend lachje over haar gezicht. Weifelend vraagt ze: 'Een beer?'

De vraag moedigt hem aan. Hij fantaseert verder en zegt: 'Ik kan een grote beer worden. Met zulke oren en zo'n mond.' Zijn handen geven reusachtige afmetingen aan.

Het gezicht van het meisje drukt angstige verbazing uit.

'En als ik een beer ben,' vervolgt de jongen, 'als ik een beer

ben, dan kom ik zo, op vier poten, naar je toe lopen. En dan . . .'
Hij zoekt naar wat hij dan zal gaan doen. Onderwijl kruipt hij, gromgeluiden makend, op handen en knieën naar het meisje toe, dat bang achteruit schuift. De angst van het kind moedigt hem aan om verder te gaan. Hij maakt een paar wilde sprongen, die het meisje verschrikken. En als hij dan weer dreigend, als een beest dat elk ogenblik kan toespringen, tegenover haar zit, hijgt hij: 'En dan . . . en dan ga ik bijten. Zo, eerst je hand eraf . . . hap . . ., dan een been . . . hap . . . en dan je hoofd.' Als hij ziet, dat het kind, teruggetrokken in een hoek van de kamer, beschermend het popje voor het gezicht houdt, zegt hij: 'En dan eet ik ook je pop op. Hap, hap, hap!'

Hij doet, alsof hij de daad bij het woord wil voegen. Wilde geluiden uitstotend, die het brullen van een beest moeten voorstellen, springt hij op het meisje toe. Het heeft de pop laten vallen en de armpjes in afweer uitgestrekt. Maar de jongen is sterk; vooral als hij denkt, dat hij een beer is. Onder zijn gewicht en het geweld, waarmee hij op haar is gesprongen, is zij omgevallen. Zij ligt op de grond en hij rolt over haar heen. Hij gromt en zijn kleine, stevige handen grijpen haar beet. Aan haar gezicht, haar armen, haar benen. Hij rolt haar om; op haar rug. Daarna op haar zij en haar buik. Eerst heeft zij nog getracht zich te verweren. Doch nu ligt ze willoos onder zijn handen. Ze huilt. Maar dat bemerkt hij niet. Hij viert zijn triomfen als de sterke beer en gromt en gromt, totdat hij higgend naar adem snakt.

En dan, opeens, is er die wonderlijke ontdekking, dat een meisje anders is dan een jongen. Hij heeft bemerkt, dat het verschil niet alleen is, dat een meisje een rokje draagt. Dit verwacht hem niet; daar is hij nog te jong voor. Doch wel doet het hem vergeten, dat hij een beer had willen zijn. Hij heeft zijn wilde aanvallen gestaakt en gromt niet langer.

Het meisje, verwonderd door de plotselinge verandering, is opgehouden met huilen. En stil ligt het als de jongen voorzichtig zoekt naar een bevestiging van zijn ontdekking.

Vrouw Dijkshoorn vindt de kinderen zo, als zij de kamer is binnengekomen. Geschrokken kijkt ze op hen neer. Even lijkt

het erop, alsof zij niet goed weet wat zij doen moet. Doch dan begint zij uit te varen. 'Akelige vieze jongen,' gilt ze. En nog eens: 'Akelige vieze jongen!'

Sander heeft het meisje losgelaten. Hij zit op de knietjes en wil opstaan. Maar de vrouw heeft zich voorovergebogen en haar harde hand slaat hem om de oren. Eerst links, daarna rechts. En dan nog eens. Het suist in zijn hoofd.

Hij heeft zich laten vallen en rolt krijsend over de vloer, terwijl hij probeert de slagen te ontwijken. Van schrik is ook het meisje gaan huilen. Dit heeft de vrouw nog meer opgewonden. Als ze de jongen stevig in haar greep heeft gekregen, tilt ze hem omhoog en geeft ze hem een klinkend pak voor zijn broek. Daarna draagt ze hem naar de gang, zet hem bij de trap neer en roept: 'Vooruit, naar boven, dekselse kwajongen dat je bent! Laat ik je niet meer beneden zien.'

Boven, op zijn kamertje, luistert hij naar de stem van vrouw Dijkshoorn. Hij hoort haar zeggen: 'Ik waarschuw je, dat je van die vieze jongen vandaan blijft!' Wat het meisje zegt kan hij niet verstaan, maar wel klinkt duidelijk weer de stem van de vrouw: 'Zulke jongens komen later in de hel.'

Daarna is de stem minder luid. Hij kan niet meer horen wat er wordt gezegd. Hij denkt: De hel, wat zou dat zijn? Het is een woord, dat een onbekende klank voor hem heeft. Wel begrijpt hij, dat het niet veel goeds kan beduiden en iets is, waar vieze jongens naar toe moeten. Want vrouw Dijkshoorn heeft hem een vieze jongen genoemd; een vieze jongen, omdat hij zeker had willen weten, dat Riekie niet alleen maar door haar kleren een meisje is. Waarom dat vies is, begrijpt hij niet. Maar wie kan de grote mensen begrijpen? ... Sander zucht. En hardop zegt hij: 'Vrouw Dijkshoorn stout, Riekie lief.'

Toch is hiermee voor hem de zaak niet afgedaan. Want de boosheid van de vrouw en het pak slaag, dat zij hem heeft gegeven, leveren het bewijs, dat het verkeerd is wat hij deed. Dit brengt hem in de war en houdt hem bezig. De ontdekking wordt er nog geheimzinniger door. Hij is er zich van bewust dat, wat hij heeft gedaan, niet goed was. Als hij het weer zou

willen doen, zou hij er in elk geval voor moeten zorgen, dat vrouw Dijkshoorn het niet zien kon. En moeder en oom Jacob evenmin. Dat hij dit laatste vaststelt, vergroot zijn verwarring. En misschien juist omdat hij weet, dat het niet mag, verlangt hij opeens naar de aanwezigheid van het meisje. Hij wil haar zeker geen kwaad doen; alleen maar weten waarom zij meisje is. Maar de angst voor vrouw Dijkshoorn weerhoudt hem ervan naar beneden te gaan. Stil blijft hij daarom op zijn kamertje zitten. Net zo lang, totdat moeder van haar zangles is teruggekeerd.

Vrouw Dijkshoorn is wel blijven komen. Maar Riekie heeft zij niet meer meegebracht. En tussen haar en Sander is het een soort van gewapende vrede, voor zover men daarvan kan spreken, waar het een volwassene en een kind betreft. Zij bemoeit zich niet meer met de jongen dan strikt noodzakelijk is; hij, van zijn kant, houdt zich zoveel mogelijk bij haar uit de buurt. Overigens behoeft zij niet lang meer op de jongen te passen. Want als op de vlieten de witte zeilen bollen en in de polder het hooi in oppers staat, worden de zanglessen van moeder tijdelijk gestaakt. Oom Jacob komt vrijwel dagelijks. De ene dag trekken zij er met hun drieën in de auto op uit; de andere dag blijven ze in de omgeving en wordt er geroeid en gezwommen. Voor Sander is het iedere dag feest.

Maar plotseling is dat afgelopen. Moeder gaat veertien dagen met oom Jacob op reis en hij kan niet mee. Samen brengen ze hem op een middag bij mensen, die in de stad wonen. Hij gaat er twee weken logeren.

In de hoge voorkamer van het statige huis aan de gracht zijn ze ontvangen door meneer en mevrouw Van Weststraten. 'Zo, dus dit is dan Sander,' heeft mevrouw gezegd. En zij had erop laten volgen: 'Ik ben tante Rita en dit is oom Johan.'

Aan het gesprek, dat daarna was gevoerd door de grote mensen, had hij niet veel aandacht geschonken. Hij had om zich heen zitten kijken in de ruime kamer met de drie hoge ramen, waardoor een groen, getemperd licht, dat door de boomkruinen kwam, naar binnen viel. Maar onwillekeurig had hij toch

enkele brokstukken van het gesprek opgevangen. Veel had hij er niet van begrepen; wel hadden zij zijn nieuwsgierigheid gewekt. 'Drie kinderen zijn er nu met vakantie en twee zijn gaan fietsen; die komen straks thuis,' had hij mevrouw horen zeggen. Later had hij ineens moeders stem gehoord. Zij had gezegd: 'Als 't gaat, dan moeten we het maar op 2 september houden. Dat is dan tegelijk de eerste schooldag. En u begrijpt: ik vind het wel prettig om hem die eerste keer zelf naar school te brengen.' Mevrouw had geknikt en geantwoord: 'Natuurlijk, dat spreekt vanzelf.'

Sander wist het: als de zomer voorbij is, gaat hij naar school. Moeder heeft het hem al meer dan eens gezegd; hij wordt dan een grote jongen, die gaat leren schrijven, lezen en rekenen. En hij stelde zich dan voor, dat hij, net als Sjaantje en Treesje van de burens, iedere ochtend vroeg naar de school in het dorp zou stappen en 's middags zou terugkeren. Maar het schijnt, dat er andere plannen zijn.

Nieuwsgierig luistert hij naar wat er verder wordt besproken. Mevrouw heeft iets gevraagd – hij heeft niet verstaan wat – en hij hoort moeders antwoord: 'Nee, dat heb ik u al geschreven, daar ga ik geheel mee akkoord. Zelf ben ik als kind ook op een christelijke school geweest en al doe ik er niets meer aan, ik geloof toch wel, dat een kind er goede dingen leert.' Daarna is meneer tegen moeder gaan spreken. Van wat die zei, bleef voor Sander veel duister, maar telkens weer hoorde hij het woord christelijke school. En ofschoon hij niet weet wat dit is, begrijpt hij toch wel, dat het de school is, waarheen hij zal worden gestuurd. Als moeder en oom Jacob afscheid van hem nemen en moeder hem, na nog een extra kus, heeft beloofd, dat zij hem over veertien dagen komt halen, vraagt hij: 'En moet ik dan hier naar school?'

'Dat zullen we nog wel zien,' antwoordt moeder ontwijkend. Hij is er niet tevreden mee. Als moeder en oom Jacob zijn weggereden, vraagt hij het aan mevrouw Van Weststraten: 'Moet ik dan hier naar school, me . . . mevrouw?'

'Tante Rita,' verbetert zij.

En hij herhaalt aarzelend: 'Tante Rita.'

Doch daarmee blijft het antwoord achterwege. Hij durft de vraag niet direct opnieuw te stellen.

Het is trouwens niet meer nodig, dat hij dat doet. Want als tante Rita hem heeft laten zien, waar er wordt geslapen – er staan drie ledikanten op de kamer –, komen er twee jongens thuis. Ze zijn beiden een jaar of acht; drie jaar ouder dan hij. Als ze hem zien, zegt er een: 'Hallo, ben jij Sander?' Hij knikt.

'Ik ben Jan,' zegt de jongen. En terwijl hij met een vinger naar zijn vriend wijst: 'Hij heet Ernst.'

'Jan van der Giessen en Ernst Verboom,' vult tante Rita aan. En ze laat erop volgen: 'Ze zijn je broers zolang je hier bent.' 'Jij slaapt bij ons op de kamer,' zegt Jan. En hij voegt eraan toe: 'En in september kom je bij ons op school. Maar wij gaan al naar de derde klas.'

Sander ziet de jongens zwiingend aan. Hij zal dus in de stad naar school moeten. Moeder en oom Jacob hebben hem daar nog niets van gezegd. Als om hulp zoekend kijkt hij naar tante Rita. Die heeft zijn verwarring bemerkt en zegt: 'Als Sander het hier naar zijn zin heeft, kan hij na de vakantie terugkomen en bij jullie op school gaan.' En om van het onderwerp af te stappen, vervolgt ze: 'Maar zover zijn we nog niet.'

Tot Jan en Ernst zegt ze daarna: 'Kom, gaan jullie nu netjes je handen en je gezicht wassen, zodat je straks schoon aan tafel komt.' En tot Sander: 'Wij gaan vast naar beneden.'

Aan de hand van tante Rita loopt hij de brede, eiken trap af.

Die avond, als hij in het vreemde bed ligt, hoort hij in het donker de stem van Jan: 'Zeg Sander, zijn jouw vader en moeder ook gescheiden?'

De betekenis van deze vraag ontgaat hem. Hij weet niet wat gescheiden is. Daarom antwoordt hij: 'Mijn vader is dood.' En zacht zegt hij daarna nog: 'En Blacky ook.'

'O,' zegt Jan alleen.

Ernst zwijgt. Maar hij vraagt even later: 'Wie is Blacky?'

'Mijn hondje,' antwoordt Sander.

'Overreden?' vraagt Ernst.

'Weet ik niet,' zegt Sander. 'Blacky was bij pappa, toen pappa is doodgegaan. Nou, en Blacky is ook niet teruggekomen.'

'Wij hebben een hond thuis, die Nero heet; een hele grote,' zegt Ernst.

'Waar is die dan?' vraagt Sander.

'Nou, thuis,' antwoordt Ernst.

Dan is het Sander ineens duidelijk, dat het voor Ernst, evenmin als voor hem, hier zijn eigen huis is. Toch vraagt hij: 'Woon jij niet hier?'

Jan lacht. En Ernst roept: 'Nee, natuurlijk niet, sukkel!'

Sander beseft, dat hij een domme vraag heeft gesteld. De jongens lachen hem uit. Hij durft verder niets te vragen en zwijgt. Maar dan is het Jan, die hem veel duidelijk maakt. Hij vertelt, dat oom Johan en tante Rita zelf geen kinderen hebben. De twee jongens en drie meisjes, die in huis zijn, konden niet bij hun eigen vader en moeder blijven en daarom wonen ze hier. De meisjes zijn nu uit logeren; Marietje van vijftien, die tante Rita al helpt, is bij haar moeder en Willy van acht en Elsje van zes zijn bij een echte oom en tante. Straks, als de school begint, zijn ze allemaal weer hier bij elkaar. 'En als jij er dan bij komt, zijn we met zes kinderen,' zegt Jan.

Als Sander op deze opmerking niet reageert, zegt Jan, als wil hij hem wat moed inspreken: 't Is soms best gezellig als we allemaal thuis zijn.'

En Ernst voegt eraan toe: 'Oom Johan en tante Rita zijn reuze aardig.'

'Vooral tante Rita,' zegt Jan.

'Ja, oom Johan is wel een beetje streng,' vindt Ernst. Maar hij laat erop volgen: 'Alleen als je heel erg ondeugend bent geweest.'

'Weet je nog...?' vraagt Jan. En hij haalt een herinnering op. Hij had eens gejoekt, nu ja - wel niet zo heel erg, maar toch gejoekt. Toen dat was uitgekomen, was oom Johan verschrikkelijk boos geweest. Een weeklang was hij direct na het avondeten naar bed gestuurd. Maar het ergste was geweest, dat hij thuis had moeten blijven, toen tante Rita 's woensdags-

middags met de andere kinderen naar de speeltuin was gegaan.

Ernst heeft ook zijn ervaringen. Hij heeft, toen hij eens geen zin had gehad om een boodschap te doen, kennisgemaakt met de handen van oom Johan. Als hij eraan terugdenkt, lijkt het, alsof hij zijn oren nog voelt gloeien.

Sander luistert naar de jongens. Zij schijnen hem te hebben vergeten en halen de ene herinnering na de andere op. Er zijn er ook, die Sander zouden hebben kunnen verzoenen met het lot, dat hem hier heeft gebracht. Maar hij hoort niet meer wat er wordt gesproken, omdat hij in slaap is gevallen. Hij hoort het zelfs niet als de deur wordt geopend en oom Johan met een zware stem naar binnen roept: 'Willen jullie wel eens heel gauw je monden dichthouden!'

Aanvankelijk hebben de jongens geprobeerd hem in hun spel te betrekken. Doch op hun leeftijd is een verschil van drie jaar heel wat en tegenover hem voelen zij zich groot. Ondanks de aanmoedigingen van tante Rita zich met hem bezig te houden, laten zij hem daarom al spoedig aan zijn lot over. Hij is alleen in de kamer. Met een prentenboek voor zich, zit hij op de grond. Jan en Ernst hebben hem hier achtergelaten. Ze hebben gezegd, dat ze oom Johan moeten helpen. En Jan heeft hem toegevoegd: 'Jij kunt nog niet meehelpen; jij moet in de kamer blijven.'

Graag zou hij met de jongens zijn meegegaan. Maar hij had niet durven tegenstribbelen. Daarom zit hij nu eenzaam in de kamer, waarin het schemerdonker is.

Buiten staat een grijze dag op regen te wachten. Met moeite dringt hij door het dichte groen van de bomen heen, zodat hij maar weinig licht brengt in de grote kamer. Vlak onder de ramen kan hij komen, doch de verre hoeken zijn halfduister gebleven. Er zouden daar beesten kunnen zitten, zonder dat ze zichtbaar zouden zijn . . .

Het is stil in huis. Er is geen ander geluid dan het loodzware tikken van de staande klok. Tik-tak, tik-tak. Sander luistert ernaar. En hij zegt, met hetzelfde ritme als de klok: tik-tak,

tik-tak. Zijn kinderstemmetje klinkt hoog en schel in de stille, vreemde kamer. Verbaasd luistert hij ernaar. En angstig staart hij naar de donkere hoeken, waar misschien de beesten hem hebben gehoord en nu klaarzitten om op hem toe te springen. Voorzichtig schuift hij wat dichtër naar de deur. De stilte drukt en beangst hem. Waar blijven Jan en Ernst? Zouden ze niet terugkomen?

Het lijkt wel, of het huis is uitgestorven. Alle andere geluiden dan het tikken van de klok komen van buiten. De roep van een man. De claxon van een auto. Het blaffen van een hond. En zo nu en dan het speels geklingel van het carillon.

Maar dan, opeens, hoort Sander iets wat niet van buiten komt. Langs de kamerdeur gaan zachte, snelle voetstappen. Even later kraken de treden van de trap, die naar de zolder leidt. Er is geen twijfel; Sander weet, dat het Jan en Ernst waren, die voorbijgingen en naar boven slopen.

Hij opent de deur van de kamer. In de gang is niemand. Maar als hij goed luistert, hoort hij de gedempte stemmen van de jongens. Ze zijn naar de zolder gegaan, waar hun kamertje is. Wat hebben ze daar te doen? Aarzelend blijft hij staan in de deuropening. Hij zou naar boven willen gaan. Maar hij is bang, dat de jongens hem zullen weggagen als zij hem zien. Jan heeft het gezegd: 'Jij moet in de kamer blijven.'

De nieuwsgierigheid overwint echter de aarzeling. Doch de angst neemt zij niet weg. Sander wil weten wat de jongens boven uitspoken. Maar hij zal ervoor zorgen, dat ze hem niet ontdekken. Hij laat de kamerdeur op een kier staan en op zijn tenen sluipt hij, haast onhoorbaar, door de gang. De deur naar de zoldertrap staat open. Hij hoort de jongens met elkaar fluisteren. Wat zij zeggen, kan hij echter niet verstaan.

Onder aan de trap wacht hij even. Het zal niet gemakkelijk zijn om boven te komen zonder dat zij hem horen. Maar hij moet het proberen; zijn nieuwsgierigheid dwingt hem ertoe. Voorzichtig zet hij een voet op de onderste trede. Als hij ook de andere voet erop heeft gezet zonder dat de trap kraakte, zucht hij, omdat de spanning even gebroken is.

De ontspanning duurt slechts een ogenblik. Iedere tree op-

nieuw doet hem de adem inhouden, totdat hij er met beide voeten op staat. Als er een tree heeft gekraakt, staat hij doodstil. Scherp luistert hij. Door het trapgat blijven de fluisterende stemmen vallen. De jongens hebben hem niet gehoord. Gerustgesteld klimt hij voorzichtig verder naar boven. Als zijn handen zich hebben kunnen vastgrijpen aan de bovenste tree, trekt hij zich op om op de zolder te kijken. Jan en Ernst zijn op hun kamertje. De deur ervan staat half open. Hij ziet, dat zij met de rug naar hem toe staan. Ze hebben zich ergens overheen gebogen. Maar over wat? . . . Hij klimt nog een tree hoger in de hoop de jongens beter te kunnen bespieden. Het helpt niet veel. Wat zij daar op het tafeltje voor zich hebben blijft voor hem verborgen. Hij hoort echter, dat een lucifer wordt afgestroken. Vrijwel op hetzelfde ogenblik klinkt er een kort, sissend geluid en ziet hij de ruggen van de jongens tegen een rode gloed, die even oplicht, maar onmiddellijk weer dooft. Ze zijn aan het vuurtje stoken. Sander weet, dat dit gevaarlijk is en niet mag. Hij heeft het eens gedaan met Theo, een jongen, die in de vakantie bij buurvrouw logeerde. Vlak achter de schuur hadden zij een berg gemaakt van takken en stro en Theo had die aangestoken. Het had prachtig gebrand, met hoge, rode vlammen. Maar het was van korte duur geweest. Want uit het land was een boer komen aanhollen. Hij had hun hijgend iets toegeschreeuwd en daarna met zijn klompen het vuur uit elkaar getrapt. Daarna had hij de brandende takken en plukken stro in de sloot geschoven, waarin ze sissend waren gedoofd. Zich van geen schuld bewust, hadden Theo en hij staan kijken, hoe de boer een eind aan het brandje maakte. Dat ze iets hadden gedaan wat niet mocht, was hun pas duidelijk geworden, toen ze van de man een klinkende draai om de oren hadden gekregen. Huilend waren ze weggevlucht en terechtgekomen in de armen van buurvrouw, die was komen toelopen. En die had ook nog eens haar handen op hun oren laten klappen.

Moeder had ervan gehoord en hem 's avonds onderhanden genomen. Met vuur spelen was verschrikkelijk gevaarlijk, had zij gezegd. Niet alleen de schuur, maar ook het huis van buur-

vrouw had kunnen verbranden. Daarom had hij moeder moeten beloven nooit aan lucifers te komen. Die horen niet in handen van kinderen. Bovendien: jongetjes die met vuur spelen, plassen 's nachts in hun bed. En dat wil een grote jongen toch niet meer?

Sindsdien heeft Sander een heilig respect voor lucifers. Wellicht is het gekomen door de vrees, dat het hele huis zou kunnen verbranden. Het kan ook zijn, dat de angst voor in bed plassen aan de angst ten grondslag ligt. In elk geval: hij zal het niet wagen een lucifer aan te strijken. Daarom schrikt hij ervan als hij merkt, dat Jan en Ernst met vuur aan het spelen zijn. Hij zou willen roepen, dat ze dat niet mogen doen. Maar hij durft niet. Ze zullen hem uitlachen. Misschien zullen ze hem slaan, omdat hij niet in de kamer is gebleven . . .

Hij staat boven aan de trap. Als de jongens zich omdraaien, zullen ze hem zien. Dag mag niet. Op zijn tenen sluipt hij daarom in de richting van het kamertje. Tegen de wand ervan blijft hij staan. Hij kan nu niet zien wat er binnen gebeurt. Maar wel kan hij woord voor woord verstaan wat Jan en Ernst met elkaar fluisteren.

'Nog wat erbij?' hoort hij Ernst vragen. En dan het antwoord van Jan: 'Gooi het hele doosje maar leeg.'

Ineens weet Sander wat ze in brand steken. Het zijn die kleine roze klappertjes, die Jan heeft voor zijn klapperpistool. Hij had ze gezien. Ze zaten in een rond doosje.

Gespannen luistert hij. Hij hoort de stem van Ernst: 'Doe jij het?'

'Doe jij het maar,' zegt Jan.

Even is het stil. Dan wordt er een lucifer afgestreken. Als er niets gebeurt, opnieuw een. En dan is er weer, tegelijk met een kort, maar fel sissend geluid – net alsof de melk overkookt –, een rode gloed, die door de open deur over de zolder slaat. Het lijkt of het vuur, net als daarstraks, onmiddellijk dooft. Maar opeens laait het weer op. De gloed wordt sterker. En opeens stuiven Jan en Ernst het kamertje uit. Ze zien hem niet. Gillend en met krijtwitte gezichten rennen zij de trap af. Hij hoort hun angstige roep: 'Brand, brand!' En op hetzelfde

moment ziet hij het. De vlammen spelen met de kap van de lamp, die boven het tafeltje hangt.

Gefascineerd en niet in staat zich te verroeren, kijkt Sander toe, hoe de vlammen aan de lampekop vreten en naar een houten balk van het dak klimmen. Hij staat daar met grote, angstige ogen en heeft niet gehoord, dat oom Johan de trap is opgestoven. Hij ziet hem pas als die een rode bus van de wand heeft gerukt en daarop een harde klap heeft gegeven. Met die bus in de handen rent oom Johan het kamertje binnen en Sander ziet, hoe een grote wolk wit schuim de vlammen dooft. Pas dan, als het schemerige licht van de grijze dag weer bezit van de zolder heeft genomen, breekt in Sander de spanning. Plotseling snikt hij het uit, zodat oom Johan, die hem nog steeds niet had opgemerkt, opkijkt. Sander voelt zich bij een arm gepakt en vlak bij zijn oor hoort hij de vraag: 'Heb jij . . . heb jij?' De man is de schrik nog niet te boven. Hij schudt de jongen aan de arm heen en weer en herhaalt: 'Heb jij . . . heb jij? . . . Dekselse kwajongen!'

'Nee,' gilt Sander. En nog eens: 'Nee!' Onderwijl probeert hij zich los te rukken. Maar de greep om zijn arm is stevig.

'Wie heeft . . .?' begint oom Johan opnieuw. Doch dan lijkt hij zich te bedenken. Hij laat de jongen los en zegt met een stem, die zo streng klinkt als Sander nog niet eerder van hem heeft gehoord: 'Je gaat naar mijn kamer en blijf daar wachten tot ik kom. Begrepen?'

'Ja me . . . ja meneer,' stamelt Sander. Hij is zo geschrokken van die strenge toon, dat hij vergeet, dat hij 'oom Johan' behoort te zeggen.

Maar het lijkt de ander te zijn ontgaan. Hij zegt: 'Vooruit, opschieten dan!'

En terwijl Sander naar de trap loopt, ziet hij oom Johan het kamertje binnengaan, waar het lekt van de lamp, die alleen nog maar een zwart geraamte als kap heeft en waar een smerig schuim in grote vlokken op de vloer ligt.

Sander moet helemaal naar beneden. Want daar, in de brede, marmeren gang, is de deur naar de kamer van oom Johan. Hij weet het, maar is er nog nooit geweest. Toch voelt hij al een

heilig respect voor de kamer, die er achter die brede, bruine deur moet zijn. Want van de jongens had hij al heel gauw gehoord: als je bij oom Johan op zijn kamer moet komen, dan zwaait er meestal wel wat.

Nu moet hij erheen. Hij begrijpt best waarom. Oom Johan verdenkt hem ervan, dat hij de brand heeft gesticht. Maar hij zal moeten zeggen, dat hij heeft gezien, dat Jan en Ernst het deden. Hij zal moeten klikken. En dat is iets wat flinke jongens niet doen. Hij kent het liedje: Klikspaan, boterspaan . . .

Om de trap naar beneden te bereiken, moet hij langs de deur van de huiskamer. Die staat op een kier en als hij er voorbijgaat, hoort hij zacht zijn naam roepen. Hij blijft staan en ziet, dat de deur wat verder wordt geopend. In de kamer zijn Jan en Ernst. Ze hebben nog bleke gezichten en verschrikte ogen en Jan vraagt: 'Waar ga jij heen?'

Als Sander heeft geantwoord, dat hij naar de kamer van oom Johan moet en daar op hem moet wachten, kijken de jongens elkaar veelbetekenend aan. En Ernst zegt: 'Als hij vraagt of je ons op zolder hebt gezien, zeg je nee, hoor!'

Vragend kijkt hij de jongens aan. Eerst de een; dan de ander. Hij begrijpt het niet, want hij heeft hen wel boven gezien. Hij weet precies wat er is gebeurd. Maar de zin van wat Ernst zei wordt hem duidelijk, als Jan er dreigend op laat volgen: 'Als je ons verraadt, krijg je op je mieter.'

Met open mond en niet wetend wat te zeggen, blijft Sander de jongens aanstaren. Hij is geschrokken van de ruwe uitval. Het is hem duidelijk, dat zij menen wat zij zeggen. Daarom knikt hij van ja als ze hem dwingend vragen of hij zijn mond zal houden. .

Als hij wat later in de grote voorkamer beneden bedeesd en angstig tegenover het bureau staat, waarachter oom Johan zit, ziet hij voortdurend de dreigende blik van de jongens. Zij zullen hem zeker slaan als hij zegt wat hij weet. Deze dreiging staat in de kamer als een hoge muur, waartegen de waarheid te pletter loopt.

'Als jij de brand niet hebt gesticht, wie heeft het dan gedaan?' vraagt oom Johan.

'Weet ik niet,' fluistert Sander.

'Heb je iemand anders op de zolder gezien?'

Als Sander niet antwoordt, herhaalt oom Johan de vraag. De jongen kan nu niet blijven zwijgen. Hij hoort de stem van Jan: 'Als je ons verraad, krijg je op je mieter.' En hij zegt: 'Nee.' 'Nee... wat?'

'Nee, oom Johan.'

Is het te zien geweest, dat hij heeft gelogen? ... Oom Johan buigt zich naar voren. Met de armen steunt hij op het blad van zijn bureau en zijn vingers spelen met een blinkende briefopener. Streng kijkt hij de jongen aan en langzaam zegt hij: 'Denk eraan, Sander, dat kinderen die jokken later naar de hel gaan.'

De hel. Wie had er al eens eerder van de hel gesproken? ... In zijn herinnering staat opeens die dag, waarop hij had gestoeid met Riekie, het nichtje van vrouw Dijkshoorn. Ook herinnert hij zich zijn wonderlijke ontdekking daarbij. Hij was zich niet bewust geweest iets verkeerd te hebben gedaan. Het dreigement met de hel, waarvan hij wel had begrepen, dat het een straf moest betekenen, had hem daarom verbaasd. Doch nu is dat anders, omdat hij weet, dat hij niet jokken mag. Jokken is slecht. Maar als hij niet jukt en de waarheid spreekt is het klikken. Dat mag evenmin. Hij zucht. En met de handjes op de rug kijkt hij als om hulp zoekend naar oom Johan, die daar achter zijn bureau zit en nog steeds op antwoord wacht. 'Sander.' De stem klinkt anders nu. Alle strengheid is eruit verdwenen. Terwijl de jongen vragend naar hem opziet, komt oom Johan van achter zijn bureau vandaan. Hij gaat naast hem staan, legt een hand op zijn hoofd en zegt: 'Toe Sander, vertel nu eens precies wat er is gebeurd.'

Dan is het, of plotseling die muur, die in de kamer stond, ineenstort. Het dreigement van de jongens is er nog wel, maar het staat niet meer als een hindernis tussen hen in. Hij kan nu alles vertellen wat hij weet. En dat bevrijdt hem zo, dat hij over zijn woorden struikelt. Het wordt daardoor een verward verhaal. Niettemin is het voor oom Johan voldoende duidelijk. Als hij Sander naar tante Rita heeft gebracht, die

intussen is thuisgekomen en met enkele woorden wordt ingelicht, laat hij Jan en Ernst bij zich op zijn kamer komen.

Het wordt voor Sander een moeilijke kwestie om uit te maken wat beter zou zijn geweest: jokken of klikken. Want de bevrijding nadat hij de waarheid had gesproken, is omgeslagen in een drukkend gevoel van onbehagen, doordat de jongens hem duidelijk hebben laten merken, dat zij hun dreigement niet zijn vergeten. Zojuist, in de gang, heeft Ernst, toen hij langs hem liep, zo zacht dat niemand anders het kon horen, maar hij toch woord voor woord verstond, hem nijdig toegevoegd: 'We krijgen jou nog wel'

Nadat de jongens bij oom Johan waren geroepen, had Sander hen die dag niet meer gezien. 's Avonds had hij alleen met oom en tante aan tafel gezeten en daarna was hij in het kamertje van een van de meisjes in bed gestopt. Waar de jongens sliepen, wist hij niet. Alleen begreep hij wel, dat ze niet op het kamertje zouden zijn waar de brand was geweest.

Vanochtend hadden de jongens weer, net als op andere dagen, aan het ontbijt gezeten. Er was met geen woord meer over het gebeurde gerept. Oom Johan en tante Rita spraken er niet over en de jongens natuurlijk ook niet. Maar Sander had aan hun gezichten gezien, dat zij boos waren. En nu Ernst dreigend heeft gezegd: 'We krijgen jou nog wel', vraagt hij zich af wat hij moet doen om de jongens te ontlopen.

Hij ziet maar één mogelijkheid: hij moet hier weg en naar huis. Alleen bij zijn moeder is hij veilig. En bij oom Jacob. Moeder. Oom Jacob. Naar hen moet hij toe. Deze gedachte laat hem niet meer los. En als oom Johan in zijn kamer is en ook tante Rita zich niet laat zien, gaat hij naar buiten. Wanneer hij de voordeur zacht achter zich heeft dichtgetrokken – want het is duidelijk, dat ze hem onmiddellijk zullen terughalen als ze bemerken, dat hij wil weglopen –, staat hij daar op de blauwe, hardstenen stoep van het grote huis. De regen, die de dag gisteren zo triest en donker had gemaakt, is weggedreven. De lucht is weer schoon. De zon schijnt; lichtvlekjes dansen op de straat en het groene water van de gracht. En het weer-

haantje op de oude scheve toren staat te schitteren, alsof het van louter goud is gemaakt.

Sander is vaak in de auto naar de stad geweest. Hij kent de gracht en weet in welke richting hij moet lopen. Toch aarzelt hij als hij op een kruispunt is gekomen. De ene gracht lijkt zoveel op de andere. Hij weet niet welke kant hij uit zal gaan. Op de hoek, op het trottoir voor een sigarenwinkel, blijft hij staan. De deur staat open en hij snuift de geur op van tabak. Die doet hem aan oom Jacob denken. Misschien versterkt dit het verlangen naar huis. Want hij overweegt niet langer, doch slaat rechtsaf. En als hij dan aan het eind van de korte gracht is, weet hij, dat hij in de goede richting loopt. Er rijdt een trein voorbij. En dat is in zijn gedachten onverbreekelijk verbonden met een bezoek aan de stad. Meer dan eens heeft moeder langzaam moeten rijden, zodat hij goed de trein kon zien.

De zekerheid, dat hij de juiste weg gaat, groeit in Sander, wanneer hij buiten de stad is gekomen. De straatweg langs de vaart komt hem bekend voor. Welgemoed zet hij de pas erin. Hij begrijpt, dat hij een eind zal moeten lopen voor hij thuis is.

Op een brug staan, tegen de balie geleund, twee soldaten. Ze zien hem daar stappen en een roept er: 'Zo ventje, ben je aan 't oefenen voor de vierdaagse?'

Hij antwoordt niet. Hij weet niet wat de vierdaagse is. Maar de soldaten hebben wat tegen hem geroepen. En voor soldaten heeft hij een diepe bewondering. Als hij ze in het gelid ziet marcheren zou hij willen meelopen. Hij zou dat best kunnen ook. Om dat te bewijzen, gaat hij stappen, zoals hij dat van de soldaten heeft gezien. Hij strekt zijn beentjes in te grote passen en zwaait zijn armen zo, dat zijn handen zo hoog als zijn schouders komen. Trots stelt hij vast, dat de twee soldaten hem nakijken. Hun lachen aanvaardt hij als een aanmoediging . . .

Hij gaat naar huis. Naar moeder en oom Jacob. De weg die hij loopt is de goede. Dat bewijst ook de groenteveiling, die hij passeert. Vrachtauto's, volgeladen met kisten groenten, rij-

den van het terrein af de weg op. Sander moet in de grasberm, vlak langs de vaart, gaan staan als zo'n hoog opgetaste wagen hem voorbijrijdt.

Als de weg weer vrij is, gaat Sander verder in zijn soldatenpas. Hij zal nog een eind moeten lopen, maar is helemaal niet moe. Zo stappend en met zijn armen zwaaiend zal hij straks op het pad langs de vliet lopen. Misschien zal moeder aan de deur staan en naar hem uitkijken . . . Dat zij en oom Jacob op dit ogenblik van hun vakantie in Zwitserland genieten is iets, waarvan hij zich geen rekenschap geeft.

In het kleine dorp, even voorbij de veiling, aarzelt Sander. Hij weet niet of hij zijn weg langs de vaart moet vervolgen of rechtuit moet gaan. Met de auto reden ze nooit zo'n eind langs de vaart. En hij heeft het gevoel, dat hij nu al een hele tijd langs het water heeft gelopen. Daarom kiest hij de weg, die rechtuit gaat. Hij raakt er met iedere stap, die hij doet verder van huis. Doch hij is zich dat niet bewust. Hij stapt en hij stapt en weet zijn soldatenpas lang vol te houden. Totdat de twijfel aan komt sluipen uit de wijde polders, die er aan alle kanten zijn. Er is geen enkel herkenningspunt. Alles is hem hier even vreemd. En hij heeft al zo lang gelopen. Hij merkt nu ook, dat zijn maag is gaan knorren. Het is al een tijd geleden, dat hij heeft ontbeten.

Hij moet nu ineens denken aan oom Johan en tante Rita. Zeker is het nu al tijd voor het middageten. Ze zullen hem missen en gaan zoeken. Een onberedeneerde angst maakt zich van hem meester. Als ze hem vinden, zullen ze hem mee terugnemen. En hij twijfelt er niet aan, dat Jan en Ernst dan hun dreigement zullen uitvoeren. Hij is bang. Als er een auto naderd, verwacht hij, dat oom Johan daarin zal zitten en verstoopt zich tussen de struiken langs de weg.

Zijn angst neemt toe als hij een politie-agent op de fiets ziet aankomen. Opnieuw kruipt hij weg. De man ziet hem niet en rijdt rustig verder. Als hij ver genoeg weg is, komt Sander te voorschijn. En dan gaat hij hard lopen. Hij wil zo gauw mogelijk thuis zijn.

Maar de weg leidt niet naar het vertrouwde pad, waarlangs

de vliet stroomt. In de verte ziet hij een stompe toren, die hij niet kent. Hij weet nu wel zeker, dat hij verdwaald is en zo niet thuis zal komen. Deze zekerheid brengt de waterlanders voor de dag. Verdrietig en moe opeens laat hij zich voorovervallen in het hoge gras tussen de struiken, die in de wegberm staan.

Hoelang hij zo is blijven liggen, weet hij niet. Hij is overeind gekomen, omdat het hem duidelijk is geworden, dat hij zo zeker nooit thuis zal komen. Hij moet verder. Doch in welke richting? Hij staat op de weg, die hem zowel voor als achter eindeloos lijkt. Niet ver van zich vandaan ziet hij echter een smal laantje, dat naar een boerderij voert. Daar moeten mensen wonen. Die zullen hem kunnen helpen. Weliswaar weet hij niet wat hij hun vragen zal. Want hij weet niet eens hoe het pad heet, waaraan hij woont. Maar hij voelt zich zo verschrikkelijk eenzaam nu.

Het laantje, dat aan weerszijden dicht is begroeid, maakt een bocht voordat het uitmondt op het erf van de boerderij. Sander hoort stemmen. Hij is er bijna en straks zal hij de mensen zien van wie hij hulp verwacht. Het is of de moeheid van hem is afgededen. Hij droogt met de rug van zijn hand zijn tranen. Want hij is een grote jongen. Hij stapt weer zoals hij dat van de soldaten heeft gezien. Eén, twee. Eén, twee. De stappen zijn veel te groot voor zo'n klein kereltje.

Maar dan, in de bocht, staat hij ineens tegenover een koe. Er loopt een man achter, met een stok in de hand. Doch die ziet hij niet. Hij ziet alleen maar die koe; een grote, dreigende kop met kromme, puntige horens. Even staat hij, als verlamd van schrik, midden op het pad stil. Met grote angstogen kijkt hij naar het dier, dat ook is blijven staan en nieuwsgierig de kop naar hem toebuigt. De angst woelt in zijn herinnering en heel duidelijk hoort hij ineens de stem van zijn vader: 'Ben jij dan bang voor zo'n lief, klein koetje?' Tegelijk is er echter een andere stem, die van de boer. Wat de man roept, verstaat hij niet. Maar hij wordt erdoor gewekt uit zijn verdoving. Hij kan zich weer bewegen. Zijn spieren willen weer gehoorzamen. En gillend opeens draait hij

zich om en rent weg. Achter zich hoort hij roepen. Maar hij luistert niet. Hij rent zo hard zijn beentjes hem maar dragen kunnen. Vóór zich ziet hij de grote weg. Daar zal hij het dier kunnen ontlopen.

Hijgend en tegelijk kreunend van angst holt hij het laantje uit. Het grijze lint van de verkeersweg stuit zijn vaart niet. En dan opeens voelt hij een harde klap, gevolgd door een korte, hevige pijn. Op hetzelfde moment vrijwel glijdt hij weg in bewusteloosheid.

Riekie, die huilend wegvlucht en vrouw Dijkshoorn, die hem slaat. 'Je bent een vieze jongen en je komt in de hel,' roept ze. 'Nee,' schreeuwt hij terug. En nog eens: 'Neel'... Maar vrouw Dijkshoorn herhaalt: 'Je bent een vieze jongen en je komt in de hell' De stem klinkt dreigend. Maar Jan en Ernst overschreeuwen haar. Ze staan vlak voor hem en zingen: 'Klikspaan, boterspaan, je mag niet door m'n straatje gaan.'... Ze dansen om hem heen en komen steeds dichterbij. Sander zou willen weglopen, maar zijn benen weigeren dienst. Doch als Ernst een vuist voor zijn gezicht heen en weer zwaait, is daar moeder. Met haar komst is alle angst verdwenen.

Maar moeder wordt tante Rita. Zij is daar met oom Jacob. Oom Jacob?... Als hij de stem hoort, bemerkt hij, dat het oom Johan is, die hem vraagt: 'Wie heeft er met vuur gespeeld op de zolder?' Hij wil antwoorden, dat hij het niet heeft gedaan. Doch dan is daar de stem van vader. Tegelijk ziet hij een afgrijselijke koeiekop en hoort hij de vraag: 'Ben je dan bang voor zo'n lief, klein koetje?'... Hij kreunt en probeert te vluchten. Maar sterke handen houden hem vast en vlak bij zijn oor is weer vaders stem: 'Geef de lieve koe dan een zontje.'

'Nee, neel' gilt hij wild en hij slaat met zijn armen. Maar dan is er een hand, die op zijn voorhoofd wordt gelegd. En als hij zijn ogen opendoet, kijkt hij in moeders ogen. Het is net of moeder zegt: 'Kom jij maar bij mama in het grote bed.' Gerustgesteld en tevreden sluit hij zijn ogen weer.

De bange dromen keren echter terug. Hij ziet Blacky, de hond,

die hem kwispelstaartend tegemoet komt. Maar als hij verheugd bij het dier neerknielt om het over de kop te aaien, verandert het in een koe, die achter hem aankomt. Hij loopt wat hij lopen kan. Iedere keer als hij achteromkijkt, is de koe groter geworden... Soms ook is er het geraas van de aandenderende vrachtauto. Hij ziet de wagen als een zwarte, niet te stuiten dreiging naderen. In afweer strekt hij de armen. Als hij gilt, is er tegelijk de klap, die hem neerslaat. Doch in plaats van de verdoving volgt nu een ontwaken. Er is een vreemd gezicht van iemand, die over hem heengebogen staat. Een andere maal echter ziet hij een gelaat, dat hem vertrouwd is. Meestal is het moeder. Maar ook herkent hij oom Jacob, oom Johan en tante Rita.

Zo komt de genezing. Hij weet nu, dat hij in het ziekenhuis ligt, omdat hij, toen hij vluchtte voor de koe, door een auto was aangereden. Ook weet hij, dat hij nu weldra beter zal zijn en dan naar huis mag. Op een middag zegt oom Johan, die met tante Rita naast zijn bed zit: 'We mogen de lieve Heer dankbaar zijn, dat Hij je heeft willen sparen Sander.'

Hij begrijpt die opmerking niet en vraagt: 'Welke meneer?' Er glijdt een glimlach over het gezicht van de man. Hij knipoogt naar zijn vrouw. Tot de jongen zegt hij: 'Over de lieve Heer, die van de hemel uit over alle mensen waakt, zal ik je nog wel veel vertellen.'

Hoofdstuk 3

VEEL IS ER VERANDERD IN DE WERELD VAN SANDER. HIJ WOONT in de stad. Zo nu en dan mag hij logeren bij moeder en oom Jacob, die zijn nieuwe vader is geworden. Het is altijd feest als hij thuis is. Moeder en oom Jacob – nee, moeder en vader – houden zich met hem bezig. Ze hebben alle tijd voor hem. Moeder rust uit van de tournee die achter de rug is; vader houdt vakantie, omdat moeder thuis is. Zo profiteren ze alle drie van de vrije dagen.

Al weken voordat hij naar huis zal gaan, is Sander er vol van. Trots vertelt hij op school aan de juffrouw, dat zijn moeder van tournee terugkomt. Hij vindt dat een mooi woord, waarvan vader hem de betekenis heeft verklaard. Ook tegenover zijn vriendjes spreekt hij van de tournee, al is het slechts om te genieten van de indruk die het maakt. En als de onderwijzeres, om hem een plezier te doen, voor de klas vertelt dat Sanders moeder, die een bekende zangeres is, van een grote reis terugkeert en Sander dan fijn bij haar mag gaan logeren, kijkt hij om zich heen om de reactie van de kinderen te peilen. Hij herinnert zich, dat alle jongens en meisjes ineens hun hoofden naar hem hadden toegedraaid, toen de juffrouw op een ochtend had gezegd: 'Wat heeft jouw moeder gisteren mooi gezongen voor de radio, Sander. Jij hebt zeker ook wel mogen luisteren...' Hij had van ja geknikt. En als hij dat had gedurfd, zou hij graag ook hebben verteld, hoe gewichtig hij zich wel had gevoeld.

Na het avondeten had oom Johan voor de verrassing gezorgd. De grootste kinderen en Sander mochten opblijven, omdat zijn moeder voor de radio zou zingen. Met elkaar, in hun schik met dit buitenkansje, hadden ze in de huiskamer gezeten. Omdat het nog vroeg was, hadden ze eerst een spelletje gedaan. Daarna had oom Johan gewaarschuwd: 'Nu luisteren, jongens!' Onwillekeurig hadden ze de ogen gericht op het radiotoestel, omdat daaruit de stem van de moeder van Sander moest ko-

men. Ze hadden geluisterd naar de aankondiging en daarbij had hij alleen zich verbaasd over de naam: Eleonora van Schouwenburg. 'Zo heten opa en oma in Wassenaar,' had hij hardop gezegd. En oom Johan had opgemerkt: 'Dat klopt, want Eleonora van Schouwenburg is de meisjesnaam van Sanders moeder.'

Hij had erom moeten lachen. De meisjesnaam van moeder... Moeders zijn geen meisjes meer. Moeders zijn oud. Doch hij had er zich niet lang mee bezig kunnen houden. De muziek had zijn aandacht opgeëist. Het concert was begonnen met een ouverture. Hij wist niet welke, doch had begrepen, dat pas daarna moeder zou zingen.

Het was net geweest als thuis, wanneer hij stil in de grote stoel zat te luisteren. Hij had zich volledig opgenomen gevoeld in die wereld van muziek en was alles om zich heen vergeten. Slechts was hij er even uit losgerukt, toen hij de stem had gehoord van Ernst, die ongeduldig had gevraagd: 'Komt ze nou nog...?' Onder de tafel had hij hem een schop tegen zijn benen gegeven. Onmiddellijk daarop had hij zich weer laten wegdrijven op de klanken, die uit de luidspreker kwamen. Daardoor was de verbazing over het feit, dat Ernst niet had teruggetrapt en zelfs niet op een andere wijze had gereageerd, achterwege gebleven.

Opnieuw was hij een ogenblik tot de werkelijkheid teruggevoerd, toen de muziek zweeg en de omroeper aankondigde, dat Eleonora van Schouwenburg de aria 'Intorno all' idol mio' uit 'Orontea' zou zingen. 'Stil,' had hij gewaarschuwd. Geheel overbodig overigens, want niemand had een woord gesproken. Aandachtig had hij geluisterd. Het was moeders stem geweest. Een vertrouwde klank, doch vreemd nu hij moeder niet zag. Bovendien had hij de aria nooit eerder gehoord. Trots had hij vastgesteld, hoe er naar het zingen van zijn moeder werd geluisterd. Tante Rita hield de ogen gesloten, zoals hij ook graag deed, wanneer hij thuis in de stoel zat. Maar toch had hij voor zichzelf het gevoel gehad, dat het echte contact met moeder ontbrak. Ook bij een volgende aria, die hij niet kende, had hij dit gemis geconstateerd. Doch het was anders gewor-

den, toen moeder haar lievelingslied had gezongen: 'J'ai perdu mon Euridice.' Ineens had zij daar, tastbaar naar het leek, voor hem gestaan. Ze zong voor hem alleen. En plotseling was hij de kamer uitgelopen, omdat hij moest huilen. 'Ik moest zo nodig naar de w.c.,' had hij later gezegd. Oom Johan had begrijpend geknikt en het leugentje ditmaal door de vingers gezien.

Als hij thuis logeert, zingt moeder soms, wanneer hij het haar heeft gevraagd. Meestal klinkt haar stem, terwijl zijzelf zit te luisteren. Ze laat dan de grammofoonplaten zingen; de glanzend zwarte, ronde schijven, waarop haar naam staat en ook die van het orkest, waarmee ze heeft gezongen.

Behalve de muziek is er nog iets anders wat het thuis zijn voor de jongen tot een gebeurtenis heeft gemaakt, waarnaar hij lang tevoren verlangend uitziet. Het zijn de boeken van vader. De vader die dood is, had ook veel boeken. Ze stonden in lange rijen naast en boven elkaar en namen een hele wand van de kamer, van de vloer tot het plafond toe, in beslag. Maar ze waren alleen van vader. Het kind mocht er volstrekt niet aankomen.

Doch met de boeken van vader, die oom Jacob is geweest voordat hij met moeder trouwde, is dat anders. Als het geen weer is om naar buiten te gaan zegt hij soms: 'Kom Sander, wij gaan eens mooie platen kijken.' Er komt dan een dik boek op tafel, vol met prachtige, soms gekleurde, platen. Het zijn afbeeldingen van schilderijen, waarvan er sommige wel vier- of vijfhonderd jaar geleden zijn geschilderd, vertelt vader dan. Die schilderijen hangen in het museum. Hij weet nog niet wat dat is. Maar in de grote vakantie zal vader hem meenemen daarheen, zodat hij de schilderijen in werkelijkheid kan zien. De platen fascineren de jongen haast even sterk als de muziek dat doet. De ene maal zijn het de kleuren die hem boeien; de andere maal is het de voorstelling. Soms grijpen ze hem zo sterk aan, dat hij tot actie wil komen. Op een keer kan vader, die hem even met een boek alleen heeft moeten laten, omdat de telefoon hem had weggeroepen, een plaat maar nauwelijks redden. Sander houdt een speld boven het papier. Daarmee

wil hij de ogen uitsteken van de mannen, die op een schilderij van Titiaan Christus de doornenkroon op het hoofd drukken. Vader kan hem er nog net van weerhouden door het handje met de speld erin in zijn grote hand te nemen. Hij legt hem uit wat de schilder heeft willen uitbeelden. In kinderlijke woorden vertelt hij de lijdensgeschiedenis, die zoveel kunstenaars tot het maken van schilderijen en beeldhouwwerken heeft geïnspireerd. Sander kent de geschiedenis. Hij heeft haar van oom Johan gehoord en ook op school. Doch zij was toch niet precies dezelfde als die van vader . . .

Er zijn ook platen, die een heel andere reactie teweegbrengen. Aangezien deze zich echter niet direct in daden uit, ontgaat zij aanvankelijk zowel vader als moeder. Totdat hij zich op zekere dag te ver door zijn fantasie heeft laten meevoeren. Als hij zich onbespied weet, slaat hij het boek open bij platen, die helder in zijn herinnering staan gegrift. Iedere keer, dat hij ernaar kijkt, rilt hij. Maar tegelijk voelt hij er zich zo door gegrepen, dat hij zich overgeeft aan steeds griezeliger wordende fantasieën. Twee platen zijn er, die zijn voorkeur genieten. Onder die met een man, die gevild wordt, staat: 'Gerard David (± 1460-1523) - Het villen van de meinedige rechter Sisamnes.' Onder de plaat met een vrouw, die op een schaal het hoofd van een man draagt, staat: 'Jacob Cornelisz. van Oostsanen (vóór 1470-1533) - Salome.'

Met het dikke boek op zijn knietjes zit hij weggedoken in de grote stoel. Zijn ogen zijn strak gericht op de plaat met de man, die op een tafel ligt uitgestrekt en levend wordt gevild. Hij ziet echter de voorstelling niet meer. Ze is verdwenen en heeft plaats gemaakt voor een ander beeld, waarin hijzelf een actieve rol vervult. Hij heeft de taak van de beul op het schilderij en languit op de tafel ligt Ernst. Het is geen toeval, dat het Ernst is. Sander heeft bewust een keus gemaakt. Hij heeft ook gedacht aan Jan, aan Riekie en zelfs aan Elsje, het jongste van de meisjes, die bij oom Johan en tante Rita in huis zijn. Eén voor één hebben zij op de tafel gelegen om levend door hem te worden gevild. Ten slotte is Ernst erop blijven liggen. Geholpen door Peter, een jongen die op school

achter hem zit, heeft hij hem vastgebonden en nu doet hij zijn beulswerk. Het bloederige tafereel van het schilderij is werkelijkheid geworden. En hij heeft er deel aan. Hij rukt aan de huid, zoals hij jaren geleden deed aan zijn speelgoedschaap... Hij zucht en steunt. Zijn kleine handen zijn klauwen geworden die scheuren en trekken. De snippers papier vallen in de stoel en op de grond...

'Wat heb je gedaan?' vraagt vader ontzet als hij de kamer is binnengekomen en hem zo vindt. Als hij geen antwoord krijgt, herhaalt hij zijn vraag en voegt eraan toe: 'Waarom deed je dat?'

De jongen kan er geen antwoord op geven. Hij weet niet waarom hij het deed. Nu hij uit zijn boze droom is ontwaakt, schrikt hijzelf van de ravage, die hij heeft aangericht. En opeens barst hij in huilen uit.

Vader verbiedt hem aan de boeken te komen als hij er niet bij is.

Thuis is hij enig kind. Bij oom Johan en tante Rita maakt hij deel uit van een groot gezin. Ten slotte gaat hij dat, meer dan dat van vader en moeder, als zijn tehuis beschouwen. Hij heeft er de sfeer gevonden die een kind nodig heeft; de dagelijkse omgang met andere kinderen. Want al mag hij dan al eens vechten met Ernst, en Willy aan de haren trekken zodat ze krijsend bij tante Rita haar beklag gaat doen, hij mist hen toch wanneer hij in de zomermaanden langer dan een maand bij hen vandaan is. Het meest van allen mist hij Elsje. Misschien komt dit, omdat hij vaak met haar samen is. Zij zit op school bij hem in de klas. Samen zijn zij er de 'kinderen uit het huis' en dat heeft een band geschapen.

Toch is het niet dit alleen, wat hem zo aan Elsje bindt. Het is ook omdat zij een meisje is. Net als Riekie.

Hij weet nu meer dan toen hij ontdekte, dat Riekie niet slechts een meisje was, omdat zij een rokje droeg. Het boek met de platen van vader heeft hem het verschil, dat er is tussen man en vrouw, duidelijk gemaakt. En vooral nadat vader hem heeft meegenomen naar de musea, waar hij de stenen beelden van

naakte mensen heeft gezien, is dat verschil hem zo vertrouwd geworden, dat hij het moeilijk rijmen kan met de geheimzinnigheid waarmee Jan en Ernst erover spreken. Toch leren de fluisterend gevoerde gesprekken van de jongens hem, dat er met betrekking tot het verschil dingen zijn, waarover men niet anders dan stiekem kan praten. Hij begrijpt nu ook, waarom vrouw Dijkshoorn hem een vieze jongen had genoemd... Sander denkt hierover na als hij in de namiddag met de andere kinderen in de huiskamer zit. Jan en Ernst, die al op de u.l.o.-school zijn, maken aan de grote tafel hun huiswerk. Willy, sinds september op de huishoudschool, zit ijverig lepels en vorken mooi glimmend te poetsen en Elsje mag haar helpen. Marietje, die zich nu Ria laat noemen, is bij tante Rita in de keuken. Oom Johan is op reis en zal pas vanavond laat thuis komen.

De bomen, waarvan de takken bijna de ramen raken, zijn al dun van blad geworden. Ze laten meer licht door dan in de zomer. Maar nu in het najaar wordt het vroeg donker. Daarom brandt boven de tafel, waaraan de jongens met hun huiswerk zitten, de lamp al. Bij het raam, waar Sander met een Indianenboek zijn plaatsje had gevonden, is het nog nauwelijks licht genoeg om te kunnen lezen. Doch hij merkt dat niet. Over het boek heen kijkt hij naar Elsje, die nog net in de lichtkring van de lamp zit en met een wollen doek de lepels en vorken nawrijft, die Willy heeft gepoetst.

Elsje, denkt hij. En even later: Riekie. Hij maakt geen vergelijking. Riekie komt in zijn gedachten, doordat hij aan Elsje denkt. Want Riekie is een meisje en Elsje ook. Van vaders platen weet hij, hoe meisjes zonder kleren er uit zien. Niettemin vraagt hij zich af of Elsje en Riekie precies zo zullen zijn. Er is een nieuwsgierigheid, die hem prikkelt.

Een voorval van een paar weken geleden schiet in zijn herinnering omhoog. Opgewonden hadden Jan en Ernst 's avonds, toen ze naar bed gingen, hem deelgenoot gemaakt van een geheim. In het rommelkamertje, naast de kamer waar Willy en Elsje slapen, hadden zij een kier in de wand ontdekt. Ze hadden er doorheen gegluurd en Elsje bespied, toen ze zich aan

het uitkleden was. Hij had een uitvoerige beschrijving gekregen van wat ze hadden gezien. Dat er veel was gefantaseerd, kon hij niet weten. Hun verhaal had hem opgewonden en boos gemaakt tegelijk. Hij zou er graag op los hebben getimmerd, maar durfde tegen de twee grotere jongens niet op. Daarom had hij gezwegen. Hij was diep onder de dekens gekropen en voordat hij in slaap viel, had zijn boosheid plaats gemaakt voor verdriet, omdat Jan en Ernst Elsje hadden gezien, zoals hij haar zich alleen maar in zijn dromen durfde voorstellen . . .

De volgende avond was hij, met het smoesje dat hij nog iets aan tante Rita moest vragen, naar het rommelkamertje gegaan. Heel voorzichtig had hij de deur geopend en daarna achter zich gesloten. Hij durfde er geen licht te maken. Dat was trouwens niet nodig. Een dunne, lichte streep in de wand wees de weg. Op zijn tenen en behoedzaam met de handen tastend, opdat hij niets omver zou stoten, sloop hij naar de smalle lichtstreep. Hij drukte zijn gezicht tegen de wand, zodat er één oog vlak voor de kier was. Hij zag een stukje van de meisjeskamer; een veel kleiner stuk dan hij verwacht had. Het viel hem tegen. Hij kon de meisjes, wier stemmen hij hoorde, niet zien. Blijkbaar stonden zij beiden bij de wastafel, die aan de andere zijde was van de wand, waar doorheen hij stond te gluren. Hij probeerde, door zijn hoofd iets te verplaatsen, een ander deel van de kamer te zien. Daardoor werd het beeld echter wazig.

Heel even was er een arm in zijn gezichtsveld gekomen. Van Elsje? Van Willy? . . . Hij had tevergeefs getracht te ontdekken van wie de arm was.

Hij herinnert zich, dat hij zich ineens bewust was geworden, dat het verkeerd was wat hij deed. Was het gekomen doordat hij was geschrokken van voetstappen, die hij op de gang had gehoord? Dat geluid was in elk geval de reden geweest, dat hij zich snel van de wand had teruggetrokken. Verscholen tussen een paar oude stoelen, naar hij veronderstelde, had hij zitten luisteren. En plotseling was de vraag op hem afgestormd: wat moet ik zeggen als ze me hier vinden?

Er zou geen leugentje zijn om uitkomst te brengen. Elk verzinsel zou te doorzichtig zijn. Hij had hier niets te maken. Bovendien zou de kier in de wand iedere uitvlucht onmiddellijk tegenspreken.

Nu hij aan die avond terugdenkt, slaakt hij onwillekeurig nog een zucht van verlichting, omdat hij niet was betrapt. Zonder door iemand te zijn opgemerkt, was hij op zijn kamertje gekomen. Wel had het hem bevreemd, dat toen de jongens, de een na de ander, waren verdwenen. Ze hadden hun boeken beneden laten liggen en wilden de volgende ochtend in bed nog wat leren . . .

Hij had er niet over nagedacht. Het belangrijkste was geweest, dat niemand hem had gezien. Niemand? . . . Opnieuw stelt hij vast wat hij met schrik en schaamte die avond had gedaan, dat God hem wel had gezien. En weer grijpt hem de angst, die hem sindsdien al verscheidene malen in zijn greep heeft gehad als hij zich afvraagt of wat hij deed zo erg is, dat de hel de straf ervoor zal kunnen zijn.

De hel is niet langer een vaag begrip voor hem, zoals toen hij de dreiging ermee had gehoord van vrouw Dijkshoorn en later, toen hij Jan en Ernst niet had willen verraden, van oom Johan. Hij weet nu wat hel en hemel zijn. Heel reëel kan hij er zich een voorstelling van maken. Ook dit dankt hij aan de platen in de boeken van vader. De hel is een laaiende brand, waarin allerlei afgrijselijke gedrochten rondansen. De hemel daarentegen is een en al pracht en praal; een paleis met gouden zalen en zingende engelen. De hel is van de duivel, van Satan; de hemel van God. Dit laatste weet hij van de juffrouw op school. Maar ook van oom Johan, die elke dag na het middageten voorleest uit het dikke boek dat bijbel heet. Hij en de andere kinderen moeten dan goed luisteren. Want als oom Johan heeft opgehouden met lezen, behoren ze te weten wat het laatste woord is geweest.

Thuis, bij vader en moeder, wordt er niet in de bijbel gelezen en evenmin gebeden. Toen hij eens, voordat hij aan zijn boterhammetje begon, de handen had gevouwen en eerbiedig met de ogen dicht had gebeden: 'Here zegen deze spijs en drank,

amen,' had vader de opmerking gemaakt: 'Dat is waar ook, Sander krijgt een christelijke opvoeding.' Hij had hem, met het heft van zijn mes, een zacht tikje op de arm gegeven en goedmoedig gezegd: 't Kan nooit kwaad, dat je wat van de bijbel afweet. In mijn vak komt het me tenminste goed van pas. Want die oude kunstenaars hebben er wat in zitten neuzen.'

Sander kan zich dit alles niet woordelijk herinneren. Hij begreep ook niet alles van wat er daarna nog door vader en moeder was gesproken. Achter de waarschuwing van vader: 'Als je er maar voor zorgt, dat je geen kwezel wordt' was een vraagteken blijven staan. Hij wist niet wat een kwezel was en had zich voorgenomen het aan oom Johan te vragen. Het was echter bij dit voornemen gebleven.

Het is moeilijk grote mensen te begrijpen. Toen hij nog maar pas op school was en oom Johan hem had gevraagd wat hij had geleerd, had hij geantwoord, dat ze een versje hadden gezongen van een meneer, die Jacob Schot heette. Hoe dat versje dan wel was, had oom Johan geïnformeerd. Hij had het niet helemaal onthouden. Maar wel wist hij nog de woorden: 'Die Jacob Schot ter hulpe heeft.' Want de naam Jacob had hem aan vader doen denken, die toen nog oom Jacob was geweest...

Oom Johan was in een daverende lach geschoten. Hardop had hij gedacht: 'Dat is mooi; dat moet ik morgen eens aan dominee Van Tuyl vertellen!' Sander had hem verbaasd aangekeken. Hij kon niet begrijpen, dat hij iets grappigs had gezegd. Op school hadden ze er ook niet om gelachen.

Toen hij was uitgelachen had oom Johan hem verteld, waarom hij zo'n plezier had gehad. Hij had hem uitgelegd, dat met Jacobs God de God van Jacob wordt bedoeld. Het was Sander duidelijk geworden. Hij had er ten slotte zelf om moeten lachen. Maar meestal geven grote mensen geen opheldering. Ze spreken woorden, die een kind niet altijd kan verstaan en lachen om dingen, waaraan het niets grappigs kan vinden.

Sander is zo in gedachten verdiept, dat hij niet de stem hoort van Jan, die zegt: 'Jò, Sander, je zit daar in het donker. Zo

kun je toch niet meer lezen?' Hij hoort het pas als Jan voor de tweede maal de opmerking heeft gemaakt en onderwijl is opgestaan om de stekker in het stopcontact te steken, waardoor de schemerlamp bij het raam is gaan branden. Het licht, dat hem nu ineens omvat, heeft hem uit zijn gedachtenwereld gerukt en teruggezet in zijn hoekje bij het raam. Jan heeft zich weer, evenals Ernst, over zijn huiswerk gebogen. Willy poetst nog lepels en vorken en Elsje wrijft ze na met een wollen lap.

Het Indianenboek ligt nog opengeslagen op zijn knieën. Het is een spannend boek. Toch kan hij, nu hij verder wil gaan lezen, de gedachten er niet meer bij houden. Hij klapt het dicht en legt het op het tafeltje naast de schemerlamp. Straks zal hij het moeten opbergen, want tante Rita wil niet, dat er boeken blijven slingeren.

Niet wetend wat hij nu nog zal gaan doen – want weldra zullen ze aan tafel worden geroepen voor het avondeten – drentelt Sander wat door de kamer heen. Hij loopt een paar maal rond, zodat Ernst broemt, dat hij niet zo moet draaien en gaat dan, met de handen op de rug, voor een raam staan. Buiten is het nu donker. Daardoor ziet hij de kamer in het glas weerspiegeld. Hij kan Elsje opnemen zonder dat zij er erg in heeft ...

Toch kan het spiegelbeeld van de kamer hem niet lang vasthouden. Hij draait zich om en gaat voor de boekenkast staan. Zijn blik glijdt langs de rijen banden en dan doet hij een ontdekking. Daar staat het boek met de platen; het boek dat vader ook heeft. Hij kan aan Jan en Ernst nu de plaat met het hoofd op de schotel laten zien.

Het is verboden aan de boeken te komen. Sander weet dat net zo goed als de andere kinderen. Nochtans pakt hij het boek uit de kast en als hij een waarschuwend 'Aaaah' van Willy hoort, zegt hij: 'Ik zet het zo weer neer. Even een plaat laten zien.'

'Jò, dat mag niet van oom Johan,' zegt het meisje. En Elsje eechoot: 'Nee, dat mag niet.' Doch de jongens kijken nieuwsgierig op van hun werk en Jan vraagt: 'Wat voor plaat?'

Sander antwoordt niet. Hij bladert in het zware, dikke boek, waarin hij al goed de weg weet. Spoedig heeft hij de plaat die hij zocht, gevonden. Daarbij opengeslagen legt hij het boek voor de jongens neer.

Hun reactie stelt hem danig teleur. Want Jan vraagt: 'Nou?' Op een toon alsof hij wil weten: wat krijgen we nu verder? Ernst doet er nog een schepje bovenop door nog onverschilliger te zeggen: 'Is dat nou alles?'

Kwaad omdat hij er zo weinig succes mee heeft, wil Sander het boek wegnemen. Doch dan staan daar naast hem de twee meisjes, die over de schouders van de jongens heen naar de plaat kijken. Het oordeel van Willy is kort en bondig. 'Ba, wat vies!' zegt ze. En ze draait zich om om met haar poetswerk verder te gaan. Elsje staart echter met grote bange ogen naar de plaat en vraagt: 'Wat is dat?'

Ernst zegt: 'Och kind, dat is niks voor jou. Ga weg!'

Maar Sander legt uit: 'Dat is het hoofd van Johannes de Doper.' Hij kent de geschiedenis, die vader hem heeft verteld.

Als het meisje, met de ogen steeds maar strak gericht op de lugubere voorstelling 'o' heeft gezegd, maar zó, dat het meer op een kreun leek, geeft hij zijn fantasie vleugels. Waarom hij dat doet, weet hij niet. Het gaat vanzelf. Hij zegt, en de woorden komen zo vlug achter elkaar dat hij er bijna over struikelt: 'Koning Herodes zei: 'Mensen,' zei ie, 'mensen, vandaag wil ik eens heel lekker eten. En . . . en weet je wat? . . . Een mensenhoofd. Een echt mensenhoofd. Geef me het hoofd van Johannes de Doper maar. Hak het maar af.'

Even stopt hij om zijn fantasie rust te geven. Ernst zegt: 'Jò, Sander, houd op! Vertel niet van die gekke verhalen!' Maar hij hoort dat niet. Zijn aandacht is geheel gericht op Elsje, die de ogen niet van de plaat kan afhouden. Haar gezichtje wordt beurtelings wit en rood. Het is net of ze wil gaan huilen en ze maakt bewegingen, alsof ze iets door moet slikken wat ze niet door het keelgat kan krijgen.

Heel even voelt hij iets wat op medelijden lijkt. Maar het wordt snel verdrongen door een gevoel, dat een zo heftige spanning in hem teweegbrengt, dat er een waas voor zijn ogen komt.

Hij ziet Elsje, die nog altijd als gehypnotiseerd naar het boek staart, in een rode damp. Hij is doof voor de waarschuwingen, die de jongens roepen en laat zijn fantasie verder hollen. Hij weet niet hoe schor zijn stem klinkt als hij, alweer haast struikelend over zijn woorden, zegt: 'Ha, bloed, allemaal lekker bloed,' zei de koning. 'Lekker bloed! ... Geef maar hier,' zei de koning, 'geef maar gauw hier!' En ... enne ... en toen pakte hij de haren van het hoofd beet en tilde zo het hoofd van de schotel. En toen ... en toen ... toen likte de koning zo maar mmmm ... mmmmm ... lekker ... toen likte hij zo maar het bloed van het hoofd. En toen ... toen ...'

Op dat moment brengt een ongewoon geluid hem met een schok tot de werkelijkheid terug. In het ineens nuchtere licht van de lamp ziet hij dat Elsje overgeeft. Ze heeft de handjes tegen de maag gedrukt en spuwt over de tafel en het boek. Hij kijkt ernaar en tracht zich te realiseren wat er is gebeurd. Maar dan voelt hij de vuist van Ernst, die hem recht in het gezicht heeft getroffen. Hij hoort de schelle stem van de jongen vlak bij zijn oor: 'Vuilak. Vuilak! Dat is jouw schuld!'

Met een schreeuw van pijn laat hij zich op een stoel neervallen. En als het hem duidelijk is geworden wat hij heeft gedaan en waarom Ernst hem heeft geslagen, kreunt hij van ellende.

Zonder verweer laat hij zich even later door tante Rita naar boven sturen.

Opnieuw, net als op de dag na de brandstichting, staat Sander in de kamer van oom Johan. De najaarsochtend kijkt kil en grijs naar binnen. Er dwarrelt een geel blad langs het raam. Hij volgt het met de ogen en luistert naar de stem, die hem dringend nu vraagt waarom hij geen antwoord geeft. Oom Johan is niet boos, maar Sander weet, dat hij dat worden zal, als hij blijft zwijgen. Daarom zegt hij en daarmee geeft hij antwoord op de vraag, waarom hij die plaat had laten zien en zo'n akelig verhaal erbij had verteld: 'Ik weet het niet.'

'Heb je een hekel aan Elsje en wilde je haar plagen?' vraagt oom Johan.

'Nee, nee,' zegt hij fel en daarbij schudt hij heftig het hoofd. Tegelijk voelt hij, dat het bloed tot boven zijn oren wordt opgejaagd, zodat zijn gezicht begint te gloeien.

Nadenkend blijft oom Johan een poosje voor zich uitkijken. Hij zit iets voorovergebogen. Zijn armen rusten op het blad van het bureau en zijn vingers spelen met de blinkende brief-opener. In zijn onderbewustzijn kent Sander deze houding en dit gebaar en hij verwacht de waarschuwing, dat kinderen die jokken in de hel terecht zullen komen.

Het gebeurt echter anders dan hij dacht. Oom Johan staat op. Hij komt achter zijn bureau vandaan. Hij zegt: 'Kom Sander, laten jij en ik hier samen eens gaan zitten.'

Dat is een ongewone uitnodiging. Wie in de kamer van oom Johan is geroepen, moet meestal voor het bureau blijven staan. Om een ronde tafel staan drie fauteuils. In één ervan neemt oom Johan plaats. Hij wijst naar de fauteuil die tegenover hem staat en zegt: 'Ga jij daar zitten, Sander.'

Als de jongen zit, met beide armen ongemakkelijk hoog op de leuning, begint oom Johan te praten. Hij zegt, dat Sander al een grote jongen is en daarom zeker zal begrijpen wat hij gaat zeggen. En dan vertelt hij hem van de kwade machten, die de mens bedreigen en waartegen hij voortdurend heeft te strijden. De duivel, het kwade, is sterk; alleen kan de mens daar niet tegenop. Daarbij moet hij worden geholpen door God, die veel en veel sterker is en Satan kan verdrijven.

Oom Johan praat een hele tijd. Ten slotte zegt hij: 'Als je voelt, dat je iets wilt gaan doen wat niet goed is, Sander, dan is het kwade bezig om je over te halen. Bijna heeft het je dan al overgehaald. Want het is o zo gemakkelijk – en later zul je merken: ook dikwijls heel prettig – om toe te geven. Maar doe je dat, dan krijgt Satan je steeds meer in zijn macht. Je doet dan alles wat hij wil en het eind is, dat je later in de hel terecht komt. Daarom moet je voortdurend nee zeggen tegen het kwade en daarbij God vragen je kracht te geven dit te blijven doen. Iedere keer als je merkt, dat de duivel je dingen wil laten doen die verkeerd zijn, moet je denken: God is er en Hij is sterker. Soms moet je bidden, dat God je helpt.

Maar soms ook laat Satan je al los als je heel sterk aan God denkt.'

Wat oom Johan hem heeft verteld, blijft aan de oppervlakte van zijn herinnering liggen. Hij moet er dikwijls aan terugdenken. Te vaak misschien. 's Avonds kan hij niet in slaap komen. Satan staat aan de ene kant van zijn bed; God aan de andere. Ze gaan met hem mee als hij naar het provisiekamertje gaat, waar hij Elsje weet, die voor tante Rita een mandje met appels moet halen. Ze volgen hem wanneer hij terugkeert omdat Elsje, na het gebeurde van die middag, niets meer van hem wil weten. En als hij dan achter het huis van vader en moeder in het gras aan de slootkant speelt met Riekie, zijn zij daar ook. Satan staat vlak naast hem, want vader en moeder zijn uit en vrouw Dijkshoorn heeft haar werk in huis. Niemand die je ziet, fluistert de duivel in zijn oor. En nog eens, dringender: niemand die je ziet . . . Maar als hij met Riekie door het gras rolt, zoals hij met haar over de grond rolde, toen hij een grote beer dacht te zijn, hoort hij de harde stem van vrouw Dijkshoorn: 'Vieze jongen dat je bent, je komt in de hell' Tegelijk hoort hij het lachen van de duivel en ziet hij vlak voor zich een grijnzende kop met twee korte, stompe horens erop. Een kop, zoals hij die kent uit het platenboek van vader. Verschrikt laat hij het meisje los. Het is niet Riekie, maar Elsje. Toch verbaast hij zich daar niet over. Want over alle gevoelens domineert de angst, omdat hij zich in de greep van Satan weet. Hij denkt aan wat oom Johan heeft gezegd: alleen God kan je helpen, want Hij is veel en veel sterker. Doch waar zal hij Hem vinden? Zoekend kijkt hij om zich heen. Hij ziet niet anders dan monsterlijke koppen, gruwelijke Jeroen Bosch-koppen, die groter worden en afschrikwekkender naarmate ze dichter naar hem toekomen. Ze lachen hem uit. En er zijn klauwen, die naar hem grijpen . . . In panische angst wil hij vluchten. Maar zijn benen lijken te zijn verlamd. Ik moet bidden, denkt hij wild. Bidden! Hij vouwt de handen samen, zo stevig, dat zijn vingers er pijn van doen. En uit zijn keel wringt hij een kreet om hulp. Hij denkt, heel helder in-

eens: Nu moet God komen om de duivel weg te jagen. Maar hij hoort de stem van Ernst, die waarschuwt: 'Hé Sander, houd je kop dicht!' . . . Wat later merkt hij, dat tante Rita naast zijn bed staat en hem te drinken geeft.

Een andere maal strijdt hij reëler en bewuster mee in het gevecht tussen goed en kwaad. Op een middag, na schooltijd, loopt hij met twee jongens uit zijn klas, met Peter en Kees, naar huis.

'Jongens,' zegt Peter, 'dat snoepwinkeltje in de Singelstraat, weet je wel . . .?'

Sander en Kees kennen het beiden. Alle jongens en meisjes van school kennen het. Kees vraagt: 'Ja?'

Peter zegt: 'Dat ouwe wijf loopt zó langzaam door die lange gang. Als je in de winkel bent, duurt het eerst een hele tijd, voordat ze eindelijk in de gang komt. En dan sloft ze voetje voor voetje naar de winkel.'

'Nou, en . . .?' vraagt Kees.

'Nogal duidelijk,' vindt Peter. 'Als Sander buiten op de uitkijk blijft staan om te kijken of er geen politie komt, gaan jij en ik naar binnen. Jij kijkt de gang in en ik pak gauw een hand zuurballen uit de doos, die op de toonbank staat. Dat ouwe wijf is misschien nog niet eens in de gang als wij alweer buiten staan.'

Onderwijl zijn ze de richting van de Singelstraat ingeslagen. Als vanzelfsprekend heeft Peter de leiding op zich genomen. Hij vraagt niet: 'Doen jullie mee?' Hij zegt: 'Zodra ik naar buiten kom - jij moet mij het eerst de winkel uit laten gaan, Kees - lopen we alle drie een verschillende kant uit. Sander gaat op de Spoor singel naar links en ik naar rechts. Kees loopt de Singelstraat uit en komt door de Olofslaan terug. Daarna lopen we heel rustig naar de Phoenixstraat en op de hoek van de Kloksteeg wachten we op elkaar.'

Peter blijkt goed overlegd te hebben hoe het allemaal gebeuren moet. Bij voorbaat is hij ervan uitgegaan, dat de anderen ermee zullen instemmen. Hun zwijgen is voor hem een bevestiging daarvan.

Sander heeft stom van ja geknikt, toen Peter zijn plan had

ontvouwd. Tersluiks heeft hij naar Kees gekeken, die eveneens, zij het kennelijk ook zonder veel enthousiasme, instemmend knikte. Maar inwendig had hij zich verzet; hij wilde geen dief worden.

Nu hij tussen Peter en Kees over de Spoorsingel loopt, hoort hij heel duidelijk de stem van oom Johan: 'Als je iets wilt gaan doen wat verkeerd is, moet je God vragen je te helpen dat niet te doen... Soms hoef je alleen maar aan Hem te denken... Een andere keer moet je bidden...'

Hij zou dat willen doen. Hij zou willen bidden: 'Lieve Heer, maak alstublieft dat ik geen dief word.' Zonder de woorden uit te spreken, alleen maar in zijn gedachten, doet hij dat ook. Maar dan schrikt de stem van Peter hem op: 'Zeg, jullie zijn toch zeker niet bang?'

Sander schudt ontkennend het hoofd.

Kees vraagt: 'Hoezo?'

'Jullie zijn zo stil,' zegt Peter.

Sander noch Kees weet hierop een antwoord. Ze zwijgen. Er wordt niet meer gesproken vóór ze in de Singelstraat zijn. Tegen de blinde muur, aan het begin van de straat, blijven ze staan. Sander voelt hoe zijn hart hem in de keel klopt. Graag zou hij hard zijn weggelopen. Doch hij durft het niet. Hij is bang voor de jongens. Vooral voor Peter. Ze zullen hem niet alleen kinderachtig vinden en uitlachen, maar hem zeker ook met hun vuisten kennis laten maken. Tegen één van hen kan hij nauwelijks op als het op vechten aankomt. Laat staan tegen beiden. Met Kees luistert hij daarom gedwee als Peter zijn laatste instructies geeft. 'We delen eerlijk met zijn drieën op,' belooft hij plechtig. En hij voegt eraan toe: 'Als ik de zuurballen heb gepakt en er is nog tijd over, zal ik ook kijken of er geld in de toonbankla ligt.' Hij gnuift al bij het idee alleen en zegt: 'Stel je voor, misschien liggen er wel briefjes in... van tien of van vijftwintig gulden...'

Sander voelt hoe zijn hart sneller begint te hameren. Het bloed stijgt naar zijn gezicht. Snoepgoed stelen is erg, maar geld stelen is veel erger. Daarvoor kom je zeker in de gevangenis als je wordt gesnapt.

Op hetzelfde moment, dat hij dit overweegt, schiet als een felle pijnsteek de gedachte door hem heen: en in de hel! Opnieuw bidt hij vlug, zo maar in zijn gedachten: Lieve Heer, maak alstublieft dat ik geen dief word... En hij zegt, zelf verbaasd over zijn durf: 'Stelen is zonde. Wie steelt, gaat naar de hel.' Een ogenblik kijken de jongens zwijgend naar hem. Aanvanke-lijk lijkt het of zij geen van beiden weten hoe te reageren. Peter is de eerste, die zich heeft hersteld. Hij roept: 'Moet je die kleine dominee horen!' En hij lacht hard en schel.

Heel even voelt Sander de neiging in zich opkomen om beschaamd weg te lopen. Wat verbeeldt hij zich wel om zijn vrienden de les te willen lezen?... Maar dan is het net of hij een stem hoort, die hem moed inspreekt. Hij gaat op de tenen staan, zodat hij even groot lijkt als Peter, die de langste van hun drieën is. En hij vraagt: 'Kennen jullie dan niet het gebod: Gij zult niet stelen?'... Hij zou nog meer willen zeggen. Maar dat is moeilijk. Niettemin probeert hij het. Hij zegt, en hij doet zijn best zijn stem even vast te laten klinken als daarstraks: 'God ziet alles. God... Hij...' Doordat hij begint te haperen verliest hij zijn zelfvertrouwen even snel als hij het gekregen had. Hij wordt rood en begint met de ogen te knippen. De waterlanders springen te voorschijn als Peter hem toesnauwt: 'Schijnheilige dooie vissiesvreter!'

'Dooie vissiesvreter' is een der ergste scheldwoorden, waarmee men een jongen kan treffen. Als daar nog 'schijnheilige' aan toegevoegd is, is dat voldoende om degene, voor wie het is bedoeld, tot razernij te brengen of hem te doen capituleren. Sander doet het laatste. Zijn fiere houding, waarvoor hij op de tenen was gaan staan, is verdwenen. Hij voelt zich opeens een heel stuk kleiner dan de twee andere jongens en laat moedeloos de kin op de borst zakken. Even staat hij zo met de blik op de straatstenen gericht. En dan, zonder een woord meer te spreken, rent hij weg.

Achter zich hoort hij de scheldwoorden van Peter...

De strijd tussen goed en kwaad blijft hem lange tijd bezighouden. Als hij op zekere dag heeft beweerd niet erg lekker

te zijn en daarmee heeft bereikt, dat hij niet naar school hoeft, kost hem dat vele slapeloze uren en ogenblikken van angst, die hem zo maar, soms midden op de dag, overvallen. Drie, vier dagen lang plaagt de onrust hem. Eindelijk, tijdens het avondeten, kan hij er niet verder tegenop. Zonder zich te bekommeren om de verbaasde blikken rent hij van tafel weg. In de donkere gang staat hij snikkend tegen de muur. Later, in de kamer bij oom Johan, wordt hij rustiger.

Hoofdstuk 4

DE JAREN BRENGEN IN HET LEVEN VAN EEN KIND EEN GROTE verandering teweeg. Zowel geestelijk als lichamelijk. De angst voor de hel bezorgt Sander geen nachtmerries meer; hij voelt hem niet meer als een lijflije pijn. Maar op de achtergrond van zijn denken is hij blijven bestaan als een reële dreiging, die afschrikwekkend genoeg is om tegen het kwade te willen strijden. De lessen, die hij eens per week 's avonds op catechisatie krijgt van dominee Van Tuyl, hebben hem duidelijk gemaakt, dat de hel niet is, zoals zij in de platenboeken van vader is afgebeeld. Hoe hij zich de hel en ook de hemel dan wel moet voorstellen, weet hij niet. Als hij het probeert, komen zijn gedachten toch altijd weer terecht bij de platen. En dan ziet hij de hel als een brandende oven met monsterlijke duivels en de hemel als een prachtig paleis met gouden zalen . . . Hij blijkt niet de enige te zijn, die met het probleem kampt. Een andere jongen begint erover op catechisatie en de week daarop brengt dominee Van Tuyl een map met reproducties van beroemde schilderijen mee. Sander kent de meeste ervan; het zijn voorstellingen zoals de oude meesters – de primitieven, zegt dominee – zich die hebben gemaakt van hemel en hel. Dominee Van Tuyl laat de platen circuleren en zet daarna uiteen, dat de afbeeldingen, ofschoon ze zuiver op fantasie berusten, in wezen toch de begrippen van het onderwerp volkomen dekken: de hemel een goddelijke heerlijkheid en de hel een duivelse marteling.

Tegelijk met de geest ontwikkelt zich het lichaam. Terwijl de angst voor de hel tot een minder directe dreiging is geworden, zijn er nu andere dingen, die hem soms verontrusten. Het zijn zaken, waarover alleen met de jongens op school wordt gesproken. Hij is op het lyceum en zit in de tweede klas van de gymnasium-afdeling. Jongens van dertien, veertien jaar zijn kleine mannen, die over de dingen, waarover ze met ouderen niet willen spreken, onder elkaar praten op een manier, die

geen terughoudendheid kent. Bij voorkeur bedienen ze zich daarbij van uitdrukkingen, die ze van grotere jongens hebben geleerd en die soms met krijt op muren en schuttingen geschreven staan. Maar als hij zich op een avond tegenover Jan en Ernst zo'n woord heeft laten ontvallen, lachen ze hem uit en Ernst zegt: 'Je weet nog niet eens waarover je praat.' Het leeftijdsverschil vormt zo mogelijk een nog grotere kloof dan toen Sander pas bij oom Johan en tante Rita in huis was gekomen. Jan is zeventien; Ernst is een paar maanden geleden achttien geworden. Ze werken al. Nadat ze het mulo-diploma hadden behaald zijn ze op een kantoor gekomen, Jan bij de gistfabriek en Ernst bij de gemeente. De een heeft een kast vol met kaarten, die hij iedere dag moet bijwerken; de ander een stencilmachine, waarop hij vrijwel dagelijks grote stapels afdrukken moet maken. Ze vinden beiden, dat ze het heel erg slecht hebben getroffen en laten geen gelegenheid voorbijgaan om het werk vervelender en eentoniger af te schilderen dan het is. Maar ondertussen aanvaardden zij als een heel redelijke compensatie de grotere vrijheid, die ze genieten nu ze in betrekking zijn. Ze beschikken over meer zakgeld dan vroeger, ze mogen tot tien uur en soms nog wel later naar buiten 's avonds en Sander weet, dat ze dan vaak in de stad achter de meisjes aanlopen. Weliswaar slaapt hij niet meer bij hen op de kamer, doch zijn kamertje is vlak naast dat van Ernst en de wand is slechts dun, zodat hij zelfs een op gedempte toon gevoerd gesprek goed kan volgen . . .

Sander is wel eens jaloers op de twee grotere jongens, die zoveel meer vrijheid genieten. Hij weet niet, dat zij het ook op hem zijn. Dat zij dit meer dan eens laten blijken, ontgaat hem. Als ze hem 'professor' noemen, hoort hij daarin niet de toon van afgunst. Hij reageert erop met een trotse glimlach. Een tikje zelfbewust ook. Want hij weet, dat hij gemakkelijk leert en tot de beste leerlingen van zijn klas behoort.

Hoewel ze in hetzelfde huis wonen en dus dagelijks contact met elkaar hebben, buigen de wegen van de jongens zich in verschillende richtingen en wordt de afstand, die ertussen is, voortdurend groter. Jan en Ernst gaan hun eigen weg met jon-

gens, die, evenals zij, op kantoor zijn. Sander sluit zich, vanzelfsprekend, meer en meer aan bij zijn klasgenoten. Bij hen vindt hij zijn eerste werkelijke vriend. Het is de zoon van dokter Droog en hij heet Pim.

De vriendschap leidt ertoe, dat Sander weldra vele uren doorbrengt in het doktersgezin. Vaak maken ze samen hun werk voor school op Pims kamer en zo nu en dan blijft hij er eten. Omdat de gastvrijheid niet van één kant kan komen, had tante Rita hem een keer Pim te eten laten vragen. De jongen was gekomen, maar zowel hij als Sander had gevoeld, dat het toch niet zo was als bij Pim thuis. Weliswaar hadden zij er niet met elkaar over gesproken. Maar toen Sander 's avonds zijn vriend naar huis had mogen brengen, had hij gezegd: 'Je kunt toch wel merken, dat het niet mijn eigen huis is.'

'Ja,' had Pim gezegd. Meer niet. Maar het was duidelijk.

Het is vanzelfsprekend geworden, dat Sander zijn huiswerk maakt bij zijn vriend en er daarna soms blijft eten. Maar als de kerstvakantie is aangebroken, zijn de rollen omgedraaid. Sander is twee weken thuis en Pim logeert bij hem. Vader had voorgesteld de kerstdagen met z'n vieren in Brussel door te brengen. Moeder en hij hadden gedacht er de jongens een plezier mee te doen. Maar Sander had gevraagd: 'Waarom zouden we...?' En hij had er, met een blik op zijn vriend, op laten volgen: 'Ik ben blij, dat ik thuis ben en ik denk, dat Pim het ook wel leuker vindt om hier te blijven.' Pim had geknikt en daarmee was het voorstel om naar Brussel te gaan van de baan. Sander is er blij om, dat ze zijn thuisgebleven. De kerstdagen zijn gezellig geweest. Hij kan zich moeilijk voorstellen, dat zij elders gezelliger geweest hadden kunnen zijn.

De dag vóór Kerstmis was plotseling de winter ingevallen. De wind was naar het oosten gedraaid en had de lucht schoon en helder als kristal geveegd. Heel groot en vlammend rood was tegen de avond de zon aan het eind van de vlieten weggezonden. Voor het raam hadden ze naar die zonsondergang staan kijken en vader had gezegd: 'Ik denk, dat het vannacht stevig zal vriezen.' Hij had gelijk gekregen, want 's ochtends stonden

de ijsbloemen dik op de ruiten en er lag ijs op de vaart en de brede vlieten. 'Dat belooft goed te worden, want nu met Kerstmis komen er geen schuiten door,' had vader voorspeld. En opnieuw kreeg hij gelijk.

De vorst had doorgezet. Hard en blauw had de winter boven de rietlanden gestaan. Maar in huis was het warm geweest. Niet alleen door het knappende vuur in de open haard, maar ook door de feestelijke stemming, die er had geheerst. Moeder had kerstliederen gezongen. Ze hadden lang en uitgebreid getafeld bij kaarslicht. En 's avonds, voor hij de logeerkamer binnen ging, had Pim, in een spontane opwelling, gezegd: 'Jammer, dat jij niet altijd thuis kunt zijn.'

De opmerking had hem tegelijk gevleid en een steek van pijn gegeven. Maar heel nuchter was zijn reactie geweest: 't Is de vraag of het dan altijd zo zou zijn...'

Doch ondanks de gezelligheid en de warmte in huis vinden de jongens, nu de kerstdagen voorbij zijn, hun vertier buiten. Want het ijs is sterk genoeg om er op te kunnen schaatsen. In de vroege ochtend zijn de eerste schaatsenrijders al voorbijgereden. Ze hebben glinsterende krassen op de donkere, gladde ijsvloer achtergelaten. Die zijn het begin geweest van een witte baan, die bij het drukker worden door de scherpe ijzers was getrokken.

'Jammer, dat ik mijn schaatsen niet hier heb,' had Pim verzucht, toen hij de eerste rijders voorbij had zien gaan. 'We gaan ze halen,' had vader beslist en met de auto had hij de jongens naar de stad gereden. Toen ze na een klein uurtje terugkeerden, werden juist op de vlieten de koek-en-zopies opgezet, de kramen, waarin warme punch, anijsmelk en koeken worden verkocht.

'Het is dat de mensen die je ziet van deze tijd zijn, maar anders is het net een levend geworden schilderij van Avercamp,' zegt vader peinzend als hij op het pad staat, terwijl de jongens de schaatsen onderbinden. Voor Sander is dit geen geheimtaal. Bovendien hangt er een wintergezicht van Avercamp in de huiskamer. Vader had het kort geleden uit de zaak meegebracht. Hij had het in de plaats van een ander schilderij

aan de wand gehangen en tot moeder gezegd: 'Gek is dat, maar ik kan het niet over mijn hart verkrijgen dit te verkopen.' Sander, die begrepen heeft dat de zin van vaders opmerking Pim is ontgaan, zegt: 'Wij hebben een echte Avercamp thuis. Heb je die niet gezien?' Een echte Avercamp. Hij spreekt al in de termen van de kunstkenners.

Pim antwoordt, dat hij er niet op heeft gelet. Misschien heeft hij gezien, dat Sander zich hierover verbaasde. Want als ze, nog wat onwennig op de schaatsen, naast elkaar in de richting van het meertje rijden, zegt hij: 'Dat schilderij... ik heb natuurlijk wél gezien dat jullie mooie schilderijen in huis hebben.'

Het klinkt als een verontschuldiging, omdat hij geen aandacht heeft geschonken aan wat kennelijk heel bijzonder is. En alsof hij zichzelf helemaal vrij wil pleiten, merkt hij nog op: 'Als het nu een schilderij was geweest van een vliegtuig of als er alleen maar een motor op had gestaan...'

Ze lachen er beiden om. Want het enthousiasme van Pim voor alles wat met techniek heeft te maken, maar vooral voor vliegtuigen, is in de hele klas bekend. Sander zegt: 'Ik zal aan m'n vader vragen of hij in de zaak soms een schilderstuk heeft met een vliegtuig erop. Dan hangen we dat op als je weer komt logeren.'

Het is altijd vreemd als men voor het eerst weer op de schaatsen staat. Maar wonderlijk snel heeft men opnieuw de slag te pakken. De jongens ondervinden dat ook nu. Het lijkt of ze met elke streek steviger op de ijzers komen te staan. En al gauw slaan ze gelijk en regelmatig de benen uit. Links. Rechts... Links. Rechts... Ze hebben de oostenwind schuin in de rug en rijden zonder enige inspanning.

De gedachten van Sander zijn nog bezig met het gesprek over het schilderij. Hij zegt: 'Jij wordt vast ingenieur later.'

'Dat denk ik wel,' zegt Pim op een toon, alsof hij dit al lang voor zichzelf heeft uitgemaakt. Hij laat er op volgen: 'En jij?' Het is de eerste maal, dat deze vraag aan Sander wordt gesteld. Bewust heeft hij nog nimmer plannen gemaakt. Doch in zijn onderbewustzijn zal hij er zich ongetwijfeld wel mee bezig

hebben gehouden. Want zonder aarzelen geeft hij het antwoord. Hij zegt: 'Museumdirecteur.'

Zelf verbaast hij zich daarover. Hij heeft deze gedachte nooit eerder onder woorden gebracht. Maar tegelijk weet hij, dat hij heeft gemeend wat hij zei. Want hij wil leven te midden van mooie dingen, van kunstschaten, die eeuwenlang bijeen zijn gegaard en met zorg zijn omringd. In zijn verbeelding ziet hij het museum voor zich, waarin hij als directeur zal rondgaan. Hij dwaalt er door de zalen vol met schilderijen en beelden. Automatisch trekt hij met zijn schaatsen lange, rechte krassen in het ijs. Naar links. Naar rechts. De baan is de lange gang op de benedenverdieping van het museum in Den Haag. Maar van daaruit springt hij over naar de zalen met schilderijen in het museum van Rotterdam. Want hij heeft een hekel aan dat lange rechte stuk in het Haagse museum. Vader zegt ervan: een op zichzelf misschien wel goed element in Berlage's blokkendoos, maar verkeerd benut. Sander kan daarover niet oordelen. Maar vader zal wel gelijk hebben.

Pim haalt hem uit het museum terug. Hij roept zijn vraag: 'Waar zat jij helemaal met je gedachten?'

Sander schrikt ervan op. Verward vraagt hij: 'Hè? ... Wat ... wat zei je?'

'Waar jij met je gedachten zat,' herhaalt Pim. En hij voegt eraan toe: 'Je gaf me helemaal geen antwoord.'

'Ik had niet gehoord, dat je wat gevraagd had,' verontschuldigt Sander zich. Tegelijk realiseert hij zich, dat zijn antwoord op de vraag wat hij later zou willen worden, hem plotseling uit de werkelijkheid in een droomwereld had geplaatst, die echter heel nauw aan de realiteit verwant was. Zonder dat hij erover had behoeven na te denken, was het antwoord gekomen. Het was het enige antwoord geweest, dat hij had kunnen geven. Op hetzelfde moment, dat hij het had uitgesproken, was het geweest of zijn toekomst open voor hem lag. En als hij dan eindelijk Pims vraag hoort, waarom hij nu juist museumdirecteur wil worden en geen handelaar in schilderijen, zoals zijn vader is, zegt hij: 'Het lijkt me heerlijk in een museum. Je kunt mooie tentoonstellingen organiseren en zo.'

Hij heeft dit laatste meer tot zichzelf dan tegen Pim gezegd. Daarom verwacht hij er geen reactie op. Maar Pim zegt bedachtzaam: 'Als je ervan houdt ...'

'Natuurlijk,' zegt Sander. 'Als je ergens niet van houdt, moet je er niet aan beginnen. Ik zou vast geen vliegtuigbouwer kunnen worden. Want ik heb niets dat zelfs maar een beetje op een technische knobbel lijkt.'

Pim lacht. Hij zegt: 'Dat heb ik gemerkt toen je me zou helpen om m'n elektrische kachelte na te kijken. Als ik jou je gang had laten gaan hadden we zó kortsluiting gekregen.'

Het gesprek komt op de toekomstdromen terug. Ze stellen vast, dat over een jaar of vier, als ze hun examen hebben gedaan, hun wegen zich zullen scheiden. Het heeft de tijd nog. Niettemin praten ze erover alsof die splitsing van hun wegen al voor de deur staat. Pim wacht, als hij vliegtuigbouwer wil worden, de studie in Delft; voor Sander zal het wellicht Utrecht worden. 'We kunnen dan toch altijd nog contact houden, al zullen we elkaar dan niet zoveel meer zien,' zegt Sander. Pim denkt er precies zo over. Ze overwegen niet, dat vier of misschien wel vijf jaar een lange tijd is, waarin heel wat kan gebeuren ...

Bij 'Het Jachthuis' binden ze de schaatsen af. Het restaurant, dat normaal in de wintermaanden is gesloten, is nu open. Een grote kachel staat er rood-gloeiend en daar bovenop dampet een enorme pan met erwtensoep. De geur ervan maakt iedereen, die van het ijs komt en er binnenstapt, hongerig. De eigenaar en zijn vrouw komen haast handen te kort om de kommen met soep te vullen.

De jongens zoeken naar een plaatsje waar ze nog kunnen zitten. En dan horen ze Pims naam roepen. Er zijn twee meisjes, die hem kennen. Met een kom soep in de handen zitten ze op een bank, die tegen een der wanden staat. De stoelen aan de tafeltjes zijn alle bezet.

Sander en Pim gaan een kom soep halen. Er zijn er meer die dat doen. Het gaat vlugger dan dat ze moeten wachten totdat de soep wordt rondgebracht. Als ze ermee zijn teruggekeerd van de kachel, die zo'n hitte uitstraalt, dat men er nauwelijks

dichtbij kan blijven staan, schikken de meisjes wat op. Ze kunnen nu met hun vieren op de bank zitten.

Pim heeft Sander voorgesteld en hem gezegd, hoe de meisjes heten. Het is niet vormelijk gegaan. Dat is niet nodig. Hij heeft gezegd: 'Dit is Sander, een vriend van me. Hij woont hier vlakbij en ik logeer bij hem.' En tot Sander: 'Dit is Emmy en dat Marjan.'

Emmy. Blond; iets te blond misschien. Ogen, waarvan de kleur het midden houdt tussen grijs en groen. Een mond, die net een tikje te geprononceerd is. De lippen plooiën zich gemakkelijk tot een lachje, dat echter aan haar gezicht een wat spottende uitdrukking geeft. Ze is het tegengestelde type van haar vriendin: donker en met een dromerige blik in de bijna zwarte ogen. Als ze besloten hebben om met hun vieren verder te rijden neemt Pim Marjan 'op sleeptouw', zoals ze het jongensachtig noemen. Zij gaat achter hem staan, plaatst haar handen op zijn heupen en hij houdt haar bij de polsen vast. Zo rijden ze weg. Ze proberen de benen gelijk uit te slaan.

Sander kijkt hen na. Dan vraagt hij aan het meisje, dat naast hem staat: 'Zullen we ook zo . . .?'

Ze knikt. Ze komt achter hem en hij omvat haar polsen. Haar handen rusten op zijn heupen. Het geeft hem een vreemde sensatie en verwacht hem een weinig. Misschien komt het daarvoor, dat het moeilijk is een gelijk tempo te vinden. Hun slagen zijn niet regelmatig, zoals bij Pim en Marjan, die al een eind vooruit zijn. Hij voelt, dat zij soms naar links trekt als hij het rechterbeen heeft uitgeslagen. En omgekeerd, dat er naar rechts wordt getrokken als hij het lichaam overhelt naar links.

Ook al doordat ze tegen de wind in rijden, vermoeit het hem meer dan hij bekennen wil. Maar de twee smalle polsen, die hij in zijn handen voelt, laat hij niet graag los. Daarom spant hij al zijn krachten in. Hij probeert het slingeren de baas te worden. Dat hij buiten adem dreigt te raken, deert hem niet. Evenmin als de bange roep van het meisje: 'Rijd toch niet zo wild!'

Als zij voor de tweede maal waarschuwend heeft geroepen,

is het al te laat. Met de linkerschaats is hij in een scheur geraakt. Hij doet vergeefse pogingen om zich overeind te houden. Dan valt hij en trekt het meisje met zich mee. Samen schuiven ze een eind over het ijs, zodat de witte poeder nat in hun verhitte gezichten waait.

Sander heeft zich niet bezeerd. Niettemin schrikt hij. Terwijl hij nog voortglijdt, vraagt hij zich af, of het meisje zich pijn zal hebben gedaan. Vrijwel tegelijkertijd echter is er het antwoord. Hij leest het in haar ogen als ze samen, wit bestoven, overeind krabbelen. Er is een lach in, die hem geruststelt. Maar doordat haar bovenlip iets naar boven krult, heeft hij toch even het onplezierige gevoel, dat zij hem uitlacht. Dit verdwijnt echter als zij, terwijl ze zich afslaat, vrolijk zegt: 'Maakten we daar even een schuiver!'

'Nou,' zegt hij. En, hoewel overbodig, vraagt hij: 'Heb je je geen pijn gedaan?'

'Nee hoor, helemaal niet,' zegt ze. 'En jij?'

'Ook niet,' antwoordt hij.

Als hij zijn schaatsen controleert om verder te kunnen rijden, zegt zij: 'Wacht, blijf even staan. Je bent van achteren nog helemaal wit.' En ze slaat hem op de rug van zijn trui, waarop de witte ijspoeder al begint vast te vriezen. Als ze ermee klaar is, zegt ze: 'Nu moet jij mij schoon slaan.'

Hij doet het. Zijn handen kloppen op haar rug. Maar hij is bang, dat hij haar pijn zal doen. Of is er nog iets anders dat hem remt? Als hij de spottende uitdrukking op haar gezicht ziet weet hij, dat zij begrepen heeft, dat niet alleen de vrees haar te bezeren hem zo voorzichtig deed zijn . . .

In het dorp hebben zij de meisjes naar de bus gebracht. Als ze terugrijden naar huis, staat de zon al laag. Een roze gloed kleurt de wit-gerijpte velden.

Ze komen schaatsenrijders tegen die naar Vlaardingen zijn geweest. De moppen, daar gekocht bij de bakkers, die er in deze dagen nauwelijks voldoende kunnen bakken, hebben zij in een witte zakdoek geknoopt en op de borst gespeld. Dat wil een traditie zo, die al vele jaren oud is.

Sander en Pim rijden achter elkaar. Naarmate de zon verder zakt – ze staat nu als een grote, vurige bol op het punt om weg te zinken – wordt het stiller. Het staaft van hun schaatsen krast met een hoge, scherpe klank in vaste regelmaat het ijs. Pim rijdt voorop. Sander volgt hem als zijn schaduw. Hij slaat zijn benen in een zelfde tempo; zijn lichaam maakt dezelfde bewegingen als dat van zijn vriend. Het is alsof zij gelijke commando's volgen.

Toch is het onbewust, dat Sander de bewegingen van Pim zo nauwgezet volgt. Want zijn gedachten zijn nog bij het meisje, bij Emmy. Ze woont op de Voorstraat. Ze heeft het hem uitgeduid en hij weet wel ongeveer welk huis het is. Bij het afscheid nemen heeft ze gezegd: 'We zullen elkaar nog wel eens zien na de vakantie.' Zijn antwoord is geweest: 'Dat denk ik ook wel.' Nu kan hij zich wel voor zijn hoofd slaan. Want hij had kunnen vragen: 'Waarom pas na de vakantie? We kunnen toch morgen ook weer gaan schaatsen?'

Het is stom, dat hij dit niet heeft gedaan. Hij maakt er zichzelf een verwijt van. Maar diep in zijn hart blijft er toch dat lichte en blijde gevoel, dat er iets nieuws en heel moois in zijn leven is gekomen. Een gevoel, dat zich nog verdiept als op de dagen, dat de vorst aanhoudt, Emmy en haar vriendin als vanzelfsprekend weer naar de vlieten komen om er te rijden.

Sander heeft veel te vertellen als hij na de vakantie is teruggekeerd. Doch hij merkt, dat er slechts met een half oor naar hem wordt geluisterd. Er heerst een gespannen sfeer in huis. De vreugde, die hij had meegebracht, wordt er snel door gedoofd.

Aan tafel wordt maar weinig gesproken. En als er wat wordt gezegd lijkt het, alsof er achter elke zin een vraagteken staat. De enigen bij wie hij wijzer had kunnen worden zijn Jan en Ernst. 's Avonds krijgt hij de gelegenheid Jan te vragen wat er aan de hand is. De jongen lijkt even te twijfelen. Heel even maar. Want dan draait hij hem de rug toe, terwijl hij zegt: 'Vraag het maar aan Ernst.'

Vraag het maar aan Ernst . . . Het is gemakkelijk gezegd. Maar

Ernst loopt door het huis met een gezicht van zeven dagen slecht weer. Toch klampt Sander hem aan als hij hem alleen heeft getroffen. Hij vraagt: 'Wat hebben jullie toch?'

Het antwoord is even duidelijk als kort: 'Barst!'

Weer is hij er geen steek wijzer van geworden. Wel begint hij te vermoeden, dat alle geheimzinnigheid in huis iets, zo niet alles, met Ernst heeft te maken. Daarop duidt niet alleen het antwoord, dat Jan heeft gegeven en de reactie van Ernst zelf, maar ook de blik, waarmee tante Rita 's avonds aan tafel naar de jongen had zitten kijken. Sander ziet haar gezicht ineens heel duidelijk voor zich. Wat hij zich, toen hij tegenover haar zat, niet had gerealiseerd, is hij zich nu sterk bewust: haar ogen stonden verdrietig en haast onmerkbaar schudde zij het hoofd, toen ze naar Ernst keek.

Aan tante Rita kan hij echter niet gaan vragen hem te vertellen wat er is gebeurd en waarom iedereen zo vreemd doet. Evenmin aan oom Johan, wiens gezicht nu zo ernstig staat, dat het is, alsof hij nooit meer zal kunnen lachen. Alleen de meisjes nog zullen hem opheldering kunnen geven. Maar Ria is te groot; die is verloofd en hoort al niet echt meer bij het huis. Ieder weekeinde is ze bij haar verloofde en in de komende zomer gaat ze trouwen. Willy is een nuf en daarom wil hij haar niets vragen. Alleen Elsje blijft over. Het nieuwe meisje, dat er na de grote vakantie is bijgekomen en pas zeven jaar is, telt nog niet mee.

Het is niet gemakkelijk Elsje te ontmoeten zonder dat de anderen erbij zijn. Maar als ze voor tante Rita iets in de keuken heeft moeten brengen, weet hij het zo te plooiën, dat hij haar als toevallig in de lange gang tegenkomt. Hij houdt haar staande en zegt: 'Els, luister eens.'

Ze blijft staan. Schuw en een beetje verlegen. Een blos kleurt haar wangen en schichtig kijkt ze van hem naar de kamerdeur. Ze staat daar of ze het liefst zo gauw mogelijk wil doorlopen. Hij kent die houding van haar. En ook die schuwheid. Het vermaakt hem een beetje, maar soms ook vraagt hij zich af, of ze wellicht nog bang voor hem is. Want van wat jaren geleden is gebeurd met het platenboek, waarin hij haar Salome

met het hoofd van Johannes de Doper had laten zien, heeft hij nog altijd spijt. Immers, Elsje . . . Terwijl ze daar wat ongeduldig voor hem staat en telkens angstig naar de kamerdeur kijkt, ziet hij ineens Emmy voor zich. Hij plaatst de twee meisjes naast elkaar alsof hij wil gaan vergelijken. Maar zij vraagt snel en fluisterend, bang dat iemand het zal horen: 'Wat is er?'

Hij zegt: 'Dat wilde ik juist aan jou vragen. Het is hier allemaal zo vreemd in huis.'

Elsje opent de mond, alsof ze antwoord wil geven. Doch dan bedenkt ze zich. Ze schudt het hoofd en probeert door te lopen. Maar hij houdt haar tegen. Hij pakt haar bij een arm. Het is de eerste maal, dat hij haar bewust heeft aangeraakt. Hij voelt de zachte ronding van haar bovenarm door de stof van haar bloesje heen. Tegelijk merkt hij, dat zij achteruit deinst, alsof ze door hem is gebeten. Het ergert hem en ineens heeft hij het dwaze gevoel, dat hij haar zou kunnen slaan. Hij vraagt echter dringend: 'Nou?'

'Ernst,' zegt ze. En nog eens: 'Ernst.' Dan rukt ze zich los en het lijkt een vlucht als zij door de gang rent en de kamer binnengaat.

Even staat hij besluiteloos stil. Dan gaat hij naar de w.c. Hij hoeft niet, maar hij blijft er een ogenblik staan. Ernst, denkt hij. Het is duidelijk, dat er iets met Ernst aan de hand is. Maar wat? Het zal niet eenvoudig zijn om erachter te komen.

Hij trekt de w.c. door. De deur houdt hij wat langer open dan noodzakelijk is en daarna slaat hij haar harder dicht dan het hoort. Het is niet anders dan berekening. Als hij de kamer binnenstapt, heeft hij voor zijn afwezigheid een duidelijk hoorbare verklaring gegeven . . .

Maar veel verder is hij er niet mee gekomen.

De dagen die volgen, brengen aanvankelijk evenmin veel klaarheid. Integendeel, ze maken de zaak maar geheimzinniger. Terwijl de gespannen sfeer voortduurt, zit oom Johan urenlang in zijn studeerkamer met mensen te praten. Veelvuldig, vooral in de avond, wordt er gebeld. Tante Rita doet dan open en niet een van de kinderen weet, wie er op bezoek is gekomen. Onder

de lamp in de huiskamer gaan de ogen onderzoekend van de een naar de ander. Maar niemand is er, die iets zegt, waardoor de geheimzinnigheid kan verdwijnen. Zelfs als Ernst bij oom Johan is geroepen, wordt er gezwegen. Alleen Jan mompelt iets binnensmonds. Maar als hij ziet, dat de anderen vragend naar hem kijken, buigt hij zich over zijn boek en doet, alsof hij leest. Ook Ernst pakt een boek als hij, na een hele poos beneden te zijn geweest, met een bedrukt gezicht weer in de kamer is gekomen. Maar Sander merkt, dat hij na zeker een kwartier nog geen bladzijde in dat boek heeft omgeslagen . . .

Het is nu wel zeker, dat het om Ernst gaat.

Als Sander de volgende middag uit school is gekomen en de tochtdeur in de vestibule achter zich heeft gesloten, hoort hij stemmen in oom Johans kamer. Hij ziet, dat de deur ervan op een kier staat. Onwillekeurig blijft hij staan. Hij weet, dat het verkeerd is om luistervink te spelen. Maar zijn nieuwsgierigheid maakt, dat hij alle bedenking op zij schuift en blijft luisteren. Er wordt op gedempte toon gesproken. Nochtans verstaat hij duidelijk de naam Ernst. Een stem, die hij niet kent, zegt: 'Het lijkt me inderdaad voor de jongen en voor het meisje de beste oplossing.'

Ernst en een meisje. Dat het om een meisje ging, heeft hij steeds wel gedacht. Immers, Ernst zit voortdurend achter de meisjes aan. In de vraag echter, welke rol een meisje zou moeten spelen in alle geheimzinnigheid, die er rondom de jongen was ontstaan, had hij zich niet verdiept. En nu wordt er op die vraag ook nog geen antwoord gegeven. Want de rest van het gesprek is in de gang vrijwel niet te horen. Slechts enkele brokstukken ervan vangt hij op. Ze zijn onvoldoende om er iets uit te construeren, dat klaarheid kan brengen.

Maar dan hoort hij de stem van oom Johan. Ze klinkt evenmin luid, doch hij kan woord voor woord verstaan. Oom Johan spreekt langzaam. Zijn stem klinkt net of hij heel erg moe is als hij zegt: 'Heren, ik voel me medeverantwoordelijk. Wat dit betreft heb ik blijkbaar niet de volle zwaarte van mijn taak ingezien. Maar nu wordt dat anders en ik ben blij, dat u

de voorlichting op u wilt nemen, dokter. Als u mij verwijt, dat ik de put wil dempen als het kalf verdronken is, hebt u volkomen gelijk.'

Even is het stil als oom Johan is uitgesproken. Daarna klinken er stemmen door elkaar. Sander luistert scherp of hij er iets van kan verstaan. Doch dan hoort hij voetstappen, die in de richting van de deur komen. En op zijn tenen verwijdert hij zich zo snel als hij kan.

Als hij op de trap loopt naar boven, klinkt nog de vermoeide stem van oom Johan hem in de oren. Maar tevergeefs zoekt hij naar een antwoord op de vraag wat de zin zou kunnen zijn van wat hij hem heeft horen zeggen.

De volgende dag wordt het antwoord gegeven. Als na het avondeten tante Rita het jongste meisje, Jopie, naar bed heeft gebracht, zitten ze bij elkaar in de huiskamer. Ze hebben plaats genomen rondom de grote tafel. Precies zoals ze zitten wanneer ze gaan eten. Oom Johan aan het hoofd; tante Rita tegenover hem. Alleen Ernst ontbreekt. Niemand echter vraagt waar hij is. Want ze begrijpen allemaal, dat er over hem zal worden gesproken.

Oom Johan zit iets voorover. Hij laat de armen op het tafelblad rusten en de vingers met zijn vulpen spelen, zoals hij ze dat met de blinkende briefopener laat doen als hij aan zijn bureau zit. Vragend zijn de ogen van de jongens en de meisjes op hem gericht. Want hij heeft gezegd: 'Jullie zijn geen kleine kinderen meer en daarom moeten we eens praten. Ik heb jullie iets te vertellen.'

Hij kucht een paar maal. Het is net of hij niet goed weet hoe hij zal beginnen. Sander ziet, dat tante Rita hem nauwelijks merkbaar toeknikt. En dan begint oom Johan te praten; langzaam en voorzichtig, zoekend naar zijn woorden. Hij zegt: 'Ik heb er heel lang over nagedacht en met tante Rita over gesproken, maar het is het beste, dachten wij, dat ik jullie alles vertel. Natuurlijk hebben jullie al gemerkt, dat er iets is. En voordat er buitenshuis over wordt gesproken wil ik, dat jullie alles weten. Want aan geruchten hebben we niets.'

Even wacht hij. Hij kijkt ernstig de kleine kring rond en vervolgt: 'Jullie weten, dat een man en een vrouw heel, heel veel van elkaar moeten houden om kinderen te kunnen krijgen. Ze moeten zóveel van elkaar houden, dat de een helemaal in de ander opgaat; dat ze één worden. In de bijbel, in het boek Genesis, staat het zo: en zij zullen tot één vlees zijn. Nu zullen jullie ook wel weten, dat dit alleen mag als die man en die vrouw met elkaar getrouwd zijn. Natuurlijk mogen een jongen en een meisje veel van elkaar houden. Ze kunnen zich dan verloven om later, als blijkt dat zij van elkaar blijven houden, te trouwen. Maar zo lang ze niet zijn getrouwd, mogen ze niet van één vlees worden. Als éénwording buiten het huwelijk plaats vindt, is dat een zonde.'

Opnieuw houdt hij even op. Hij laat zijn blik glijden langs de kinderen, die daar met hem rondom de tafel zitten. De jongens en de meisjes kijken, met ernstige gezichten, recht voor zich uit of naar de figuren in het tafelkleed. Ze zorgen ervoor dat hun blikken elkaar niet kruisen.

Er komt een vermoeide trek op het gelaat van oom Johan. Hij kan een zucht niet onderdrukken. Maar dan is het tante Rita, die hem te hulp komt. Ze vraagt: 'Jullie begrijpen toch wel wat oom Johan vertelt?'

Ze knikken. Sander zegt, nauwelijks hoorbaar: 'Ja.' Dan luistert hij weer naar oom Johan, die vervolgt: 'Eén van ons gezin, kinderen, heeft die zonde begaan.'

Er ontstaat een verwarring. Zij kunnen dit niet geruisloos verwerken. Willy plukt zenuwachtig aan het zakdoekje, dat zij tot een propje heeft geknepen. Jan kucht en Sander gaat onrustig verzitten, zodat zijn stoel kraakt. Doch het is weer stil als oom Johan zegt: 'Ernst heeft met een meisje geleefd zoals alleen een man en een vrouw in het huwelijk mogen leven. Nu moet dat meisje een kindje krijgen en Ernst is daarvan de vader.'

Het is gezegd. Zonder omwegen.

Het heeft de kinderen aangepakt. Willy huilt en Elsje doet met haar mee. Ria, die al eerder was ingelicht, kijkt ernstig en fluistert tante Rita iets in het oor. Jan, die ook al eerder wist

wat er gaande was, staart strak naar het schilderij, dat boven het dressoir hangt. Sander houdt de blik gericht op zijn handen, die de rand van het tafelblad omklemmen. Hij denkt: Dus dat was het. Ernst en een meisje. Er zal een kindje komen, dat van hen samen is. En zijn gedachten gaan naar de verhalen, die soms worden gedaan als hij, met de jongens van zijn klas, de hoofden dichtbij elkaar, in een kring staat waarvan de meisjes geen deel mogen uitmaken . . . Het is erg wat er met Ernst is gebeurd. Maar de achtergrond ervan spreekt sterk tot zijn verbeelding en windt hem op. Stiekem kijkt hij op zij naar Jan. Hij zou willen weten hoe die erover denkt. Maar Jan zit nog strak te staren naar het schilderij aan de wand tegenover hem. Niets is er wat zijn gedachten verraadt.

Oom Johan is nog niet uitgesproken. Als hij de kinderen de gelegenheid heeft gegeven zijn mededeling, voor zover dat in hun vermogen is, te verwerken, vervolgt hij: 'Dit moesten jullie weten. Jullie mogen ook weten wat er nu verder gebeuren gaat.' En dan vertelt hij welk besluit er is genomen, waarvan ze verwachten, dat het voor iedereen het beste zal zijn. Alles blijft voorlopig zoals het is. Carla, zo heet het meisje, zal bij haar ouders blijven en als het kindje is geboren, wordt het daar in het gezin opgenomen. Ernst blijft in het huis en zal hard moeten gaan werken om te proberen een goede positie te krijgen. Als hij daarin slaagt, als hij genoeg verdient om voor een gezin te kunnen zorgen en als Carla en hij dan ook nog voldoende van elkaar houden, dan pas zullen ze mogen trouwen.

'Dat is dan, geloof ik, alles wat ik jullie te zeggen had,' besluit oom Johan. En als hij dat zegt, valt het Sander opnieuw op hoe vermoed hij spreekt. Hij merkt nu ook, dat hij er oud uit ziet en dat zijn haar bij de slapen al bijna wit is. Plotseling voelt hij een grote genegenheid voor deze man. Hij zou iets willen doen om daarvan blijk te geven. Doch hij weet niet hoe.

Wel denkt hij: Ik moet iets doen.

Maar dan hoort hij oom Johan zeggen: 'Nee . . . toch . . . er is nòg iets. Ernst zit beneden in mijn kamer. Straks stuur ik

hem naar boven en ik verwacht van jullie, dat je gewoon tegen hem zult doen. Precies zoals anders. Ernst heeft een grote zonde begaan, maar tante Rita en ik bidden God, dat Hij hem die vergeven wil.'

Oom Johan heeft de ogen bijna gesloten en hij praat heel zacht, fluisterend bijna. Het lijkt of hij meer tot zichzelf dan tot de anderen spreekt als hij zegt: 'Ernst is nog zo jong... Hij wist te veel en eigenlijk ook te weinig... Een mens kan te laat tot die conclusie komen... het kwaad is dan al gebeurd... Ik zal ervoor zorgen, dat jullie niet zo onwetend blijven...'

Haast onhoorbaar zijn deze laatste woorden uitgesproken. Daarna is het heel stil geworden in de kamer. Het lijkt wel of de kinderen zich niet durven verroeren. Sander herinnert zich ineens de woorden, die hij van oom Johan heeft gehoord toen hij in de gang bij de open deur van de studeerkamer stond. Hij beseft, dat er een verband moet zijn tussen die en wat zo net fluisterend is gezegd. Doch waar precies de raakvlakken liggen, ontgaat hem. Het is toch al zo moeilijk alles te bevatten en te verwerken, waarmee oom Johan hem en de anderen heeft moeten confronteren.

Hoe het komt, weet hij niet. Maar plotseling overvalt het hem. Hij ziet Ernst met het meisje. Met een meisje, want hij kent Carla niet. Ook ziet hij zichzelf met Emmy. En met Elsje... Uit zijn herinnering welt een stem naar boven; 'Je bent een vieze jongen en je komt in de hell!' De hel. Voor zo iets kom je in de hell! Maar oom Johan zal voor Ernst bidden. Tante Rita ook. Er is niet met de hel bedreigd, doch over God gesproken.

'Lieve Heer... ' Sander probeert te bidden. Zo maar in zijn gedachten. Zonder de handen te vouwen en de ogen te sluiten. Hij herhaalt: 'Lieve Heer... ' Maar hij weet niet hoe hij verder moet. Moedeloos laat hij het hoofd op de armen vallen en hij huilt. De verbazing en schrik in de ogen van de anderen ontgaan hem. Hij snikt, zodat zijn schouders ervan schokken. Hij ondergaat het als een bevrijding.

Langzaam-aan wordt hij rustig als hij oom Johans kalmerende stem hoort en de hand voelt, die hem over de haren strijkt.

Opnieuw is er dan de behoefte om zijn genegenheid te tonen. Doch nu weet hij hoe.

Hij richt zich op en grijpt met beide handen de hand, die op zijn hoofd rust. Zijn gezicht schuurt hij langs de mouw van het jasje van oom Johan. En als hij zo zijn tranen heeft gedroogd merkt hij, dat zij nog slechts samen in de kamer zijn. Er is een band gesmeed. De een noch de ander is zich op dit ogenblik de kracht ervan bewust.

Hoofdstuk 5

L'AMOUR EST UN OISEAU REBELLE . . . SANDER KENT DE ARIA woord voor woord en noot voor noot. Thuis heeft hij haar op de grammfoonplaat. Evenals de andere platen van moeder, die hij in een speciaal album bewaart, draait hij haar vaak; bij voorkeur 's avonds als hij alleen op zijn kamer zit. Hij geniet dan niet alleen van de zang, maar voelt zich ook minder eenzaam dan anders. Als hij de ogen sluit en het hoofd ontspannen tegen de leuning van de fauteuil laat rusten, kan hij zich verbeelden, dat moeder bij hem in de kamer is.

Ook nu heeft hij even de ogen dichtgedaan. Doch hij weet, dat hij, als hij ze opent, moeder voor zich zal zien in het felle licht van de schijnwerpers. Misschien komt het ook daardoor, dat het is alsof haar stem hem nog sterker aanspreekt dan wanneer hij naar de grammfoonplaat luistert.

Hij doet de ogen open. Van het balkon af kijkt hij over de schemerige schouwburgzaal heen naar het toneel. Voor het orkest staat moeder, heel slank in een donker avondtoilet. Ze onderstreept de zang met de gebaren, die ze zich met het acteren in de opera eigen heeft gemaakt. Ze is een goede zangeres, maar ook een goede actrice, denkt hij waarderend. En in zijn herinnering ziet hij haar, zoals hij haar had gezien als Fricka in Walküre. Dat is alweer een paar maanden geleden. Hij was nog maar pas met zijn studie in de kunstgeschiedenis begonnen. Onverwacht was vader hem in Utrecht komen halen. Samen waren ze naar Duitsland gereden, omdat moeder die avond in Oberhausen een gastrol speelde.

Ditmaal was de uitnodiging rechtstreeks van moeder gekomen. Toen hij 's middags van college thuiskwam, had hij haar briefje gevonden. Zijn hospita had het onder de kamerdeur doorgeschoven: een lichtblauwe enveloppe die een geur van hyacinten verspreidde. Hij had ineens moeten denken aan de fietstocht, die hij in het voorjaar met Pim langs de bollenvelden had gemaakt . . . Het was een kort, in haast geschreven, briefje

geweest. Moeder zou in Amsterdam zingen op een liefdadigheidsconcert en zou het prettig vinden als hij kwam. Een toegangskaart had ze erbij gedaan. En onder aan het briefje had ze met grote letters en onderstreept een P.S. gezet: 'Denk eraan, kom in smoking!'

Op weg van het station naar het gebouw had hij de aanplakbiljetten gezien. De naam van zijn moeder sprong erop naar voren: Eleonora van Schouwenburg, alt. Hij was even stil blijven staan en had – waarom wist hij eigenlijk niet – de naam staan spellen. Naast hem stonden twee oudere mensen het biljet te lezen. En ineens had hij gedacht: Hoe zouden die mensen het nu vinden als ze wisten, dat de zoon van Eleonora van Schouwenburg naast hen stond...? Hij had om die gedachte moeten lachen. Maar ondertussen gaf hij er zich rekenschap van, dat hij er maar wát trots op was de zoon van een bekende zangeres te zijn.

Heel zelfverzekerd had hij dan ook zijn stem laten klinken, toen een portier, of wat die man ook geweest mag zijn, bij de artiestenafdeling hem had meegedeeld, dat mevrouw voor het concert niemand wenste te ontvangen. 'Ik ben haar zoon,' had hij gezegd, alsof hij een toverformule uitsprak. Maar de man was er niet door uit zijn evenwicht gebracht. Hij had gezegd: 'Mevrouw verwacht u in de pauze in haar kleedkamer.'

Een ogenblik had hij het gevoel gehad kwaad te zullen worden. Hij had die man, met zijn afgemeten manier van spreken, graag een klap in het onbewogen butlergezicht gegeven. Doch hij had zich weten te beheersen. Zonder een woord te zeggen, had hij zich omgedraaid en was naar het balkon gegaan, waar op de voorste rij een plaats voor hem was gereserveerd.

Aangezien het nog vroeg was, kon hij er getuige van zijn hoe de zaal zich geleidelijkaan vulde. Het was een feestelijk gezicht. De hoge entreprijs had voor een extra duur publiek gezorgd: heren in rok en smoking en dames in het lang met blote ruggen.

Het had hem niet kunnen boeien, want zijn gedachten hadden zich beziggehouden met de vraag, waarom moeder hem niet had kunnen ontvangen. Bovendien hadden rusteloos zijn ogen

tussen de mensen die binnenzwermden vader gezocht. Hij was er zeker van geweest, dat moeder ook voor een plaats voor vader had gezorgd. Doch toen de stoelen links en rechts van hem door vreemden waren bezet, had hij begrepen, dat vader niet komen zou. Het had hem teleurgesteld. Ofschoon hij had moeten erkennen, dat hij rekening had dienen te houden met het feit, dat hij alleen zou zijn. Vaak immers is vader op reis om op schilderijenveilingen aanwezig te kunnen zijn. Hij heeft het hem al eens horen zeggen, gekscherend, maar toch met een ondertoon van ernst: 'Zaken gaan voor het meisje.'

Het schrikt hem uit zijn gedachten op, als moeders stem en het orkest zwijgen. Automatisch brengt hij de handen op elkaar om in te stemmen met het applaus. Hij ziet hoe moeder naar voren komt en haar reverence maakt. Hoe zij, met een elegant gebaar, de dirigent dankt en dan, hand in hand met hem, de lof van het publiek aanvaardt.

Sander raadpleegt zijn programma. Moeder krijgt de gelegenheid even uit te blazen, denkt hij. Want nu volgt een werk voor het orkest. Hij overweegt of hij nu misschien al naar moeder toe kan gaan. Doch vrijwel op hetzelfde ogenblik verwert hij die gedachte. In de eerste plaats zou zijn opstaan en weglopen tientallen hoofden in zijn richting doen draaien; in de tweede plaats moet hij moeder niet storen. Hij beseft heel helder opeens, dat het leven van zijn moeder inspannend en vermoeiend is. De mensen kijken er tegenop; ze zien de gevierde zangeres, denkt hij. Maar van de studie, van het reizen en trekken, daarvan hebben ze veelal geen weet. Wie zal er zich rekenschap van geven, dat zij pas een tournee van bijna twee maanden door Duitsland en Oostenrijk achter de rug heeft?

Opeens moet Sander eraan terugdenken, hoe trots hij was, toen moeder voor de eerste maal op tournee was geweest. Hij had nauwelijks geweten wat het woord inhield, maar hij had ermee gepronkt; in huis bij oom Johan en tante Rita en op school.

De gedachten woelen in zijn herinnering. De jaren liggen kris-kras door elkaar en de gebeurtenissen, kleine en grote,

buitelen over elkaar heen. Vier, vijf jaren vormen een caleidoscopisch beeld met lichte en donkere partijen en het brengt dingen naar voren, die vergeten leken te zijn.

Als een gelijkmatige, horizontale lijn lopen de gymnasiumjaren door het beeld heen. Evenmin als het eindexamen hebben ze hem veel moeite gekost. Het diploma heeft hij, zoals zijn vrienden plagend hadden gezegd, cadeau gekregen . . . Maar boven en onder die nagenoeg rechte lijn verheffen zich bergen en gaten kloven en ravijnen. Een hoge top: de vriendschap met Pim. Een duizelingwekkende afgrond, met onweerstaanbare aantrekkingskracht echter: een ervaring met Emmy. Er tussenin heel veel andere dingen. Tante Rita, die zo ziek is geweest, dat niemand had verwacht dat zij er nog bovenop zou komen. Zijn vaste geloof, dat het gebed dat hij iedere dag had meegebeden, was verhoord toen zij uit het ziekenhuis was gekomen twee dagen voordat Elsje en hij in de Nieuwe Kerk door dominee Van Tuyl waren bevestigd . . . Het trouwen van Ernst. Hij en Carla hadden elkaar niet losgelaten. Het kindje had een vader gekregen. Een zomervakantie met vader en moeder in Zwitserland. Zijn eerste kennismaking met de witte sneeuwtoppen van de Alpen. Op een grijze middag in het najaar een toevallige ontmoeting met Elsje op de zolder. Zij had er iets te zoeken. Hij ook. Er was geen opzet. Maar toen het meisje, zoals altijd een beetje schuw, langs hem heen naar beneden had willen gaan, had hij haar naar zich getrokken en een zoen gegeven. 'O,' had ze verschrikt gezegd. En ze was naar beneden gevlucht. Dagenlang had ze hem niet durven aankijken . . . Er is nog iets: het afscheid van het huis, kort na zijn eindexamen. Ondanks het nieuwe, dat hem van de verte uit al toelachte, was het vertrek hem zwaar gevallen. Op dat moment was hij zich ineens heel sterk bewust geworden, dat oom Johan en tante Rita al die jaren een vader en moeder voor hem waren geweest. Tranen waren in zijn ogen gesprongen, toen oom Johan hem een bijbeltje had gegeven en had gezegd: 'Vergeet God niet, Sander.' Hij weet het nog precies. Heel ernstig had oom Johan hem aangekeken en erop laten volgen: 'Natuurlijk hoop ik, dat je ook òns niet zult vergeten –

je bent hier altijd welkom —, maar dat is toch eigenlijk niet belangrijk. Het belangrijkste is, dat je God niet vergeet. Lees daarom regelmatig in deze bijbel, Sander.'

Hij herinnert zich dit alles zo sterk, dat het is, alsof hij de stem van oom Johan op dit moment hoort. Doch als hij zich dit realiseert en bewust luistert, is er slechts de muziek en stelt hij vast, dat het orkest weer is begonnen. Hij had niet eens gemerkt, dat de dirigent weer op het podium was gekomen. Het applaus dat hem begroette, moet hem zelfs zijn ontgaan. Hij luistert. Doch dan keren zijn gedachten terug naar het punt, waarop zij waren afgebroken. Met een gevoel van schaamte, dat hem het bloed naar het hoofd jaagt, moet hij zichzelf bekennen, dat hij in het bijbeltje nog geen letter heeft gelezen. Het ligt in een la van zijn bureau. Nog net zo als hij het erin heeft gelegd, toen hij zijn kamer in Utrecht had betrokken. Hij dwingt zijn gedachten in een andere richting en tracht Elsje tot de centrale figuur ervan te stellen. De beelden van de caleidoscoop vloeien echter ineen. Als eindelijk weer een helder beeld te voorschijn is gekomen, staat Emmy daarin. Hij kijkt recht in haar ogen; de kleur ervan is niet groen en ook niet grijs. Hij richt de blik op haar mond. Haar bovenlip is iets opgekruld en daardoor heeft haar gezicht een spottende uitdrukking gekregen. Haar tanden zijn wit en regelmatig en ze glanzen vochtig. Ze komen, tussen de volle lippen, uit het gelaat naar voren. Hij ziet alleen nog maar een rode mond met witte tanden, waarvan hij weet, dat ze uit liefde kunnen bijten . . .

Toch overweegt hij nuchter: niet aan Emmy denken nu. Hij probeert opnieuw zijn gedachten op een ander spoor te brengen. Maar net als hij daarin lijkt te zullen slagen, keren zij terug naar het meisje. Gek is dat. Hij zou Emmy uit zijn gedachten willen bannen; zelfs uit zijn leven. Voor altijd. Doch tegelijk weet hij, dat zij een aantrekkingskracht op hem uitoefent, waaraan hij geen weerstand kan bieden. Hoe hij ook tracht zich ertegen te verzetten, telkens weer is zij het middelpunt van zijn gedachten. Het is zinloos ertegen te willen vechten. Vaststaat, dat hij de nederlaag zal moeten lijden.

Omdat hij geen verliezer, doch winnaar wil zijn, draait hij bewust de zaken om. Hij wil de gedachten aan Emmy niet weren. Het tegendeel is waar: zijn denken zal zich op haar concentreren. Hij wil een analyse maken van zijn gevoelens voor haar. Het mes moet er diep in, denkt hij wrang. Hij moet bij het begin beginnen. Feitelijk ligt dat in 'Het Jacht-huis', waar hij haar ontmoette, toen er ijs was. Doch als hij zijn gevoel het tijdstip laat bepalen, dan valt het ongeveer samen met het moment, waarop een eind was gekomen aan de geheimzinnigheid, die er rondom Ernst was geweest. Nauwelijks een week nadat oom Johan hem en de andere kinderen in het huis over Ernst en Carla had ingelicht, was dokter Van Strien gekomen. Niemand was er ziek geweest. Daarom hadden ze er even vreemd van opgekeken. Maar toen hij in oom Johans kamer met de meisjes en daarna met Jan en hem – Ernst had hij later apart genomen – had zitten praten, was het hen duidelijk geworden, waarvoor hij gekomen was. Hij had een paar boekjes achtergelaten, waarin ze mochten lezen. Op een mooie en begrijpelijke manier was erin geschreven over het ontstaan van een mens, over de geboorte van een kind. In de weken die volgden had dokter Van Strien het boekje met hen besproken. En wat tot dan toe, door de gesprekken met de jongens op school, een vieze bijsmaak had gehad, was iets moois geworden, een wonder, waarover je eigenlijk alleen maar heel eerbiedig zou mogen denken en praten.

De volle klank van het orkest vult de zaal. Pas als op een gegeven moment de kracht van alle instrumenten samenspannt en de pauken dreunen, realiseert Sander zich, dat hij in de concertzaal zit. En ook, dat straks, achter het toneel, zijn moeder op hem zal wachten.

Al gauw echter laat hij zich terugglijden in de herinnering. Aan de ene kant staat Elsje; aan de andere Emmy. Na de zoen op de zolder was Elsjes schuwheid voor hem eerder toegenomen dan minder geworden. Niettemin had hij het gevoel gehad, dat er tussen hen iets was gegroeid, waardoor hij vaak, vooral als hij 's avonds in bed lag, aan haar moest denken. Zijn gedachten met betrekking tot haar waren zo zuiver geweest als

het helderste bronwater. Al dat andere was voor later, als hij met haar getrouwd zou zijn. Want dat hij eenmaal met haar zou trouwen, wist hij zeker, totdat hij Emmy weer had ontmoet. Dat was op de grote avond van het lyceum geweest. Toen was het begonnen. Sindsdien had hij gestaan met Elsje aan de ene en Emmy aan de andere kant. Hier het goede; daar het kwade. Emmy had na korte tijd al het mooie, dat in hem was gegroeid, kapot getrapt. Niettemin trok zij hem telkens weer van Elsje vandaan. En vaak had hij moeten denken aan wat oom Johan hem eens had gezegd: het is o zo gemakkelijk en dikwijls ook heel prettig om aan het kwade toe te geven . . . Hij had eraan toegegeven. Eerst aarzelend. Later zonder veel terughoudendheid. Er is geen stem meer van vrouw Dijkshoorn, die hem waarschuwt en hem tegelijk vrees inboezemt. Wel is er, ook op dit ogenblik, de gedachte: wat ben ik voor een vent? In zijn binnenzak heeft hij twee brieven. De ene kreeg hij van Elsje; de andere van Emmy. Elsje schreef, dat ze voor de kweekschool een scriptie moet maken over het impressionisme in de schilderkunst. Zij vroeg hem haar aan wat materiaal te helpen. Emmy kondigde haar bezoek voor morgenavond aan en schreef: 'Ik heb echt zin om er een dolle avond van te maken.' Hij moet denken aan wat een ouderejaars tegen hem had gezegd, toen hij groen liep voor het corps: 'Ik geloof, dat jij een rotventje bent.' Hij denkt: Die knul had gelijk . . . Maar ondertussen windt de gedachte hem op, dat morgenavond Emmy bij hem zal zijn.

Het applaus roept hem tot de werkelijkheid terug. Hij stemt er automatisch mee in. Als daarna de pauze is aangebroken, schuift hij uit de rij en laat zich langzaam in de mensenstroom meedrijven naar beneden. Daar maakt hij zich los uit de massa, die zich naar de koffiekamer wringt. En als hij door de stille gang naar de artiestenafdeling loopt, denkt hij: Ik had eigenlijk wel wat mee mogen brengen voor moeder. Een doos bonbons. Of een vaasje . . . met een orchidee . . .

De suppoost met het butlergezicht herkent hem. Hij zegt: 'Derde deur links.'

'Meneer' kan er blijkbaar niet af, denkt hij. Het ergert hem.

Hij zou de man iets willen toesnauwen, maar weet niet wat. Daarom negeert hij hem eenvoudig.

Moelijk kan hij zeggen: Ik ben een meneer. In zijn gedachten voegt hij eraan toe: een weledelgeboren heer. Het staat op de enveloppen van de twee brieven, die hij in zijn binnenzak heeft: 'De Weledelgeboren Heer S. van der Hoogen.' Hij is er geenszins zeker van of niet op zijn minst één van de twee het spottend heeft neergeschreven... Maar ondertussen: als student is hij een weledelgeboren heer. Hij is daar trots op. Toen hij voor de eerste maal de almanak van het corps in handen had gehad, was zijn blik lang blijven rusten op wat hij onder het hoofd 'titulatuur' had zien staan: 'Studenten en andere aanzienlijke, niet adellijke personen - Weled. Geb. Heer of Vrouwe.' De eerste de beste keer, dat hij naar huis was gegaan, had hij de almanak meegenomen. Vader had, toen hij het hem had laten lezen, gezegd: 'Als anderen je niet kietelen, dan ben je wel verplicht het zelf te doen.' Hij was een beetje nijdig over die opmerking geweest en had dat laten merken. Totdat vader hem een vriendschappelijke klap op de schouder had gegeven en had gezegd: 'Toe kerel, laat om je lachen...'
Vader. Waarom zou vader er niet zijn vanavond...? Hij loopt door de schemerige gang naast het toneel en telt de deuren aan zijn linkerhand. Op de derde klopt hij. Moeders stem antwoordt: 'Binnen.'

Even knippert hij met de ogen tegen het felle, koude licht van de T.L.-buizen in de kleedkamer. Tegelijk ruikt hij een merkwaardige, zware geur: een combinatie van dure parfum en schmink. Hij zegt: 'Dag moeder.' Hij hoort zelf, dat het wat aarzelend klinkt in deze vreemde omgeving. Maar dan is daar moeders arm om zijn hals en zijn er haar lippen, die zijn wangen raken. Eerst links. Daarna rechts.

Als ze tegenover elkaar zitten op de ongemakkelijke, rechte stoelen, informeert moeder, hoe hij het maakt in Utrecht en hoe het gaat met de studie. Hij antwoordt, dat hij het heel prettig heeft en vertelt haar een paar onbetekenende voorvalletjes, die zich op de sociëteit hebben voorgedaan. Daarna toont hij op zijn beurt belangstelling voor de tournee, die ze nog

maar kort achter de rug heeft. Als zij hem heeft ingelicht en hem in het bijzonder heeft verteld van het succes, dat zij in München heeft geboekt, vraagt hij opeens: 'Kon vader vanavond niet komen?' En hij laat erop volgen: 'Ik had hem hier wel verwacht.'

Het lijkt of moeder schrikt. Doch dat kan ook verbeelding zijn. Want haar stem klinkt heel gewoon als zij antwoordt: 'Hij is een paar dagen geleden naar Parijs gegaan. Er is een heel belangrijke veiling, die hij per se niet wilde missen. Gisterochtend nog heeft hij opgebeld en gevraagd, of ik je vooral de groeten van hem wilde overbrengen.'

Moeder geeft een wending aan het gesprek. Ze vraagt, of hij wel voldoende contact houdt met oom Johan en tante Rita, hoe Pim de studie in Delft bevalt en of hij al had vernomen, dat de eigenaar van 'Het Jachthuis' zo ziek is geweest. Allemaal vragen, die een oppervlakkig gesprek gaande houden, dat voornamelijk dient om de tijd te doden. Moeder heeft al een paar maal op haar horloge gekeken, zodat hij vraagt: 'U hoeft toch direct na de pauze niet op?'

'Nee,' zegt ze ontwijkend. Maar ze voegt eraan toe: 'Jij moet toch in elk geval zorgen, dat je op je plaats zit als het concert weer begint.'

Op dat moment wordt er geklopt. Nog vóór moeder heeft geantwoord, gaat de deur open. Sander ziet een smal gezicht: bleek onder glad gekamd zwart haar. Koolzwarte ogen kijken van hem naar moeder en van moeder naar hem. Hij hoort een stem, die 'Verzeihung' zegt. Een Duitser, denkt hij snel; of een Oostenrijker of Zwitser. Dan trekt het hoofd zich terug. Maar moeder is van haar stoel opgesprongen. 'Ein Augenblick, mein lieber Fritz,' heeft Sander haar horen roepen en hij heeft gezien hoe een lichte blos haar gezicht kleurde. Daarna tracht hij te verstaan wat er in de gang, achter de half geopende deur, wordt gesproken. Doch hij hoort niets anders dan een onverstaanbaar gefluister.

Als moeder in de kleedkamer terug is en de deur achter zich heeft gesloten, vraagt hij: 'Wie was dat?'

'Een Duitse impresario,' antwoordt zij.

'Wat doet die hier?' wil hij weten.

'Och,' zegt moeder ontwijkend, 'ik geloof, dat hij eens pools-hoogte wil nemen.'

Er klinkt een schel en doordringend gerinkel. Teken, dat de pauze voorbij is.

'Je moet naar je plaats gaan,' dringt moeder aan.

Hij vraagt: 'Wat doet u na het concert?'

'Ik ben erg moe,' zegt zij. 'Het liefst zou ik maar direct naar bed gaan.'

'Kunnen we niet gezellig iets gaan drinken?' vraagt hij teleurgesteld.

'Liever een andere keer, Sander, nu maar niet,' zegt zij. En ze laat haar stem echt vermoeid klinken.

Als ze ziet hoe zijn gezicht betreft, zegt ze nog: 'Heus, ik ben heel erg moe.'

Dan komt ze naar hem toe en geeft hem een zoen op beide wangen. Precies zoals toen hij gekomen was. Hij kust haar terug. En in een opwelling van tederheid vraagt hij aan haar oor, zoals hij wel deed toen hij nog een kleine jongen was: 'Moeder...'

'Ja...?' Ze kijkt hem vragend aan.

'Als de mensen straks een toegift willen hebben,' vraagt hij, 'wat geeft u ze dan?'

Ze wendt het hoofd af en zegt: 'Ik weet het niet...'

Hij is er niettemin van overtuigd, dat zij heel goed weet wat hij bedoelde. Toch vraagt hij, vleidend bijna: 'Zingt u dan voor mij: J'ai perdu mon Euridice?'

Het publiek had moeder, met een aanhoudend applaus, een toegift afgedwongen. Zij had een ogenblik in twijfel gestaan. Hij had in spanning gewacht wat er zou komen. Glimlachend had zij kort met de dirigent overlegd. Bij de inzet van het orkest had hij het al gehoord: ze zong niet zijn lievelingsaria.

Op dat moment had hij begrepen, dat er iets niet in orde was. Met een hoofd vol gedachten, die hem beklemden, was hij naar Utrecht teruggegaan. Intuïtief had hij begrepen, dat er een verband moest zijn tussen velerlei dingen. De afwezigheid

van vader. De komst van de donkere Duitser. De voorgewende moeheid van moeder. Het niet zingen van het lied waarom hij had gevraagd. Het waren allemaal zaken, waarvoor een verklaring zou kunnen worden gevonden die geen argwaan zou behoeven te wekken. Doch met elkaar vormen zij de grond voor vermoedens, die hem vrijwel de ganse nacht wakker hadden gehouden. En die, naar nu is gebleken, maar al te waar zijn geweest.

Hij heeft een paar moeilijke maanden achter de rug. De laatste dagen heeft hij als het ware gevochten om met zichzelf in het reine te komen. Het heeft hem slapeloze nachten gekost. In zijn radeloosheid heeft hij zowel gebeden als gevloekt. Doch nu staat zijn besluit vast: hij zal moeder terughalen. Ze moet weer bij vader komen. Niet alleen voor vader, doch ook voor hem.

Moeder is weer op tournee in Duitsland. Sinds enkele dagen treedt zij op in Dortmund. Daar hoopt hij haar vanavond te treffen. 's Middags is hij in de sneltrein gestapt, die hem naar Oberhausen bracht. Op het sombere station heeft hij ruim een halfuur moeten wachten en nu zit hij in de trein naar Dortmund. De lucht, waaruit 's middags zo nu en dan nog een zonnestraal was gebroken, die de belofte van de komende lente bracht, is geheel dichtgeschoven. Een zeurderige regen, die is gaan vallen, accentueert de naargeestigheid van het landschap, waar doorheen de trein rijdt. Grauwe fabriekscomplexen, die soms eindeloos lijken, wisselen af met haast even grauwe steden. Daar overheen ligt de stinkende smook uitgespreid, die in zware gele wolken boven de hoogovens opstijgt en zelfs de trein binnendringt.

Sander sluit de ogen en leunt het hoofd tegen de leren rug van de bank. De cadans van de wielen op de rails hamert steeds maar dezelfde woorden. Sander gaat naar moeder toe . . . Sander gaat naar moeder toe . . . Hij had ze plotseling gehoord en blijft ze horen. Het is moeilijk de gedachten ervan los te trekken. Maar ten slotte is toch het contact met het stotend ritme verbroken en kan zijn denken zich weer vrij bewegen. Het voert hem terug naar de dag, waarop zijn vermoeden,

dat er iets mis was, tot zekerheid was geworden. Dat was een week of wat na het liefdadigheidsconcert geweest. Toen hij tegen de avond was thuisgekomen, had hij voor de deur vaders auto al zien staan. Daardoor was het geen verrassing meer geweest, dat vader op zijn kamer op hem had zitten wachten. Wel een verrassing, maar alles behalve een aangename, was de vermoeide en verdrietige indruk geweest, die vader op hem had gemaakt. Hij had hem altijd jonger gezien dan hij was. In zijn verbeelding was hij veel jonger dan zijn eerste vader was geweest. Misschien kwam dat wel, omdat hij soms zo jongensachtig kon doen. Sander herinnert zich, hoe hij, toen ze met vakantie in Zwitserland waren, op een avond de hele jeugd in het hotel en zelfs sommige oudere gasten in een spel had betrokken. Vader was de gangmaker geweest. Hij had zo met de jongens en meisjes meegedaan, dat moeder lachend had gezegd: 'Je bent soms net een kwajongen!' Sander hoort het moeder nog zeggen. Het ligt aan de oppervlakte van zijn herinnering. Net zo goed als die opmerking van een Nederlandse jongen, die met zijn ouders ook in het hotel logeerde: 'Wat heb jij een fijne vader, zeg . . .!'

De gedachte aan die vakantieweken geeft hem een felle steek van pijn. Toen was alles zo goed geweest. En nu . . . De trein hamert het weer in zijn hoofd: Sander gaat naar moeder toe . . . Sander gaat naar moeder toe . . .

Hij opent de ogen en kijkt naar buiten. In de grijze namiddag schuift een grote stad voorbij. Een winkelstraat met nat en glimmend asfalt, dat de kleuren van de neon-lichtreclames, die al branden, weerspiegelt.

Als hij zijn ogen opnieuw heeft dichtgedaan, kan hij zich vader voor de geest halen, zoals hij hem op zijn kamer had aangetroffen. Wat is hij oud geworden, had hij verschrikt gedacht, toen hij het vermagerde en vermoeide gezicht had gezien. Het was hem opgevallen, hoe diep de ogen in de kassen waren weggezonden. En ook, hoe verdrietig de uitdrukking erin was. Net als van een hond die geslagen is, had hij gedacht. Met het bange voorgevoel, dat hij het antwoord al had geraden, had hij gevraagd: 'Vader, wat is er . . .?'

Vader had het hem verteld. Hij had gezegd: 'Je bent geen kleine jongen meer.' Daarna had hij open kaart gespeeld. Tot zijn verbazing had Sander gehoord, dat de moeilijkheden er al waren geweest, toen vader hem was komen halen voor die operavoorstelling in Oberhausen. Vader had ze toen voor hem goed verborgen gehouden. Voor hem was het een prettig uitstapje geweest; een belevenis zelfs. Hij was onkundig gebleven van de heftige scène die zich 's nachts op de hotelkamer had afgespeeld...

In zijn verslag had vader hem de details bespaard. Doch hij had eruit begrepen, dat de verwijdering snel groter was geworden, doordat moeder meer en meer onder de invloed van die andere man was gekomen. Die andere was de Duitser, die hij even in de pauze van het concert in Amsterdam had gezien. Als een momentopname ligt het beeld in zijn herinnering vast: het smalle, bleke gezicht met die borende zwarte ogen. Veel was hem duidelijk geworden. De onrust van moeder... De boodschap van de butler-suppoost voor de aanvang van het concert, dat mevrouw niemand kon ontvangen... Moeders uitroep 'Mein lieber Fritz,' toen het bleke gezicht om een hoek van de deur had gekeken... Haar mededeling, dat zij te moe was om na het concert ergens met hem heen te gaan... De weigering om als toegift zijn lievelingsaria te zingen, die zij zo vaak ook voor vader had gezongen...

Het was allemaal om die bleke, donkere man geweest. Om die violist, die, zoals vader hem had verteld, de laatste tijd zo'n beetje voor impresario speelde. Vader had direct al niet veel vertrouwen in dat impresariaat gehad. Hij had er meer een voorwendsel in gezien om zijn vrijwel voortdurende aanwezigheid waar moeder optrad te camoufleren.

Vanavond zal 'de lieve Frits' ook wel weer van de partij zijn, denkt Sander schamper.

Hij kijkt op zijn polshorloge. Over een minuut of twintig zal hij in Dortmund zijn. Hij kent de stad niet en denkt: Ik zal er eerst een gelegenheid moeten vinden om wat te eten. Want in het middaguur heeft hij volstaan met een kop koffie en een broodje in een cafetaria in de Leidsestraat. Hij voelt nu hoe

zijn maag knort. Hij hoort het ook. En hij gluurt even door de oogharen heen naar de man, die tegenover hem zit. Doch die slaapt met de kin op de borst en kan niets hebben gehoord. Sander sluit ook de ogen weer. Als door elkaar flitsende filmbeelden trekken de afgelopen weken aan hem voorbij. Een wilde avond met Emmy, die onverwacht was gekomen. Hij had geprobeerd te vergeten. Het was hem niet gelukt... Een onaangekondigd bezoek aan vader. Hij had hem getroffen in de zaak in Den Haag. Kan het niet meer goed komen? had hij gevraagd. In vaders blik had hij het antwoord gelezen, dat hem moedeloos had doen terugkeren. Die avond was hij op de sociëteit zo dronken geworden, dat ze hem er maar op de vloer hadden laten liggen. 's Ochtends was hij gebroken en verstijfd wakker geworden... Een opgewonden telefoongesprek met moeder, toen zij in Keulen was. Haar goed gespeelde verbazing. Er was niemendal aan de hand. Hij moest zich geen muizenissen in het hoofd halen... Met het ellendige gevoel dat alle grond onder hem was weggeslagen 's avonds laat nog naar tante Rita en oom Johan. Na de treinreis een wandeling langs de bekende weg naar de stille gracht. De bel, die een vertrouwde klank had. Oom Johan, die zelf opendeed. Het gesprek, dat hem had gesterkt, doch geen oplossing had gebracht...

Bidden, had oom Johan gezegd. Natuurlijk, wat weet hij anders te zeggen, heeft hij verbitterd gedacht, toen hij het zich later herinnerde. Toch heeft hij het geprobeerd. Hij kon het echter niet. Nu tracht hij, op het ritme van de wielen, te bidden: 'Heer, maak dat moeder naar me luistert.' Doch de cadans waarin de trein voortrolt, spreekt geen gebed uit. Zij onderschrijft slechts een feit. Anders doet zij niet. Sander gaat naar moeder toe.

Hij dreunt het in zijn gedachten mee. Sander gaat naar moeder toe. Sander gaat naar moeder toe... En dan merkt hij hoe het ritme vertraagt. Er treedt een hapering op. Sander gaa-aat naar moe-oeder toe. Sa-a-ander... Hij realiseert zich, dat de trein wordt afgeremd. Als hij de ogen heeft geopend en naar buiten kijkt, ziet hij, dat de trein onder de overkapping

van een station schuift. Een blik op zijn horloge bevestigt hem, dat het Dortmund is.

Het stationsplein van een vreemde stad. Sander staat er verloren tussen mensen, die in verschillende richtingen rechtstreeks afgaan op hun doel. Hij weet niet of hij links of rechts zal kiezen. Automatisch loopt hij mee in de stroom die het breedst is.

De regen drenst neer. De straten glimmen. Sander trekt de kraag van zijn jas op. Hij denkt: Stom, dat ik geen paraplu heb meegenomen . . . In een winkelstraat gaat hij zo dicht mogelijk langs de etalages. Het is net of vlak langs de gevelrij de regen minder intensief valt. Maar als ergens het water uit een goot lekt, gutst het hem ineens op het hoofd. Hij voelt hoe het tussen zijn boord en nek druipt. Het doet hem huiveren en versterkt zijn verlangen naar een plaats, waar het droog is en warm. Hij overweegt, dat hij er beter aan zou hebben gedaan in de stationsrestaurant een stukje te eten. Daar had hij dan rustig kunnen overleggen wat hij wilde doen en de weg kunnen vragen. Nu loopt hij hier en raakt misschien steeds verder van het theater vandaan, waar hij toch ongetwijfeld zal moeten zijn om moeder te vinden.

Op een plein, dat hij moet oversteken, ziet hij naast een krantenkiosk een plattegrond van de stad. De kaart is in het licht van een lantaarn duidelijk zichtbaar, zodat hij haar kan bestuderen. Hij ontdekt het theater dat hij zoekt: het Opernhaus aan de Hiltropwall. Hij stelt het punt vast waar hij zich bevindt en bepaalt de weg, die hij zal moeten lopen. Het is een soort spelletje, dat hij graag speelt als hij in een vreemde stad de weg niet weet. Niet vragen, maar zelf zoeken. Hij heeft er plezier in als het lukt.

Bij het theater wacht hem een teleurstelling. Op de biljetten, die er aan de gevel hangen, leest hij moeders naam. Zij zingt de rol van Carmen. In gedachten hoort hij het duet, dat zij zingt met Don José: 'Près des remports de Séville.'

Hij ziet, dat er zes avonden per week een operavoorstelling is. Eén avond is er concert. 'Mittwoch Konzert,' leest hij. En

hij denkt: Uitgerekend op woensdag. Dat is vandaag. Moeder zal dus hier vanavond niet zijn. Waar zal hij haar kunnen vinden . . . ? Natuurlijk kan hij aan het gebouw informeren of men weet waar moeder logeert. Haar adres zal er allicht bekend zijn. Doch dan is het nog zeer de vraag of hij er haar zal aantreffen. Als zij de vrije avond heeft gebruikt om uit te gaan, kan hij lang op haar wachten. Zoeken is onbegonnen werk. De kans, dat hij haar vindt, is niet veel groter dan die van het vinden van de beruchte naald in de hooiberg.

De kassa is open. Maar de cassière kan hem niet inlichten. Ze draait een nummer en voert een kort telefoongesprek. Onderwijl neemt ze hem op en hij merkt, dat ze heel donkere ogen heeft, die vreemd contrasteren met het bijna wit geblondeerde haar. Als het meisje de telefoonhoorn op de haak heeft gelegd, vraagt ze hem of hij om halfacht kan terugkomen. Dan zijn er misschien mensen, die hem aan het adres kunnen helpen.

Hij kijkt op zijn horloge. Het is net kwart over zes geweest. Daarom stapt hij een 'Konditorei' binnen en bestelt brood en koffie. Het smaakt hem niet, doch hij eet, omdat hij honger heeft. Hij moet dat weeë, lege gevoel uit zijn maag verdrijven. Toch laat hij de helft van het laatste broodje liggen. Met een hongerige blik kijkt hij naar een tafeltje een eindje van hem vandaan. Het dienstertje zet er twee glazen bier neer en naast elk glas bier een borrel. Duitse gewoonte, denkt hij. Lekker koud als je dorst hebt, maar tegelijk een prima middel om in korte tijd heerlijk warm te worden. Dat laatste vooral heeft hij nodig en daarom roept hij het meisje als ze langs hem gaat. De jenever lijkt de kou en ellende uit zijn lichaam te jagen. Ze smaakt hem beter dan het bier. Hij heeft het grote glas nog niet half leeg als hij een tweede glaasje Steinegger bestelt. Het is geen Hollandse jenever, stelt hij vast. Doch hij vindt er baat bij. De drank verwarmt hem van binnen en doet hem de toestand, waarin hij verkeert, minder somber zien. Voor het ogenblik is dat de hoofdzaak.

Het regent nog als hij weer op straat loopt. Hij heeft er echter minder last van. Bij het theater is het nu drukker geworden. Er staat een rij mensen voor de kassa. Hij schuift er achteraan.

Als hij aan de beurt is, bemerkt hij, dat het meisje hem heeft herkend. Ze heeft inmiddels voor hem geïnformeerd en geeft hem een briefje, waarop de naam van het hotel staat. Hij is verrast. Hij zou iets vriendelijks willen zeggen. Maar hij voelt zich op zij geschoven door degene, die achter hem in de rij stond. Hij prevelt daarom een kort bedankje. Doch zij is alweer bezig met het afscheuren van kaartjes. Hij ziet alleen de glans van het helblonde haar achter het loket.

In de hal kijkt hij nog eens op het briefje. Hij herleest de naam van het hotel en ziet, dat daaronder staat welke tram hij moet nemen. De schat, denkt hij vertederd.

De tram brengt hem vlak bij het hotel. In één oogopslag constateert hij, dat het een der eerste hotels van de stad moet zijn. De portier, in een uniform met veel goud, bekijkt hem met een zeker wantrouwen als hij, verregend en met slechts het kleine weekend-koffertje als bagage, is binnengestapt. Doch als hij heeft gevraagd naar Frau Von Schouwenburg en heeft gezegd, dat hij haar zoon is, verandert de houding van de man. Ineens is hij een en al bereidwilligheid. Hij belt haar kamer. Als hij daar geen gehoor heeft gekregen, informeert hij in het restaurant. Daarna zegt hij wat Sander al had verwacht en gevreesd: 'Mevrouw is er niet. Ik vermoedde al dat ze was uitgegaan.'

'En u weet niet waarheen?' vraagt hij.

De portier neemt opnieuw de houding aan, die hem iets ongeñaakbaars geeft. Zijn mondhoeken heeft hij omlaag getrokken en de kin vierkant naar voren gestoken. Zijn ontkenning antwoord geeft hij op een toon, alsof hij zich diep gekwetst voelt door de veronderstelling alleen, dat hij zich zou durven bemoeien met het doen en laten van de gasten. Als Sander heeft gezegd: 'Dan zal ik op haar moeten wachten,' merkt hij slechts op: 'Het kan wel heel laat worden . . .

De portier heeft gelijk. Sander moet lang wachten. Hij zit aan een tafeltje en drinkt. De kelner heeft al voor de derde maal een glas jenever voor hem neergezet. De brand, die de drank in zijn maagstreek veroorzaakt, doet hem goed. Hij merkt, dat de moeheid en de kou uit hem zijn weggetrokken. Als hij door

de beregende ruiten naar buiten heeft gekeken, voelt hij zich bijna behaaglijk. Buiten is het kil en nat maarts weer, dat de mensen zich doet haasten. Hierbinnen is het warm, licht en vrolijk. De gasten bewegen zich onbezorgd en elegant en zijn goed gekleed. Er is een feestelijk groepje, dat de flessen champagne op tafel heeft laten zetten.

Sander moet denken aan de avonden in het hotel in Zwitserland. Doch daarmee springen zijn gedachten tegelijk over op moeder. Op vader ook... Heel scherp realiseert hij zich, dat hij hier niet is voor zijn plezier, doch dat hij straks moeder wil ontmoeten. Hij moet met haar spreken. En op hetzelfde moment, dat hij de kelner wenkt omdat zijn glas leeg is, overweegt hij: Ik moet zorgen, dat ik niet dronken word... Een enkel glaasje echter zal hij nog best kunnen verdragen. Het zal hem het praten vergemakkelijken.

Sinds het ogenblik, waarop hij het besluit had genomen naar moeder toe te gaan, heeft hij tegen het gesprek opgezien als tegen een berg. In gedachten heeft hij het vele malen gevoerd. Steeds was het anders, doordat telkens de reacties van moeder anders waren geweest. Doch nu verlangt hij bijna naar het gesprek. Voortdurend herhaalt hij de zinnen, die hij spreken zal. Antwoorden van moeder zijn er niet. Het valt hem daardoor zo gemakkelijk. Morgen gaat moeder met hem naar huis. Naar vader. De gedachte stemt hem zo blij, dat hij met één slok zijn jenever naar binnen wipt en de kelner roept.

De meeste gasten zijn al vertrokken, als hij moeder ziet binnenkomen. De gehele avond heeft hij zo gezeten, dat hij door de glazen deuren heen de hal kon overzien. Weliswaar heeft hij er niet voortdurend de aandacht op gericht gehouden, maar onbewust is hij toch steeds getuige geweest van het komen en gaan van gasten. Hij ziet moeder onmiddellijk als ze daar in het volle licht staat onder de kristallen kronen, die de hal verlichten. Het verbaast hem niet, dat hij achter haar de donkere man met het bleke gezicht door de draaideur naar binnen heeft zien komen.

Als moeder rechtstreeks naar de lift wil gaan, staat Sander op. Hij ziet, dat ze door de portier wordt aangesproken en zich

omdraait. Met de wenkbrauwen hoog opgetrokken, zoals ze doet wanneer ze iets niet direct kan begrijpen of geërgerd is, kijkt ze in zijn richting. Ze staan tegenover elkaar. De glazen deur is tussen hen in. Als hij merkt, dat moeder iets zegt tegen de donkere man, die aarzelend is blijven staan, wacht hij even. Hij ziet dat de man knikt en daarna de trap opgaat. Gelukkig denkt hij – en hij heeft ineens het gevoel alsof hij moet lachen –, de 'lieve Frits' wordt weggestuurd. Moeder begrijpt kennelijk wel, dat er gepraat zal moeten worden... Hij doet een paar stappen naar voren en stelt vast, dat hij toch te veel heeft gedronken. Daarom zoekt hij steun aan de deur, die hij heeft geopend om moeder door te laten. Als zij binnen is, volgt hij haar. Zwijgend loopt ze naar de plaats waar hij heeft gezeten en laat zich daar, alsof ze opeens heel erg vermoeid is, op een stoel neervallen. Ze leunt met een arm op het tafeltje. Onderzoekend kijkt ze hem aan en vraagt: 'Waarom ben je hier? Wat kom je doen...?' Geen begroeting met een kus, zoals ze gewend is wanneer ze elkaar in lange tijd niet hebben gezien. Het is voor hem een duidelijk bewijs, dat zijn verschijning haar in de war heeft gebracht.

Hij is blijven staan. Hij probeert zijn stem zo vast mogelijk te doen klinken als hij antwoordt: 'U moet met me mee naar huis gaan... Morgen... Morgenochtend vroeg gaan we terug... Naar vader.'

Ze speelt verbazing als ze vraagt: 'Maar waarom dan, Sander? Je weet toch, dat ik hier mijn werk heb? En mijn contracten dan...?'

'Kan me allemaal geen steek schelen,' zegt hij. Zijn stem klinkt schor.

Ze zegt verwijtend: 'Je hebt te veel gedronken.'

Hij doet geen moeite het te ontkennen. Maar hij zegt: 'Ik weet heel goed wat ik zeg en ook wat ik doe.' En plotseling op een toon, die geen tegenspraak duldt, laat hij erop volgen: 'Ik ben hierheen gekomen om te praten.'

'Kan dat niet wachten tot morgen?' vraagt ze onzeker.

'Nee,' antwoordt hij, 'het moet nu gebeuren.' En fel ineens: 'Nu, verstaat u... nú, op dit ogenblik!'

'Kalm toch, Sander,' probeert ze nog te sussen. Maar als ze de ongeduldige blik in zijn ogen ziet, zegt ze: 'Goed, maar niet hier. Kom dan mee naar mijn kamer.'

Hij volgt haar met de lift naar boven. In haar kamer wijst ze hem een stoel. Hij gaat zitten. Zij neemt tegenover hem plaats. Ze vraagt: 'Wil je roken?' Ze houdt hem haar sigarettenkoker voor.

'Dank u,' zegt hij kort. En hij denkt: Waarom vraagt ze dat? Ze weet toch, dat ik vrijwel nooit rook.

Als zij een sigaret heeft aangestoken en een blauwe rookwolk naar de lamp heeft geblazen, kijkt ze hem aan. Ze vraagt niets en ze zegt niets. Hij begrijpt, dat zij op hem wacht. Immers, hij heeft gezegd, dat hij was gekomen om met haar te praten. Daarom zal hij van wal moeten steken. Het is moeilijker dan hij had gedacht. Van de zinnen, die hij tevoren had klaargemaakt, is er niet één blijven hangen. Er is van alles wat hij zich had voorgenomen maar bitter weinig over. Hij zegt: 'Moeder... vader en ik... luister eens, moeder, zo gaat het niet langer!'

Het klinkt erg jongensachtig. Hij hoort het zelf en het ergert hem. En een verzet laait in hem op als hij ziet, dat een gemuseerd glimlachje over haar gezicht trekt en zij haar best doet de aandacht van de hoofdzaak af te leiden. Ze is opgestaan en staat nu naast hem. Met haar vingers woelt ze door zijn haren en met een stem die vleit, zegt ze: 'Maar Sander van me... ik heb je toch al gezegd, toen je me in Keulen opbelde, dat je je geen muizenissen in je hoofd moet halen. Dat ben je toch zeker niet vergeten...?'

De hand van moeder op zijn hoofd. Haar slanke vingers die als een kam door zijn haren strijken. Het dreigt hem week te maken. Hij voelt de neiging in zich opkomen haar hand te grijpen en haar arm tegen zijn wang te drukken. Dat zou onmiddellijk alle verzet in hem breken. En alles wat hij tot nu toe heeft ondernomen, zou tevergeefs zijn geweest.

Dat mag niet gebeuren. Ik moet sterk zijn, denkt hij. Sterk en hard. Daarom maakt hij een afwerende beweging met het hoofd. Hij staat ook op van zijn stoel en zegt: 'Ik ben dat

helemaal niet vergeten. En ik weet,' – hij merkt dat hij grof wordt, maar doet geen moeite dit te voorkomen – '... ik weet best, dat u toen door de telefoon net zo hard hebt staan liegen als u nu weer probeert te doen.'

Ze kijkt verschrikt. Maar zonder veel overtuiging bestraft ze hem. Ze zegt: 'Foei Sander, zulke woorden mag je niet tegen je moeder gebruiken.' En dan, plotseling met tranen in haar ooghoeken en een stem, alsof ze wil gaan huilen: 'Heb ik dat nu aan je verdiend?'

Dit had ze niet moeten zeggen. Sander staat recht tegenover haar. Zijn handen knijpen in de stoelleuning, zodat de knokkels van zijn vingers wit worden. Schor vraagt hij: 'Hebben vader en ik het verdiend, dat u met die... met die...'. Hij hapert even. Maar dan gooit hij de rest van zijn vraag eruit: '... dat u met die lieve Frits...'

Ze valt hem in de rede. Ze tracht haar stem vast te doen klinken als ze zegt: 'Je bedoelt meneer Luterbach, veronderstel ik.' Hij voelt zich even van zijn stuk gebracht als hij de koude, terechtwijzende toon hoort, waarop ze tegen hem spreekt. Doch dan ziet hij plotseling hoe alle zekerheid van haar lijkt af te vallen. Er komt een verschrikte, angstige uitdrukking in haar ogen. Hakkelend vraagt ze: 'Heeft je vader... heeft je vader jou...'

Hij laat haar niet uitspreken. 'Ja,' roept hij, 'vader heeft me alles verteld. Alles, hoort u...? Alles!'

'Stil, schreeuw niet zo, Sander,' waarschuwt ze.

Maar hij heeft alle remmen losgegooid. Hij zal nu zeggen wat hij te zeggen heeft. Hij zal haar kwetsen en pijn doen. Het kan hem niets schelen.

Struikelend over zijn woorden stort hij zijn verwijten over haar uit. Hij vraagt zich niet af of hij kan verantwoorden wat hij zegt. Alles wat hij de laatste weken heeft opgekropt, wat hij in zijn grootste verbittering van haar had gedacht, werpt hij haar voor de voeten. Als hij ziet, hoe haar verweer ineens stort en zij als geslagen op haar stoel neerzakt en het gezicht in de handen verbergt, is dat alleen maar een reden voor hem om nog verder te gaan.

Is het nog wel zijn moeder, die daar voor hem zit...? Hij stelt deze vraag niet. Misschien zou het antwoord erop hem tot bezinning hebben gebracht. Nu weet hij slechts dit ene, dat hij niet genoeg pijn kan doen. Er is een waas voor zijn ogen gekomen. De herhaalde waarschuwing, dat hij niet zo moet schreeuwen, is niet tot hem doorgedrongen. Hij staat daar met de handen om de stoeleuning geklemd. Hij hijgt. Heftig stoot hij de woorden uit zijn keel. Woorden, die moeten wonden. Zijn verschrikkelijke beschuldiging heeft hij voor het laatst bewaard. Terwijl hij zich vooroverbuigt, zodat zijn gezicht dicht bij het hare is, schreeuwt hij het haar toe: 'Weet u wat u bent...? Een hoer!' En hij herhaalt het: 'Een hoer!'

Het woord klinkt als een zweepslag. Het snijdt als een mes. Moeder haalt de handen voor het gezicht vandaan. Een felle blos kleurt haar wangen. Ze kijkt langs hem heen als ze zegt: 'Sander!'

Hij heeft gezegd wat hij te zeggen had. Meer dan dat. Doch daarvan geeft hij zich op dit ogenblik geen rekenschap. Even nog kijkt hij op zijn moeder neer. Dan draait hij haar de rug toe en loopt met onzekere, maar toch snelle passen naar de kamerdeur. Maar nog voordat hij de knop van de deur in zijn hand heeft, staat moeder naast hem. Ze grijpt hem bij een arm en smeekt: 'Toe Sander, ga zo niet weg!'

'Laat me los,' zegt hij.

Doch zij houdt hem vast. Ze vraagt: 'Als je vader en ik... als wij... dan behoeven jij en ik toch niet...'

'Laat me los!' zegt hij nog eens. Als hij voelt, dat de greep om zijn arm niet verslapt, duwt hij haar met kracht van zich af. Ze moet hem nu loslaten en wankelt achteruit, totdat het bed haar val breekt.

Sander kijkt niet meer naar haar om. Hij hoort dat zij hem roept. Doch hij houdt zich doof. Als hij de kamerdeur achter zich heeft gesloten, wankelt hij een gang door, totdat hij bij een trap komt. Langs die trap bereikt hij de hal. Hij wil rechtstreeks naar buiten lopen. Maar de portier, die uit zijn loge is gekomen, roept hem terug. En dan dringt het tot hem door, dat hij zo niet weg kan gaan. In de garderobe hangt

nog zijn jas en staat zijn koffertje. En in de cafézaal, waar nog een enkele late gast zit, wacht de kelner met wie hij zijn vertering nog moet afrekenen.

Op straat is het niet druk meer in het middernachtelijk uur. Sander dwaalt wat rond. Hij weet niet waarheen hij zal gaan. Hij constateert, dat het droog is geworden. De straten glimmen nog van de regen. Maar de lucht is gebroken. Een bleke maan gluurt door de wolken heen. Het is nu niet erg om buiten te lopen. Integendeel, het is goed om te proberen weer zijn gedachten de baas te worden. Want die tolleren maar door elkaar en zijn hoofd doet er zeer van. Hij ziet een hoopje zaagsel als een klein blond duin op een blauw kleed. Daarnaast het opengekeurde lichaam van zijn lievelingsschaap. Hij ziet ook Elsje, die overgeeft. Ze spuugt over de tafel en het platenboek van oom Johan. En heel helder denkt hij opeens: Waarom moet ik altijd het liefste wat ik heb kapot maken . . . ?

Hij wankelt. Komt het door de drank? Is het de emotie? Tegen een muur vindt hij steun. Met de rug van zijn hand veegt hij een traan weg, die langs zijn wang glijdt. Dan hoort hij in zijn oor een zachte stem en een arm wordt onder de zijne geschoven. Naast zich ziet hij een vrouw. Ze is niet jong meer. Haar mond is een dunne, rechte streep. En onder de poeder bespeurt hij een verlépt gezicht. Doch als hij zich gewillig door haar laat meevoeren, gaat in zijn verbeelding het meisje van de kassa naast hem. Een meisje met heel donkere ogen en bijna wit haar.

Hoofdstuk 6

DE LENTE HEEFT DIT JAAR LANG NODIG GEHAD OM NAAR DE zomer te groeien. Pas in de tweede helft van mei zijn wit en roze de kaarsen gaan branden in de kastanjabomen. Zeker twee weken later dan normaal, wisten de oude mensen te vertellen, die uit ervaring konden spreken.

Sander heeft er niet veel erg in gehad. De lentemaanden zijn voor hem voorbijgegaan als een boze en soms wilde droom. Hij heeft het zelfverwijt, dat hij moeder van zich had afgestoten, proberen te doden door zichzelf voor te houden, dat het allemaal moeders schuld is geweest. Het was hem niet gelukt. Telkens weer had het de kop opgestoken en zich knagend in zijn gedachten binnengedrongen. Vader had er niet veel op gezegd, toen hij hem had verteld van zijn bezoek aan moeder. Het verslag, dat hij ervan had gegeven, was trouwens zeer onvolledig geweest. Hij had vader, die het met zichzelf toch al moeilijk genoeg had, bijzonderheden willen besparen. Doch des te openhartiger was hij geweest tegenover oom Johan, wie hij, kort na zijn reis naar Dortmund, een bezoek had gebracht. Eerst had hij, ook aan tante Rita, de hoofdzaken verteld. Later, samen met oom Johan in diens kamer, waren de details gekomen. Zo ver mogelijk en ook zo eerlijk als hij maar kon, had hij een reconstructie gegeven van het gesprek, dat hij met moeder had gevoerd. Hij had opgebiecht, hoe hij had toegegeven aan de steeds sterker wordende drang om moeder pijn te doen en hij haar had uitgemaakt voor het lelijkste wat hij had kunnen bedenken. Zijn radeloosheid daarna en de troost, die hij had gezocht bij die vreemde vrouw, had hij echter verzwegen.

Oom Johan heeft lang en ernstig met hem gesproken. Het was zo laat geworden, dat tante Rita door Elsje een bed voor hem had laten opmaken. De volgende morgen, bij het ontbijt, had hij twee nieuwe gezichtjes gezien. Twee kleine jongens hadden hem nieuwsgierig zitten opnemen. En hij had gedacht: Merk-

waardig, oom Johan en tante Rita komen nooit uit de kleine kinderen. Het was een plotselinge gedachte geweest, die hem even had beziggehouden.

Het gesprek met oom Johan had hem enerzijds gesterkt, aan de andere kant had het hem verward en zijn zelfverwijt ten opzichte van moeder doen toenemen. Hij had begrepen, dat de ontmoeting met haar wellicht anders zou zijn verlopen als hij zijn gevoelens de baas zou zijn gebleven. Terwijl oom Johan tegen hem sprak, was ook zijn herinnering gaan spreken. 'Je hebt je weer eens door het kwade laten leiden,' had hij oom Johan horen zeggen. Hij had gekeken naar de vingers, die met de blinkende briefopener speelden en hij had zich de woorden herinnerd van jaren geleden: tegen het kwade kan de mens alleen niet op; daarbij moet hij door God worden geholpen. Soms is het voldoende als je alleen maar aan Hem denkt. Sander had beschaamd gezwegen, toen oom Johan hem had gevraagd, of hij aan God had gedacht, toen hij het zo moeilijk had. Hij had ineens ook moeten denken aan het bijbeltje, dat in een la van zijn bureau ligt en zelfs nog niet opengeslagen is geweest.

Opnieuw had hij zich voorgenomen erin te lezen. Doch het was bij dit voornemen gebleven. Het was hem onmogelijk om de steun van God te zoeken in de gevechten die hij, de ene maal in heviger mate dan de andere, met zijn gevoelens moest leveren. Ik moet dit zelf uitvechten, dacht hij dan. Toch wist hij, dat het een bovenmenselijke taak was.

Op een ochtend had de post hem een brief gebracht. Nog vóór hij het handschrift had gezien, herkende hij de brief van moeder aan de lichtblauwe enveloppe. De brief kwam uit Wenen. Moeder schreef hem, dat zij heel lang had nagedacht over wat er was gebeurd. Zij was bereid hem alles te vergeven als hij haar vergeven wilde. Hij moest begrijpen, schreef zij, dat meneer Luterbach alles voor haar betekende. Zeker, vader was goed voor haar geweest en ze had veel aan hem te danken. Ze had ook gedacht, dat vader en zij voor elkaar bestemd waren geweest. Ze verzekerde hem, dat zij gemeend had echt veel van vader te houden. Maar toen ze tijdens een tournee

de violist Luterbach had leren kennen, had zij begrepen, dat haar huwelijk met vader een vergissing was geweest. 'Misschien,' stond er in haar brief, 'overheerste bij mij de wens om weer in het huwelijk geborgen te zijn. Na de dood van jouw eigen vader stond ik alleen; de man, die zijn vriend was geweest, was voor mij een steun en wij voelden ons bovendien gebonden door onze liefde voor de muziek. Ik geloofde, dat ook de echte liefde ons bond en daarom trouwde ik met hem. Maar, Sander, nadat ik meneer Luterbach heb ontmoet, weet ik wat liefde is. Noch bij jouw eerste, noch bij jouw tweede vader heb ik die ooit leren kennen. Je denkt nu misschien, dat ik maar wat neerschrijf om mezelf in jouw ogen te rechtvaardigen. Maar heus, Sander, als jezelf eens zult weten wat liefde is ...'

Hij had schamper moeten lachen om die laatste zin. Moeder beschouwt me nog als een kleine jongen, had hij gedacht. Maar ik zal haar laten merken, dat ik geen kind meer ben.

's Avonds had hij de brief herlezen. Medelijden en weezin hadden om de voorrang gestreden. Met grote passen had hij door zijn kamer lopen ijsberen. Steeds maar heen en weer. Zonder dat hij tot een besluit kon komen. Ten slotte was hij stil blijven staan bij het kastje, waarop zijn pickup stond. Uit het album had hij een plaat genomen en op de draaitafel gelegd. Daarna was hij in zijn stoel bij het bureau gaan zitten om te luisteren naar moeders stem. Zij zong de aria, die hij het liefste van haar hoorde en waaraan de meeste herinneringen voor hem waren verbonden: 'J'ai perdu mon Euridice.'

Plotseling had hij het hoofd op de armen laten vallen en als in een snel draaiende film een reeks van jaren aan zich zien voorbijtrekken. De kleine jongen, die genietend weggedoken in de grote fauteuil kon zitten luisteren als moeder zong, was student geworden in Utrecht. Veertien, vijftien jaren liggen daartussen. Wat hebben zij hem gebracht...? Hij had moeten vaststellen, dat de stem van moeder in zekere zin zijn noodlot is geworden. Om te studeren, om haar doel te bereiken, had moeder hem al vroeg moeten overlaten aan vreemden. Eerst aan vrouw Dijkshoorn, daarna aan oom Johan en tante Rita. Daar, in het grote

huis, te zamen met andere kinderen, heeft hij het goed gehad. Dit neemt echter niet weg, dat hij een eigen tehuis heeft moeten missen. Toch had hij er vrede mee kunnen hebben, als tussen moeder en vader alles goed zou zijn gebleven. Dikwijls immers was hij benijd geweest om een moeder, die zo'n bekende zangeres was. Dat had zijn trots gestreeld. Hij had het bovendien beschouwd als een compensatie voor wat hij missen moest.

Het enige mooie dat er nog was, heeft moeder kapotgeslagen, had hij verbitterd gedacht. Op hetzelfde ogenblik had hij geweten, dat de scherven zich niet lieten lijmen. Moeder had gekozen voor die ander. Daarmee had zij moedwillig met vader en hem gebroken.

Als een schreeuw was het opeens in hem geweest: zij is de schuld van alle ellende. Hij wilde haar stem niet langer horen. Met een paar stappen was hij bij de pickup en met zijn vuist gaf hij een slag op de geluidsarm, zodat die met een snerpand geluid over de plaat kraste. De saffier moest worden vervangen. Hij had er zich geen zorgen om gemaakt. Maar de kras op de plaat heeft hij zichzelf verweten. Met schaamte had hij aan de woorden van oom Johan moeten denken. Opnieuw had hij zich verkeerd laten leiden.

Misschien heeft hij dat ook gedaan met het antwoord, dat hij aan moeder had geschreven. Hij heeft het zich meer dan eens afgevraagd, ofschoon hij telkens weer tot de slotsom komt, dat hij niet anders had kunnen handelen. Moeder had te kiezen en als zij koos voor die meneer Luterbach – haar lieve Frits, zoals hij hem is blijven noemen – verstootte zij daarmee vader en hem. Er was geen tussenweg. Duidelijk had hij het moeder geschreven. Hij was zich bewust geweest, dat zij zich, na lezing van zijn brief, geen illusies meer zou behoeven te koesteren omtrent zijn gevoelens jegens haar. Het was een brief 'op poten' geweest; een brief van een zoon, die geen kind meer wilde zijn. Toch had hij, nadat hij hem 's avonds in de bus van het postkantoor had laten glijden, in bed als een kleine jongen liggen huilen.

Zelfs het dragen van het schrijnendste verdriet kan een ge-

woonte worden. Men moet er het denken op concentreren om het in zijn volle omvang te voelen. Meestentijds laat het zich overheersen door allerlei grote en kleine gebeurtenissen, die dagelijks de aandacht vragen. Sander had zichzelf tot een soort van gevoelloosheid kunnen dwingen voor de pijn, die was blijven knagen, door zich op zijn studie te werpen. Soms had hij ook vergetelheid gevonden in andere dingen. Vaak was hij dan uitgelaten geweest en had hij zijn vrienden tot verbazing gebracht door zijn dwaze verzinsels. Met één ervan heeft hij zelfs naam gemaakt in het corps en daarbuiten. Hij was met zijn jaarclub meegegaan naar de bioscoop. Daar zaten ze, zoals de gewoonte was, op de goedkoopste rang, in de 'scheerstoele'. Er draaide een draak van een film, die in het geheel niet boeide en hen daarom had doen zinnen op iets wat een welkome onderbreking zou kunnen zijn. Opeens had hij een inval gekregen. Heel luid had zijn vraag geklonken: 'Is er misschien een dokter in de zaal?'

Even was het stil geweest. Zonder twijfel was het ook zijn kornuiten duister waar hij heen wilde.

Toen had, achter in de zaal, iemand geroepen: 'Ja, ik ben arts. Wat is er aan de hand?'

Zijn antwoord had een loeiend gelach tot gevolg gehad. Want hij had gevraagd: 'Ach dokter, vindt u het ook zo'n rotfilm...'. Sander moet er nog steeds om lachen als hij zich die mop herinnert. In zijn hart is hij ook wel trots op de reputatie, die hij ermee heeft verworven.

Toch zijn het niet uitsluitend prettige herinneringen, die verbonden zijn aan zijn vluchten in vergetelheid. Aanvankelijk had hij zich met beide handen vastgeklampt aan Emmy. De ene maal was hij naar haar toe gegaan; de andere maal was zij naar Utrecht gekomen. Hij had haar het een en ander van zijn moeilijkheden verteld. Ook van het bezoek aan zijn moeder. Haar reactie was geweest, zoals hij van haar had kunnen verwachten. Ze had gezegd: 'Zulke dingen moet je niet zo ontzettend zwaar opnemen...'. Hij had gedacht: Zij heeft gemakkelijk praten. Maar ondertussen had haar luchthartigheid hem meegesleept en hij had van haar aanwezigheid geprofiteerd

zoveel als zij hem had toegestaan. En dat was niet weinig geweest.

Emmy heeft hem doen vergeten. Zij heeft echter ook wroeging opgeroepen. Nadat hij, bij een bezoek aan oom Johan en tante Rita, opnieuw Elsje had ontmoet, was bovendien de twijfel in hem gegroeid. Elsje en Emmy. Hij voelde zich tussen hen in staan. Zijn hart trok naar Elsje, terwijl hij hongerde naar Emmy. Maar hij beseftte: als hij de een zou kiezen, zou hij de ander moeten loslaten.

Het lange, koude voorjaar is voorbijgegaan en de grote zomervakantie is zelfs al aangebroken, als hij eindelijk zijn besluit kan nemen.

Onmiddellijk nadat de colleges waren beëindigd, is hij naar huis gegaan. Hij heeft het gedaan voor vader, die het hem had gevraagd. Doch liever zou hij direct zijn begonnen aan de reis, die hij in augustus met Pim en twee Utrechtse vrienden naar Griekenland zal maken. Want wat is het huis zonder moeder . . In de vorige zomervakanties was zij er steeds geweest. Toen was het een feest om thuis te zijn. Maar nu . . .

Vader had het begrepen. Hij had geschreven: Nodig Pim uit; dat is gezellig voor je. Pim was gekomen. Maar slechts voor één week. Hij had beloofd om ook nog twee weken met zijn ouders mee te gaan. Zijn vertrek, al zo spoedig, heeft bij Sander een leegte achtergelaten. Toen hij hem, op de fiets, naar de stad had gebracht en in de namiddag was teruggekeerd, had hij het huis leeg gevonden. Vader was naar Den Haag gegaan en juffrouw Van Paassen, die sinds enige maanden het huis schoonhoudt en eten kookt als dat nodig is, was, nadat zij de afwas had gedaan, naar huis gegaan. Hij was bij het raam gaan zitten wachten tot vader zou thuiskomen. Zwaar had de eenzaamheid op hem gedrukt. En toen vader tegen zes uur had opgebeld, dat hij was opgehouden en voorlopig nog niet thuis kon komen, was hij naar buiten gelopen. Hij had een poosje staan uitkijken over de vlieten, waarop de witte zeilen bolden. En opeens had hij geweten wat hij doen zou. Hij had zijn fiets uit de schuur gehaald en was voor de tweede maal

die dag naar de stad gereden. Daar had hij wat gegeten en vervolgens aangebeld aan het vertrouwde huis aan de gracht. Elsje had hem opengedaan. Hij had gemerkt, dat zij verrast was hem te zien. Daarom had hij onmiddellijk zijn kans waargenomen. 'Heb je ook al vakantie, Els?' had hij gevraagd. En toen zij bevestigend had geknikt, had hij snel een tweede vraag laten volgen: 'Gaan wij morgen samen roeien?' Verlegen had ze naar de grond gekeken, toen ze had geantwoord: 'Als oom Johan en tante Rita het goed vinden.'

Hij had niet veel moeite gehad de toestemming voor haar te krijgen.

Ze zit nu tegenover hem in de roeiboot. Al vroeg in de ochtend is hij haar gaan halen. Na een fietstocht door de polder hebben ze thuis, met vader die op hen heeft gewacht, koffie gedronken. Daarna is vader in de auto naar de stad gereden en zijn zij in de plumpe, blauw geverfde roeiboot gestapt, die altijd voor het huis ligt en al heel wat jaartjes oud is.

Sander roeit. Met krachtige, lange slagen trekt hij het bootje door het water. Alsof dat vanzelf spreekt, is hij in de richting van het meertje gegaan. Het is druk met jachten op de brede vliet. Ze varen lui en loom, doordat er weinig wind is. Nochtans moet hij terdege uitkijken om een aanvaring te voorkomen. Aan het meisje tegenover zich kan hij daardoor niet die aandacht besteden, die hij wensen zou. Doch hij troost zich met de gedachte, dat hij straks zijn schade zal inhalen.

Het weer is vol-zomers. De zon straalt uit de wolkeloze hemel. Het is warm en het zal beslist nog warmer worden. Ondanks het feit, dat hij is gekleed in slechts een licht shirt en een korte broek, transpireert Sander zo, dat de druppels hem langs het gezicht glijden. Hij zegt daarom: 'We zullen maar niet te ver gaan en straks een plekje in de schaduw zoeken.'

Zij zegt: 'Je maakt je zo warm met dat roeien. Kan ik je niet helpen?'

'Dat zal je niet meevallen,' zegt hij. Maar hij schuift wat op zij om plaats te maken, zodat zij naast hem kan komen zitten. Ze pakt een van de roeispanten, zoals hij het haar voordoet. En als hij heeft gezegd: 'Nu gelijk met mij oproeien' en met

tellen het tempo aangeeft, spant ze al haar krachten in. Hij kijkt haar van op zij aan. Ze heeft het puntje van haar tong tussen de tanden. Hij moet erom lachen en waarschuwt: 'Pas op, straks bijt je een stuk van je tong af.'

'Naarling,' zegt ze plagend. Doch hij ziet, dat zij toch maar veiligheidshalve haar tong binnensmonds houdt. Het amuseert hem. Maar dan heeft hij opeens weer alle aandacht bij het roeien. Doordat zijn slagen langer en krachtiger zijn dan die van haar is het bootje uit de koers geraakt. 'Roeien!' roept hij. Maar ze varen al tussen de ronde bladeren van de waterlelies door en glijden in een bos van rietstengels, die ruisend wijken. De boot schuift nog even verder en blijft dan stil liggen.

'Daar zitten we nu,' zegt hij. En hij plaagt: 'Het is jouw schuld. Jij moet maar zorgen, dat we er weer uitkomen.'

Hij moet lachen als hij haar angstige gezicht ziet. Doch dan instrueert hij haar: 'Je neemt een roeispaan en probeert maar ergens af te duwen.'

Hij hoopt, dat zij zal zeggen: 'Dan blijven we hier maar rustig liggen.' Maar zij heeft al een riem gepakt en zoekt daarmee een steunpunt, dat zij echter niet kan vinden. Ze staat wankel in het bootje en hij waarschuwt: 'Pas op, dadelijk duikel je in het water en kan ik je naspringen.'

Als ze niet reageert, zegt hij, alsof hij een ontdekking heeft gedaan: 'O nee, dat is natuurlijk niet nodig. Want je kunt zwemmen.' Hij herinnert zich, dat zij iedere dinsdagavond met de zwemvereniging in het sportfondsenbad ging zwemmen. Van zes tot zeven. Ze moest dan altijd later eten dan de anderen. Tante Rita had er meer dan eens over gemopperd en gezegd: 'Je moet eens vragen of ze een nog ongelukkiger tijd kunnen bedenken.'

Elsje tobt verder. Ze wrikt met de roeispaan tussen de rietstengels en in het ondiepe water, zodat de modderlucht van de veenbodem opstijgt. Hij kijkt naar haar gewurm, doch grijpt niet in.

'We moesten vanmiddag maar wat gaan zwemmen,' zegt hij.

Ze laat de riem, die ze in haar handen heeft, rusten en zegt, echter zonder hem aan te zien: 'Ik heb geen badpak bij me.'

'Jammer,' zegt hij.

Zij wrikt alweer vruchteloos met de riem. Dan zegt ze, meer tot zichzelf dan tot hem: 'Oom Johan en tante Rita zouden het vast niet goed vinden als ik hier ging zwemmen ...'

Het lijkt of deze opmerking hem is ontgaan. Hij kijkt tussen de bewegende rietpluimen door naar de blauwe lucht en denkt: Emmy zou al lang in badpak zijn geweest. Ze zou het al hebben aangetrokken vóór ze in de roeiboot was gestapt. Het zou voor haar vanzelfsprekend zijn geweest; als je gaat roeien of zeilen, dan ga je ook zwemmen. Emmy ... Ze zou vast ook niet zo met die roeispaan hebben staan tobben. Hij weet precies wat zij zou hebben gedaan. Ze zou zijn gaan zitten en zou hebben gezegd: 'Doe jij het maar en als je het niet doet, blijven we hier maar liggen ...' Zijn fantasie dreigt hem verder te voeren, doch breekt af wanneer hij Elsje een lichte kreet van pijn hoort slaken.

Op hetzelfde moment, dat hij vraagt: 'Wat is er?' constateert hij, dat er niets ernstigs is gebeurd. Met een pijnlijk gezicht wrijft ze haar scheenbeen en zegt: 'Ik stootte m'n been zo tegen die ijzeren rand.'

'Dat is dom,' zegt hij. En hij plaagt: 'Je moet leren voorzichtig en met overleg te werk te gaan.'

Ze komt recht uit haar gebukte houding en vraagt: 'Help me dan.'

Hij schudt het hoofd en zegt: 'Ik prakkezeer er niet over. Ik heb je gezegd: je moet zelf maar zien, dat we eruit komen.' 'Flauw hoor!' zegt ze. Maar tegelijkertijd hervat zij haar pogingen om het bootje uit het bos van rietstengels te bevrijden en door het brede bed van waterlelies naar het midden van de vliet terug te brengen. Het lukt haar niet. Door haar onhandig manoeuvreren schuift de achterkant van het bootje op de drassige oever als de boeg eindelijk vrij lijkt te zijn gekomen. 'Nu zijn we nog verder van huis,' stelt hij vast.

Zij zegt niets. Zuchtend en met een rood hoofd van inspanning probeert ze opnieuw de boot af te duwen. Dat dit nu vast niet zal gelukken doordat Sander snel van plaats is verwisseld en op de achterbank is gaan zitten, heeft zij niet in de gaten.

Ze heeft nu eenmaal geen verstand van dit mannenwerk.

Smekend bijna kijkt ze in zijn richting. Doch hij doet alsof hij haar niet opmerkt. Tussen zijn tanden fluit hij een populair deuntje, zo onverschillig mogelijk. Maar ondertussen ziet hij heel goed, hoe Elsje zonder enig resultaat met de riem in de modderige bodem staat te wroeten. Hij weet dat zolang hij op zijn plaats blijft zitten het bootje onwrikbaar vast zal blijven liggen.

Ik moet haar helpen, denkt hij. Doch hij staat niet op om de riem van haar over te nemen. Want tegelijk is er die vreemde drang in hem, die hij langzamerhand heeft leren kennen en die een waas voor zijn ogen schuift. Een wit motorjacht, dat uit de richting van het meertje snel naderbijkomt, voedt de fantasie waarmee hij Elsje tot grotere inspanning wil dwingen. Hij roept: 'Schiet op! Zorg, dat we los komen!'

'Het gaat niet!' roept ze terug.

Hij laat zijn stem angstig klinken. Hij fantaseert: 'Vlug dan, Els. Vlug dan! ... Daar komt een motorboot.' Hij kreunt en hij herhaalt, met een klank van afschuw in zijn stem: 'O ... een motorboot ...'

Onwillekeurig kijkt ze in de richting vanwaar zij het sputterend geluid van de motor hoort. Hijgend vraagt ze: 'Nou ... en ...?'

Hij doet alsof hij stomverbaasd is over zo'n naleve vraag. De handen wringend, in een gemaakte wanhoopshouding, schreeuwt hij haar toe: 'Als die boot hier langs komt moeten we los zijn ... Die golven, zie je ... die golven ... Als we half op de kant blijven liggen, slaat de boot stuk ... Hij wordt gewoon gekraakt. En ...' - zijn fantasie kent geen grenzen meer - 'en ... als wij tussen die stukken terechtkomen ...' Hij uit langgerekte angstkreten en slaat wild met de armen. Hij roept: 'Toe Els ... vlug! ... Vlug toch!'

Elsje weet niet, dat het onzin is wat hij uitkraamt. Zij hoort alleen maar de angst in zijn stem en ziet het gevaar naderen: een wit motorjacht, dat achter zich aan beide oevers van de vliet het water hoog opstuwt.

'Help me dan toch!' smeekt ze, terwijl ze zwaar op de roei-

spaan leunt, die in de modderige bodem wegzakt. Doch Sander hoort haar niet. Ondanks de zonnehitte, die in zijn nek en op zijn rug brandt, rilt hij. De nevel, die zijn blik had vervaagd, trekt op. Hij ziet Elsje, die daar staat en blijkbaar niet verder weet te handelen. Groot en angstig zijn haar ogen strak gericht op de motorboot, die steeds naderbijkomt.

Incens breekt er een klaarheid in zijn denken door. Heel sterk is hij zich ervan bewust, dat hij zichzelf weer heeft laten gaan. Hij heeft zich weer geheel overgegeven aan die gevaarlijke, vreemde drang, die door zijn bloed was gaan stromen en zijn denken had vertroebeld. Hij ziet oom Johan voor zich; hij ziet het spelen van de vingers met de blinkende briefopener en hoort een stem die zegt: 'Soms is het al voldoende als je alleen maar aan God denkt.' Doet hij dat op dit ogenblik? Hij weet het niet. Er is ook geen tijd om er verder over na te denken. Want hij moet Elsje helpen, die daar hulpeloos met de roeispaan in de handen staat.

Hij springt overeind en loopt naar haar toe. Het bootje maakt een schommelende beweging. Doordat het gewicht is verplaatst naar de voorkant, glijdt het los van de oever. Bovendien heeft hij het nog een krachtige afzet gegeven met de riem, die hij Elsje uit de handen heeft genomen. Tussen de bladeren van de waterlelies door ruist het naar het midden van de vliet. Het wiegt op de golven, die het witte jacht, dat net is gepasseerd, achter zich meevoert.

Sander zit weer op de voorste bank. Hij trekt aan de riemen en voelt zijn biceps zwellen. Elsje zit tegenover hem. 'Gelukkig,' heeft ze opgelucht gezegd, toen hij het bootje weer zijn rechte koers in het midden van de vliet had gegeven. Hij heeft niemendal gezegd en nadenkend en tegelijk afwachtend houdt zij nu de blik op hem gericht. Alsof wat zo pas is gebeurd uit zijn herinnering is weggeknipt, zegt hij: 'We hebben thuis wel een badpak voor jou.'

Ze kijkt er verbaasd van op. Ze moet haar gedachten een sprong terug laten maken. Als ze dat heeft gedaan zegt ze: 'O.' 'Van m'n moeder,' zegt hij.

Opnieuw zegt ze: 'O.'

Dan zwijgen ze beiden. Hij roeit. Met lange, regelmatige slagen trekt hij de roeiboort in een rechte lijn door het water. Zij kijkt hem aan, maar zijn blik ontmoet de hare niet. Hij tuurt in de verte; het lijkt of zijn ogen op een vast punt in het blauw van de lucht zijn gericht. Bijna klankloos zegt hij: 'M'n moeder komt toch niet meer terug.'

Hij laat de riemen even rusten. De boot drijft nu geluidloos over het stille, blauwe water, waarboven, op trillende gazen vleugels, een libel zweeft. Beiden volgen ze haar met de ogen. Maar hun gedachten zijn bij wat hij heeft gezegd. Zij zoekt een woord om hem te troosten. Voorzichtig zegt ze: 'Wie weet . . . misschien . . .'

Hij schudt het hoofd en zegt: 'Uitgesloten. Er is met m'n moeder niet te praten. Ik heb het geprobeerd, maar . . .' Abrupt breekt hij de zin af. Hij zegt: 'Er is toch niets meer aan te veranderen.' Dan tilt hij de riemen uit het water. De rechter laat hij weer zakken en de linker brengt hij naar voren om daarna krachtig naar achteren te trekken. Zo keert hij de boot, terwijl hij zegt: 'Kom, laten we thuis een boterham gaan eten en ons badgoed halen.'

Het schemert al als Sander over de stille polderweg terugfietst, nadat hij Elsje naar huis heeft gebracht. Boven de weilanden hangt een lage, witte nevel. Het lijkt net of de weg door een groot meer leidt; een ondiepe waterplas, waarin de koeien waden en hier en daar een hek en een groepje bomen boven uitsteken.

Morgen weer mooi weer, denkt hij. Doch die gedachte stemt hem niet vreugdevol. Hij weet, dat hij eenzaam zal zijn. Elsje had tante Rita beloofd haar te zullen helpen. Bovendien durfde zij niet te vragen of ze weer een hele dag met hem mocht gaan roeien. Hij heeft gezegd: 'Laat mij het vragen.' Doch haar antwoord was geweest: 'Doe dat maar niet. Ik ben al blij dat ik vandaag met je mee mocht. Laten we niet ineens te veel vragen. Misschien volgende week weer . . .' Hij had nog een poging gewaagd, doch zij had gezegd: 'We kunnen het nu niet doen tegenover tante Rita. Ze rekent morgen op me.'

Ze heeft gelijk, had hij gedacht. Niettemin was hij teleurgesteld geweest. Terwijl hij vaststelt, dat het morgen opnieuw een dag zal zijn om op het water door te brengen, voelt hij de teleurstelling weer heel sterk. Hij had de dag van vandaag wel willen laten voortduren.

Langzaam fietst hij. Er is geen enkele reden om zich te haasten. Integendeel, het is een avond om van te genieten. Met welbehagen snuift hij de geur van vers gemaaid gras. In zijn gedachten laat hij deze dag nog eens herleven. Over de ochtend ligt een vlek. Ondanks het feit, dat zij minder donker lijkt dan zij is door het gevoel, dat hij ten slotte toch een overwinning op zichzelf heeft behaald, schakelt hij dit deel van de dag uit. Hij stelt de aanvang van dat, wat waard is nog eens te worden overdacht, in het begin van de middag. In de omgeving van 'Het Jachthuis' hadden ze gezwommen. Daarna hadden ze zich in de zon laten drogen en ten slotte was hij naar de plek schaduw onder een paar bomen geroeid. Daar had hij het bootje vastgelegd. Loom en stil had de middag om hen heen gestaan. De wind was vrijwel gaan liggen, zodat de jachten met slappe zeilen aan de oever lagen. Het vee in de weilanden en zelfs de vogels hadden gezwegen. De woorden tussen Elsje en hem waren schaarser gevallen en toen zij lachend had gezegd, dat zij slaap kreeg van de buitenlucht, had hij een zeil, dat opgerold voorin het bootje lag, op de bodem ervan uitgespreid. Van zijn kleren had hij op het bankje een kussen gemaakt en hij had gezegd: 'Zo, dan kun je liggen.' Ze had het zich gemakkelijk gemaakt. Het had hem geamuseerd, maar toch ook even verwonderd, dat zij haar verlegenheid niet had kunnen verbergen, toen hij naast haar op de bodem van de boot was gaan liggen en zijn hoofd naast het hare op het bundeltje kleren had laten rusten. Onwillekeurig had hij weer aan Emmy moeten denken. Hij had er niets aan kunnen doen. Een vergelijking werd eenvoudig opgedrongen, omdat hij wist hoe geheel anders zij zou hebben gereageerd.

Als Sander ziet, dat de koplampen van een auto naderen, gaat hij geheel rechts rijden. De weg is smal. Hij wacht tot de auto is gepasseerd. Dan buigt hij zich voorover om de dynamo

van zijn fietslantaarn aan te zetten. Wanneer voor hem uit de lichtbundel over de weg danst, geeft hij zich weer over aan zijn gedachten. Hij is terug in de boot. Ondanks het zeil, dat hij erover heeft uitgerold, is de bodem hard. De bank, waarop de kleren liggen, is te hoog om een gemakkelijke steun voor het hoofd te kunnen zijn. Niettemin heeft hij het gevoel op een rustbed te liggen, waarop hij nimmer moe zal worden. Door de oogharen heen gluurt hij naar Elsje. Zij houdt de ogen gesloten en een glimlach speelt om haar mond.

Hij is zo in gedachten verzonken, dat hij bijna het smalle wegje, dat naar de vlieten leidt, voorbij is gereden. De afstand van de stad tot hier lijkt hem veel korter te zijn geweest dan anders. Hij is verbaasd, dat hij nu al zover is en remt sterk af. Dan neemt hij de scherpe bocht naar rechts. Hij hoort zes maal – onwillekeurig telt hij, ofschoon hij precies het aantal weet – het scherpe, korte klikken van de zes losse planken als hij het wankel houten brugje passeert. Daarna is er niets dan de donker wordende stilte van de polder om hem heen. Hij hoort alleen het knarsend ruisen van de fietsbanden op het koolaspad.

Ineens golft er een wonderlijke ontroering door hem heen. Elsje . . .

Hij had lang naar haar liggen kijken, zoals zij daar in de boot naast hem lag. Toen hij meende, dat zij in slaap was gevallen, had hij zich naar haar toegebogen en voorzichtig een kus op haar wang gegeven. Op hetzelfde moment had zij de ogen geopend en hem aangekeken. Niet geschrokken en evenmin verast. Het was net geweest of ze dit had verwacht. Haar glimlach was gebleven en had zich nog verdiept. Hij had zacht gevraagd: 'Weet je nog . . . toen op de zolder . . .?'

Zij had geknikt en gezegd: 'Toen waren we nog echt kinderen.' 'En nu . . .?' had hij gevraagd. En hij had gezien, dat de kleur van haar ogen heel diep blauw was.

Een zwijgen was haar antwoord geweest. Hij had daar moed uit geput en haar op de mond gekust. Op dat ogenblik had hij plotseling met volle zekerheid geweten, dat het voor haar de eerste werkelijke kus was geweest.

Daarvan is hij nu nog overtuigd. Doch thans zoekt hij het antwoord op een vraag, die hij zichzelf heeft gesteld: wat was het voor mij . . . ? Onwillekeurig gaan zijn gedachten naar Emmy. Als hij heel eerlijk tegenover zichzelf is, moet hij vaststellen, dat haar kussen voor hem eigenlijk nooit meer hebben betekend dan die van het meisje, dat hij eens 's avonds laat in Utrecht had ontmoet en waarvan hij slechts de voornaam kent: Tonny. Of . . . van die vrouw in Dortmund. Hij moet denken aan een Engels gezegde: *Ships that pass in the night*. Het is van toepassing op zo'n meisje, dat even op je pad vliindert zoals het uiltje, dat net in de stralenbundel van zijn fietslantaarn danste. Een onverwachte ontmoeting. Een klein avontuur. Verder niets. Wellicht zal hij dat meisje, die Tonny, nooit meer ontmoeten, evenmin als hij vermoedelijk ooit nog diezelfde nachtvlinder in het licht van zijn lamp zal zien.

Hij merkt, dat er in zijn gedachtengang iets niet klopt. Door Emmy, dat meisje uit Utrecht en die Duitse vrouw op één lijn te stellen, maakte hij een fout. In elk geval kan hij Emmy moeilijk vergelijken met een schip, dat hem in de nacht voorbij is gevaren. Er is een zekere binding met haar. En toch . . . toch is er niet die band die hij nu voelt met Elsje. Als hij terugdenkt aan die eerste kus, die hij haar op de mond heeft gedrukt, constateert hij dat het, ondanks de ervaring die hij al meent te bezitten, ook voor hem de eerste werkelijke kus is geweest. Hij aarzelt om te trachten het gevoel, dat deze kus in hem teweeg heeft gebracht, te analyseren. Misschien zou hij kunnen vaststellen, dat het dieper ging dan de kus van een willekeurig meisje of zelfs van Emmy. Doch hij weet tegelijk, dat hiermee slechts oppervlakkig en ten dele is aangeduid wat hij heeft gevoeld. En opeens staat daar duidelijk in zijn herinnering wat dokter Van Strien had gezegd toen hij, na het gebeurde met Ernst en Carla, hem en de andere kinderen uit het huis het wonder had verklaard, dat aan alle leven ten grondslag ligt. Hij had gesproken van het naar lichaam en ziel één worden. Lichaam en ziel, denkt Sander; twee op zichzelf staande dingen, die de mens zijn gegeven en waarmee hij zich onderscheidt als een levend wezen van hoge orde.

Terwijl hij hierover filosofeert, rijdt hij langzaam verder. Het is allengs donkerder geworden. Maar als hij in de bocht van het wegje opzij kijkt ziet hij, dat daar, ongeveer waar de stad moet liggen, groot en oranje de volle maan boven de horizon is geklommen. Hij stapt van zijn fiets af en blijft, tegen het zadel geleund, staan kijken naar de reusachtige lampion, die uit de nevel lijkt te zijn opgestegen. De intense stilte wordt slechts even onderbroken door het zware brommen van de stoomfluit van een schip, dat door de Waterweg naar zee of naar de haven vaart.

Opnieuw ondergaat Sander die merkwaardige ontroering. Nu nog dieper en sterker dan daarstraks. Heel zeker weet hij op eens, dat zijn liefde voor Elsje echt is. Hij is ervan overtuigd, dat zij elkaar eenmaal naar lichaam en ziel zullen toebehoren. En evenals hij dat reeds deed in zijn prille dromen over Elsje denkt hij: dat is wanneer wij eenmaal getrouwd zullen zijn . . . Hij glimlacht om de gedachte. Immers, hij moet over een paar maanden nog pas twintig worden en heeft nog jaren studie voor de boeg. Zij daarentegen – en de glimlach trekt weg van zijn gezicht – is al twintig. Volgend jaar zal zij voor de klas staan; een vrouw zijn met een positie in de maatschappij. Bovendien is een vrouw van twintig eigenlijk veel ouder dan een man van dezelfde leeftijd, stelt hij vast. Doch tegelijk is er een andere gedachte, die de glimlach weer doet doorbreken: Elsje mag in werkelijkheid dan ouder zijn dan ik, naar mijn gevoel ben ik de oudste. Vertederd denkt hij: ondanks haar twintig jaar is ze nog helemaal een kind. Weer ziet hij haar, zoals hij haar 's middags in het roeibootje naast zich had gezien. Hij ziet haar gezicht, nadat hij haar, toen hij meende dat zij sliep, op de wang had gekust. En ineens heeft hij het dwaze gevoel, dat hij zou kunnen huilen. Tranen steken in zijn ogen en een waas schuift voor de grote, volle maan.

Hij stapt weer op de fiets. Zijn poging de gevoelens die hem beheersen te analyseren, brengen hem niet verder dan de voor de hand liggende conclusie, dat hij verliefd is. En wel zodanig als hij van zijn leven nog niet eerder is geweest. Niet zonder verbazing stelt hij vast, dat de verliefdheid hem romantisch

heeft gemaakt. Het feit ligt er en is onmogelijk weg te cijferen. Hij verkeert in een gemoedstoestand, die volkomen tegenstrijdig is aan de theorie, dat de moderne jeugd, waartoe hij toch behoort, te nuchter is om romantisch te kunnen zijn. Misschien, overweegt hij, ben ik een uitzondering. Dit is heel goed mogelijk. Want hij overdenkt, dat hij deel uitmaakt van de zeer kleine groep studenten, die niet afwijzend staat tegenover de periode van de romantiek in de schilderkunst. Integendeel, hij heeft er zelfs een voorkeur voor. Vanochtend nog had hij, toen hij Elsje was wezen halen en met haar door de polder fietste, plotseling gezegd: 'Kijk eens Els, een levend geworden landschap van Leickert ...' Hij had er niet bij stilgestaan, dat die opmerking haar weinig zou zeggen. Ineens had hij in de brede poldervaart en de zich daarin spiegellende bomengroep iets gezien wat hem aan een schilderij van Leickert herinnerde. En dat had hij onder woorden gebracht. De aard van zijn studie brengt het met zich mee, dat hij gemakkelijk en veelvuldig vergelijkingen maakt die op de schilderkunst betrekking hebben. De ene maal moet hij denken aan een meester uit de Gouden Eeuw; de andere maal aan een schilder van de Haagse School. Vaak echter ook aan de romantici, zoals aan Koekkoek, als hij rond dwaalt in een stille, bosrijke omgeving. Aan zee komen in de eerste plaats de schilderijen van Mesdag in zijn gedachten. In het rivierenland, bij Den Briel bijvoorbeeld, ziet hij Jan van Goyen, in de polder Weisenbruch, Gabriël of Leickert – en 's winters natuurlijk vooral Avercamp en Schelfhout –, terwijl een wandeling door een oud stadje hem bovenal doet denken aan Cornelis Springer. Geheel in overeenstemming hiermee kwalificeert hij de polder, die hem nu omringt, als een maanlandschap van Aert van der Neer. En daarmee stelt hij tevens vast, dat hij wel heel ver van zijn onderwerp is afgedwaald.

Elsje, denkt hij. Ik wil alleen aan Elsje denken. En met deze gedachte rijdt hij verder naar het dijkje langs de vaart, dat als een zwarte streep de scheiding vormt tussen het land en de doorzichtige avondhemel.

Nog één keer gaat hij Elsje 's ochtends halen en spelevaren zij samen een dag vol van zon op de vlieten. Als hij haar 's avonds heeft thuisgebracht weet hij, dat zijn gevoelens voor haar nog zijn versterkt. Hij verheimelijkt ze niet als hij haar, in de weken die volgen, zijn brieven schrijft uit Griekenland. Uitvoerig vertelt hij haar daarin van de vreugde en voldoening, die hij erin vindt dat hij met eigen ogen kennis kan nemen van de relieken der oude beschaving en klassieke cultuur. Doch daarnaast laat hij steeds duidelijker doorschemeren hoe vaak hij aan haar denkt en hoeveel zij voor hem is gaan betekenen. Het is zoveel gemakkelijker op schrift dan mondeling onder woorden te brengen wat men te zeggen heeft. Hij schrijft haar lange volzinnen, die hij in haar aanwezigheid nimmer had kunnen uitspreken. Op het briefpapier vloeien zij echter zonder enige moeite uit zijn pen . . .

Elsje schrijft hem terug. Tot driemaal toe ontvangt hij een brief 'poste-restante'. Uit de eerste twee herkent hij het meisje, dat hij nu al van zijn zesde jaar af kent en dat nog altijd haar schuchterheid niet helemaal heeft afgelegd. Doch de derde brief, die hij ontvangt kort voordat hij naar Nederland zal terugkeren, stemt hem uitgelaten van vreugde. De gereserveerdheid is eruit verdwenen en heel duidelijk leest hij er haar verlangen uit hem spoedig weer te zien. Ofschoon – en dat tempert zijn vreugde wel enigermate – zij niet aan het station zal kunnen zijn om hem te begroeten. Als leidster neemt ze deel aan een meisjeskamp in Overijssel. Ze had tijdig terug kunnen zijn als niet een van de andere leidsters ziek was geworden. Nu konden ze haar onmogelijk missen. Daarom zal hij even geduld moeten hebben. Twee dagen maar. Langer niet.

Als Sander van vakantie is teruggekeerd, vindt hij het huis verlaten. Op de tafel ligt een gesloten enveloppe, waarop zijn naam staat. Hij begrijpt: vader moest op reis en kon zijn thuiskomst niet afwachten. Het korte briefje bevestigt zijn veronderstelling. Vader schrijft, dat hij onverwacht naar Londen moest voor een belangrijke verkoping.

Hij leest de brief niet verder. Zonder te zien, staart hij uit het raam. Zijn blik omvat de wijde polder. De gouden zon van de nazomer schittert in het water van de vlieten en weerkaatst op de witte zeilen van de jachten. Het is een vertrouwd beeld, waarover hij echter heen kijkt in het felle licht van de middaghemel. Zijn ogen gaan er pijn van doen. Hij sluit ze en wendt onwillekeurig het hoofd af. Dan laat hij zich neervallen in de kussens van de rustbank, die bij het raam staat. Tussen zijn vingers ritselt het papier van de brief van vader. Vader, denkt hij. Was die reis naar Londen nu zo noodzakelijk . . . ?

Op weg naar huis had hij overdacht wat hij het allereerst zou vertellen. Hij zat zo boordevol met indrukken, dat het moeilijk was er een keus uit te maken. Hij zou vader het liefst ineens deelgenoot hebben gemaakt van alles wat hij had gezien en beleefd. En hij had zich voorgesteld hoe zij, wellicht tot diep in de nacht, zouden zitten praten. Vooral voelde hij hieraan behoefte nu Elsje er niet kan zijn.

Hij opent de ogen en kijkt de kamer rond. Op hetzelfde moment overmant hem een gevoel van eenzaamheid, waartegen hij zich niet kan verzetten. Zwaar tikt de klok. Een geluid, dat de stilte in huis accentueert. Onwillekeurig volgt hij het ritme, waarin de seconden zich aaneenrijen tot minuten, tot uren . . . Tot eeuwen uiteindelijk. Het lijkt, alsof de klok een zelfde tempo slaat als zijn hart. Hij telt: 'Een, twee . . . een, twee.' In zijn herinnering staat opeens die grijze namiddag in de grote kamer van het stille huis aan de gracht. De verbazing om zijn eigen stem, toen hij had geprobeerd het tikken van de klok te imiteren. Misschien komt het hierdoor, dat hij ook nu met zijn stem de stilte wil breken. Hij staat op, loopt een paar passen door de kamer en zegt luid: 'Tik-tak, tik-tak.' Enige malen achtereen. Maar dan ontdekt hij het dwaze ervan. Gek! scheldt hij zichzelf. Doch op hetzelfde moment heeft hij het gevoel, dat hij er niet mee kan ophouden. 'Tik-tak,' roept hij. Vreemd hard scheurt zijn stem door de stilte. En nog eens: 'Tik-tak!' Nu moet er een deur opengaan, denkt hij. Er moet iemand in huis zijn, die antwoord geeft. Maar er gebeurt niets.

De namiddagzon staat bewegingloos in de kamer. Ze heeft zich neergezet op de meubelen, die in de eenzaamheid zonder doel lijken te zijn. Opnieuw laat hij zijn stem klinken; nog luider nu. 'Tik-tak! Tik-tak!' Hij schreeuwt het uit. Er komt geen reactie op. De zon rust nog precies eender op de stoelen als daarstraks.

Het bevreemdt hem. Hij weet, dat er buiten hem niemand in huis is. Maar toch... Strak houdt hij de ogen gericht op de deur naar de hal. De zwarte kruk steekt scherp af tegen het gebroken wit van de deur. Ondanks de zekerheid dat het niet kan, wil hij de kruk zien bewegen. Maar de hand, die haar in de hal omlaag zou moeten drukken, mankeert. Stil staat ze tegen de lichte achtergrond. Ook de langgerekte schaduw ervan is zonder beweging. Er gebeurt niets. Helemaal niets. Er is slechts de klok, die onverstoorbaar de tijd wegtikt.

Hoelang hij zo, in een afwachtcnde houding, heeft gestaan, weet hij niet. Maar als hij zich realiseert, dat wachten zinloos is, overvalt hem een gevoel van diepe vermoeidheid. Hij loopt naar de bank bij het raam en laat er zich opnieuw in de kussens vallen. Met de ogen gesloten, probeert hij zijn denken tot stilstand te brengen. Hij legt een hand voor de ogen, zodat hij niet de roze gloed van het licht ziet. Het is donker nu. Dat geeft een rust, die goed doet. Hij dwingt zichzelf tot diep en regelmatig ademen en denkt: Nu vooral niet denken. Tegelijk echter treft hem de merkwaardige tegenstrijdigheid tussen dit voornemen en de gedachte eraan. Een mens is nooit zonder gedachten. Zelfs als hij zich concentreert op niet-denken, denkt hij.

Deze overweging voedt zijn gedachten. Ze houden zich een ogenblik bezig met het probleem en nemen daarna een vlucht, waarin hij ze echter niet meer tracht te stuiten. Zelf is hij er het middelpunt van; naast hem staan vader en moeder. Langzaam aan echter ziet hij hen tegenover zich gesteld. Eerst moeder. Daarna vader. En hoe verder zijn gedachten gaan, hoe groter de afstand wordt, die hem van hen scheidt.

Bitter stelt hij vast, dat het huis, waarin hij zich bevindt, eigenlijk maar heel weinig een tehuis voor hem is geweest.

Hij houdt ervan; van het huis zelf zowel als van het polderland, dat het omringt. Maar heel duidelijk beseft hij, dat de liefde steeds van één kant is gekomen. Het huis heeft hem slechts heel zelden de warmte gegeven waaraan hij behoefte had. Als zeldzame kostbaarheden liggen in zijn herinnering vast die uren uit zijn kinderjaren als moeder zong en vader, die toen nog oom Jacob was, haar op de vleugel begeleidde. J'ai perdu mon Euridice. Ook komen hem als onvergetelijk van heerlijkheid in gedachten de dagen, waarop zij hem hadden meegenomen op vakantie en die eerste keer, dat Pim met hem naar huis was gegaan. Hij hoort weer de opmerking van Pim: 'Jammer, dat jij niet altijd thuis kunt zijn.' En zijn antwoord: 't Is de vraag of het dan altijd zo wezen zou ...'

Hij overdenkt de goede ogenblikken van huiselijke gezelligheid. De schamele oogst van veertien, misschien vijftien jaren, overweegt hij schamper. Er tegenover staat een haast onafzienbare rij van dagen, waarop hij onder vreemden is geweest. Vreemden ...? Onwillekeurig schrikt hij van de gedachte. Hij heeft het gevoel er oom Johan en tante Rita onrecht mee te doen. Immers, zij zijn goed voor hem geweest. Zij hebben getracht, zoveel als in hun vermogen lag, hem een tehuis te geven. Hij vindt er dat nog als hij dat wil.

Zijn gedachten breken af door het slaan van de klok. Hij telt de slagen mee. Een. Twee. Drie. Vier. Vijf. Zes ... Zes uur. Hij kijkt op zijn polshorloge. Het wijst dezelfde tijd aan. Hij denkt: Alles is wel prima geregeld. De klok loopt zelfs gelijk, al is er niemand thuis. Als vader het uurwerk niet heeft opgewonden voor hij wegging, heeft juffrouw Van Paassen het gedaan. Eigenlijk is het altijd en met alles zo geweest. Overal werd voortreffelijk voor gezorgd. Zijn kleren waren steeds keurig in orde. Het ontbrak hem nimmer aan geld. Als hij iets nodig had kwam het er. Zo was het en zo is het nog. Materieel heeft hij niet te klagen. Beslist niet. Doch wat hij hier tegenover heeft moeten ontberen is: het eigen huis. Dit is hem onthouden, omdat dit een zaak was die ondergeschikt is gebleven aan de belangen van zijn ouders. Voor het zingen van moeder moest alles wijken. De jacht op schilderijen van oude meesters

neemt vader zo in beslag, dat hij niet eens kon wachten om hem vandaag te begroeten . . .

Terwijl hij dit overdenkt, constateert hij, dat de kunst zijn leven waarde heeft gegeven, doch hem niettemin veel onthield. Ze maakte hem tegelijk rijk en arm. Ofschoon de muzen mij omhelsden, werd ik hun geofferd, denkt hij. En hij vindt dit zo'n mooie zin, dat hij erom moet lachen en zijn gezicht in een grijns vertrekt.

Hij opent de ogen, staat op en kijkt rond in de kamer. Het gouden licht van de zon valt nu lager en is dieper van kleur geworden. Hardop zegt hij: 'Sander, geofferd aan de muzen.' Hij lacht luid en lang en denkt: Een prachtige titel voor een boek.

Zijn lach klinkt door het verlaten huis en blijft geluidloos tegen de wanden liggen. En opnieuw overvalt hem dat beklemmende gevoel van eenzaamheid. Nu echter wekt het weerstanden in hem op. Waarom kon vader niet wachten totdat ik thuiskwam? vraagt hij zich af. Vader wist al langer dan een paar dagen wanneer hij zou terugkeren. Voordat hij met vakantie ging, hadden ze de dag bepaald. Hij zou hebben geschreven als er wijziging in de plannen zou zijn gekomen. Doch de gehele reis was volgens het programma verlopen en de internationale trein was zelfs, op de minuut nauwkeurig, overeenkomstig de dienstregeling het station van Rotterdam binnengerold. Dat hij vader niet op het perron had zien staan, was zijn eerste teleurstelling geweest. Hij had zich echter onmiddellijk getroost met de gedachte: Misschien wacht hij buiten bij de auto. Daarom had hij afscheid genomen van zijn reisgenoten, die in een andere trein waren overgestapt. Hij was het station uitgegaan. Maar ook op het plein had hij tevergeefs naar vader uitgezien . . .

Het was Sander maar die thuis moest komen, denkt hij. En onredelijk laat hij er de gedachte op volgen: Het kind van een ander . . . Voor iemand, die per slot van rekening niet meer dan een vreemde is, kun je moeilijk van een belangrijke verkoping wegblijven. Stel je voor, dat er een paar honderd gulden verdienste aan je neus voorbij zouden gaan . . . Nee, Sander

komt heus wel terecht. Die kan wel voor zichzelf zorgen. Hij is trouwens weinig huiselijkheid gewend. Om hem behoef je je werkelijk niet te bekommeren.

Zo voert hij de verbittering in zijn gedachten op. Hij staat met de rug naar het raam. En ineens ziet hij hoe het zonlicht de kleuren doet oplichten van het winterlandschap van Avercamp. Voortdurend heeft hij de ogen erop gericht gehad zonder het te zien. Nu houdt het zijn blik gevangen. Vaders lievelingsschilderij, denkt hij. Al menigmaal had hij het goed kunnen verkopen. Doch hij heeft het niet gedaan. 'Dit juweeltje krijgen ze niet uit mijn handen,' heeft hij vader eens horen zeggen. Het is net of hij het nu weer hoort; of vaders stem hier in de kamer klinkt. Onwillekeurig kijkt hij om zich heen. Tegelijk scheldt hij zichzelf: idioot!

Opnieuw vestigt hij de blik op het kleurige beeld van het oudhollandse ijsfeest. Hij kent het tot het kleinste detail en ondergaat de bekoring ervan. Toch eist het hem niet op, zoals het anders kan doen. Het is meer de vreugde van het herkennen, die hem even heeft aangeraakt. Want onmiddellijk daarna neemt het op een andere wijze bezit van zijn denken. Zijn blik vertroebelt. Een waas trekt voor zijn ogen en vaag nog slechts ziet hij het schilderij: de Avercamp.

Vader is eraan gehecht. Dat is hij trouwens aan alle schilderijen, die in huis hangen. Hij is het ook aan de antieke kasten, de oud-Delftse schotels en dat gotische madonnabeeld. Voor moeder heeft hij daarnaast nog plaats kunnen maken. Voor het kind echter niet. Dat paste evenmin in zijn leven als in het hare . . .

Plotseling is zijn blik weer helder. Hij ziet het feestelijke wintertafereel in de lijst aan de wand en denkt: Ik moet proberen redelijk te zijn en de zaak niet van één kant te bekijken. Doch tegelijk weet hij, dat hij op dit ogenblik hiertoe niet bij machte is. Hij kan zich niet verzetten tegen die vreemde kracht, die hem tegen alle gevoel van redelijkheid indrijft. Het beeld, waarop hij de ogen gericht heeft gehouden, vervaagt weer. Blind staart hij voor zich uit. Maar in zijn verbeelding ziet hij vlammen, die aan de lamp op een zolderka-

mer omhoog klimmen. Hij ziet ook het vuur, dat brandt achter de schuur op het erf bij de bureu. Hij denkt: Hoe heette die jongen met wie ik dat vuurtje had gestookt . . . ? De stem van oom Johan: Heb jij dat gedaan . . . ? De draai om de oren, die buurvrouw hem had gegeven. En de waarschuwing van moeder: 'Kinderen die met vuur spelen, plassen in hun bed.'

Oom Johan. Buurvrouw. Moeder . . . Ze zijn hier geen van allen. Hij is alleen in huis. Hij is er heer en meester. Als hij wil, kan hij de vlammen hoog laten oplaaien. Er zal niemand zijn, die hem tegenhoudt. Hij kan alles vernietigen wat hem zijn huis heeft ontnomen, wat hem heeft verdrongen van de plaats die hem als kind toekwam. De schilderijen en de oude meubelen. De vleugel. De pickup en de grammofoonplaten. Er zal niets anders dan wat as overblijven. Hij zal er zich mee wreken voor wat hem is aangedaan.

Hij heeft het gevoel, dat hij heel kalm is geworden en met overleg te werk kan gaan. Een brand steek je zo maar niet aan, denkt hij. Je kunt niet zonder meer een lucifer onder een schilderij houden. Een vuur moet worden aangewakkerd. Het heeft benzine nodig. Misschien is petroleum of spiritus ook voldoende.

Hij verbaast zich over de rust, waarmee hij dit overlegt. Toch weerhoudt het hem niet. Integendeel. Hij dwingt zich op dezelfde wijze voort te gaan. In de kasten in de keuken zoekt hij naar benzine of olie. Hij vindt er het een noch het ander. Misschien in de kelder, denkt hij. Doch ook daar is zijn zoeken tevergeefs.

Toch komt hij niet met lege handen terug. Uit een rek heeft hij een fles cognac genomen. Courvoisier, leest hij op het etiket. En heel helder ineens denkt hij: De cognac die Napoleon dronk. Hij ziet duidelijk de advertenties uit krant en tijdschrift voor zich.

In de keuken ontkurkt hij de fles. Dan loopt hij ermee naar de huiskamer. Uit een kast neemt hij een glas. Hij schenkt zich in, zet glas en fles op de kleine, ronde tafel en laat zich in de grote, diepe fauteuil vallen, die van zijn vader is geweest. De zon, die heel laag boven de vlieten staat, heeft een

rode gloed in de kamer gebracht. Op het wintergezicht van Avercamp rust nu een schemerig licht, dat de kleuren heeft gedoofd.

De verandering van het licht is Sander ontgaan. Hij neemt een grote slok van de cognac. Er gaat een weldadig vuur in zijn lichaam branden. Keurend houdt hij het glas onder de neus. Diep ademt hij het opwekkende aroma in. En opnieuw drinkt hij. Met te grote teugen. Onbeheerst bijna.

Als hij zich voor de tweede maal heeft ingeschonken, denkt hij: Waar zijn de lucifers? Immers – hij gaat de boel in brand steken. Het vuur zal het gemakkelijkst langs de gordijnen kunnen klimmen. Als het de houten balken van het plafond heeft bereikt, is het vlak bij het rieten dak. Wanneer dat eenmaal brandt, is er niemendal meer te redden, overweegt hij.

Hij kijkt de kamer rond en vraagt zich nogmaals af, waar de lucifers zijn. Er ligt een doosje in de keuken, herinnert hij zich. Doch hij staat niet op om het te gaan halen. Straks, denkt hij. En willoos geeft hij toe aan het gevoel van loomheid, dat over hem is gekomen. Hij kan lui in de stoel blijven zitten en behoeft slechts een arm uit te strekken om zijn glas te vullen.

De rode brand van de zon is langzaam gedoofd. Uit de hoeken van de kamer komt de donkerte steeds dichterbij. Toch staat Sander niet op om de stekker van de schemerlamp in het stopcontact te steken. Hij weet, dat hij dit zal moeten doen; net zo goed als hij weet, dat hij lucifers moet halen. Maar weer denkt hij: Straks. En als hij bemerkt, dat zijn glas leeg is, reikt hij opnieuw naar de fles.

Plotseling is daar Elsje in de kamer. Of is het Emmy...? Ze zit op zijn knie en hij heeft zijn armen om haar heengeslagen. In een kroeg in Athene was er een meisje geweest, dat in gebroken Engels lieve woordjes in zijn oor had gefluisterd en toen op zijn schoot was komen zitten. Op dat moment had hij heel sterk aan Elsje gedacht en het meisje tamelijk ruw van zich afgeduwd. Nu ziet hij haar weer voor zich. Hij denkt: Knap was ze! En hij voedt zijn fantasie met de gedachte hoe het zou zijn geweest als hij haar die avond niet had afgewezen.

Doch dan dringen Elsje en Emmy zich weer in zijn denken naar voren. Hij roeit met Elsje op de vliet en zit met Emmy op zijn kamer in Utrecht. Er is nog een ander meisje geweest. Eén avond slechts. Hij weet de naam niet meer. Hij zoekt in zijn herinnering. Een hele reeks meisjesnamen wentelt door zijn gedachten. Totdat hij het weer weet: Tonny. Heel scherp ziet hij haar even voor zich. Doch het beeld vervaagt en ervoor in de plaats komt dat van een meisje met heel donkere ogen en blond, bijna wit haar. Het Opernhaus in Dortmund. Moeder . . . Opeens weet hij weer wat hij moet doen. In de keuken liggen de lucifers.

Hij dwingt zichzelf helder te denken. De kracht daartoe ontbreekt hem echter. Niettemin slaagt hij er met grote inspanning in zijn gedachten te concentreren op de taak, die hij zich heeft gesteld. Hij moet de lucifers halen. Vaag beseft hij ook nog wat hij daarmee wil doen. Langs de gordijnen zal het vuur omhoog klimmen.

Voordat hij opstaat, strekt hij nogmaals de hand uit naar de fles. Hij weet niet of er nog drank in is. Zonder het zich te realiseren heeft hij zich ten slotte ingeschonken. Onzeker tast hij naar het tafeltje, dat naast zijn stoel staat. Hij stoot de fles omver, doch geeft er zich geen rekenschap van. Moeilijk komt hij uit de stoel overeind en gaat met wankele passen in de richting van de keuken. De lucifers, denkt hij, de lucifers . . . Maar als hij de kamerdeur heeft geopend, moet hij zich vastgrijpen. Hij legt het hoofd tegen de tegels van de muur in de hal, die koel aanvoelen. Met een zelfde zekerheid als waarmee hij vaststelt dat hij dronken is, is hij zich bewust van wat hij moet doen. De lucifers . . . Maar opnieuw denkt hij: Straks. En steun zoekend bij alles wat houvast biedt, strompelt hij met onzekere stappen naar zijn kamer. Gekleed laat hij er zich op bed vallen. Tegelijk komt de slaap, die diep en zwaar is als een bewusteloosheid.

Hoofdstuk 7

AAN HET STATION HAD HIJ ELSJE, TOEN ZE UIT HET KAMP terugkeerde, opgewacht. Op uitnodiging van tante Rita was hij 's avonds blijven eten. Hij had veel verteld over zijn belevenissen in de vakantie. Misschien had hij iets te druk gepraat; het was hem niet ontgaan, dat Elsje hem zo nu en dan onderzoekend had aangekeken. Het had hem een gevoel van onzekerheid gegeven, waartegen hij zich met kracht moest verzetten. Een zelfde aarzeling was er geweest, toen enkele dagen later vader uit Londen was teruggekomen. Ze hadden, zoals hij het zich had voorgesteld, zitten praten tot diep in de nacht. Maar tegen de achtergrond van zijn gedachten had voortdurend die avond gestaan die hij, als dat mogelijk was geweest, zo graag uit zijn herinnering had willen wegwissen. Want dit heeft hij zichzelf plechtig beloofd: van die avond zal nooit iemand iets mogen weten. Die blijft een geheim, dat hijzelf zorgvuldig zal bewaren.

Maar voor de zoveelste maal denkt hij: God weet er alles van. Voor Hem is het geen geheim gebleven, dat Sander van der Hoogen een doodgewone, ordinaire brandstichter had kunnen worden. En opnieuw voelt hij, zoals dat de laatste weken al zo vaak het geval is geweest, dat de schaamte prikkend langs zijn huid omhoog kruipt en zijn gezicht doet gloeien. Hij staat op en trekt de stekker van de elektrische straalkachel uit het stopcontact. Helemaal zonder verwarming is het 's avonds te fris, al is het nog pas half oktober, denkt hij. Maar als de kachel een poosje brandt, wordt het al gauw te warm. Met deze gedachte probeert hij de zekerheid, dat schaamte hem doet transpireren, aan het wankelen te brengen. Hij slaagt daarin niet. Integendeel. Zijn denken concentreert zich weer op die avond, die er nooit had mogen zijn. Een gevoel van diepe neerslachtigheid dreigt zich van hem meester te maken. Hij staat op en loopt met grote passen door zijn kamer. De handen, die hij in de broekzakken heeft gestoken, hebben zich

tot vuisten gebald. Hij heeft er geen erg in. Het lijkt of hij, heel ver weg, de stem van oom Johan hoort: 'Soms is het alleen al voldoende als je aan God denkt.'

Heeft hij die avond, op het kritieke ogenblik, aan God gedacht? Hij gelooft van niet. Eigenlijk weet hij wel zeker, dat hij dat niet heeft gedaan. Wat denkt hij nog aan God? De zondag vóór hij naar Utrecht was teruggekeerd, was hij de gast geweest van oom Johan en tante Rita. 's Middags was hij met Elsje naar de kerk gegaan. Zeker niet uit behoefte, maar omdat het moeilijk anders kon.

Na de zondag, waarop Elsje en hij beiden waren bevestigd, was het voor hem de eerste keer geweest, dat hij weer in de kerk was gekomen. Zij gaat echter trouw iedere week. Voor haar is het vanzelfsprekend, dat ze dit doet. Het is de logische consequentie van het feit, dat zij belijdenis deed en daarmee lidmaat van de kerk werd. Zo is zij, denkt hij. Eenvoudig, eerlijk en ongecompliceerd.

Hij blijft staan voor zijn bureau, waarop sinds zijn terugkeer na de zomervakantie, haar portret staat. Een foto, die ze speciaal voor hem heeft laten maken. Hij heeft er een lijstje voor gekocht, waarmee hij zijn smaak geweld heeft moeten aandoen. Smerig zijn die kant-en-klaar lijstjes, had hij gedacht. En hij had zich voorgenomen zo gauw mogelijk een lijstje te laten maken. Tot nog toe was hij er echter niet toe gekomen. En nu stelt hij met een zekere verwondering vast, dat men zelfs aan wansmaak kan wennen.

Het is even een kleine zijsprong van zijn gedachten geweest. Ze bepalen zich weer bij Elsje. Terwijl hij naar haar foto kijkt, vraagt hij zich af: Ben ik haar waard? De vraag is er al eerder geweest. Misschien minder bewust. Daardoor heeft hij een antwoord erop achterwege kunnen laten. Ze dient zich nu dringender aan, doch opnieuw wil hij haar uit de weg gaan. Is het vrees voor het antwoord, dat hem ervan weerhoudt de vraag te aanvaarden?

Hij dwingt zijn gedachten in een andere richting. Om steun hieraan te geven, neemt hij het dictaatcahier, dat opengeslagen op het bureau ligt.

Als hij er eindelijk in is geslaagd zijn aandacht te bepalen bij het dictaat, dat over de Meester van de Virgo inter Virgines handelt – een onderwerp, dat toevallig zijn bijzondere belangstelling heeft –, wordt er geklopt. 'Telefoon voor u,' zegt zijn hospita. Terwijl hij de trap afloopt naar de gang, waar het toestel hangt, denkt hij: Wie zou het zijn? Vader...? Elsje...? Moeder misschien...? Hij weet, dat hij moedwillig de band met moeder heeft verbroken en hij de eerste stap zal moeten zetten als hij die wil herstellen. Toch is er steeds, als een onbekende voor hem aan de telefoon is, de gedachte: moeder...? Leeft in zijn onderbewustzijn het verlangen dat de verhouding met moeder weer goed wordt? Hij heeft niet de gelegenheid hierover na te denken. Want hij heeft de hoorn reeds aan het oor. Nog voor hij zijn naam heeft genoemd, hoort hij de stem van Emmy: 'Ik wilde enkel weten of je thuis bent.'

Hij vraagt: 'Waar ben je nu?'

'Hier in Utrecht,' antwoordt ze. 'Op het station. Als je niet thuis was geweest, was ik op de trein gestapt. Nu kom ik naar je toe. Goed?'

Emmy... denkt hij. Elsje... Waarom moet Emmy hem nu juist komen opzoeken? Hij aarzelt met zijn antwoord. Iets te lang. Want zij vraagt: 'Schikt het je soms niet?' Hij hoort het sarcasme in haar stem. In gedachten ziet hij de spottende uitdrukking op haar gezicht. Haperend zegt hij: 'Nee... ja... ja, natuurlijk schikt het me.'

'Ik neem een taxi. So long!' zegt ze vlug. En ze legt de hoorn op de haak. Hij hoort de korte klik en hangt ook op. Emmy, denkt hij opnieuw, terwijl hij naar boven loopt. En dan, nuchter ineens: Ik zal thee zetten.

Hij heeft de thee nog maar net op het elektrische komfoor gezet als Emmy er is. Zijn hospita heeft haar binnengelaten. Boven aan de trap wacht hij op haar. Hij hoort haar drukke, wat gemaakte stem beneden in de gang: 'Gaaf het goed met u...? 't Is al zo lang geleden, dat ik u gezien heb, hè?' En het antwoord van zijn hospita: 'Dat is zeker lang geleden, juffrouw.'

Als ze halverwege de trap is, ziet ze hem staan. 'Dag Sander,' roept ze. En ze laat er de vraag op volgen: 'Dat had je niet verwacht, hè? Een verrassing?'

'Ja ... zeker,' zegt hij aarzelend. Ondertussen vraagt hij zich af: Moet ik haar een zoen geven? Tegelijk verbaast het hem, dat hij niet weet hoe zij elkaar de vorige keren begroetten als zij hem een bezoek bracht. Doch hij behoeft zich daarin niet te verdiepen. Als ze naast hem op het portaal staat en hij zijn hand heeft uitgestoken, dringt ze zich aanhalig tegen hem aan en spitst ze de lippen, terwijl ze haar gezicht naar hem toebrengt. Hij kust haar, doch is zich bewust van de terughoudendheid waarmee hij dat doet. 'Hm,' zegt ze afkeurend en trekt haar schouders op.

Hij veinst het niet te hebben gehoord en probeert joviaal te doen. 'Kom binnen,' zegt hij. Uitnodigend houdt hij de deur naar zijn kamer voor haar open. Als ze tegenover elkaar zitten, denkt hij: Ik moet iets zeggen. Hij vraagt: 'Hoe kom je zo in Utrecht?'

'Ben een paar dagen in Epe geweest bij een tante,' zegt ze. 'Woont heerlijk in de bossen. Zaterdagavond was er een instuif. Mieters feest is dat geworden. Mieters!'

'Zo,' zegt hij. En hij denkt: Wat kan ze overdreven doen.

Het lijkt of zijn lauwe reactie haar is ontgaan. Want ze vervolgt: 'Fijne dagen gehad. Tante wilde, dat ik nog wat bleef, maar ik zei, dat 't weer eens tijd was geworden om naar huis te gaan. 'k Had trouwens moeder beloofd, dat ik vandaag thuis zou komen. Maar ik had gezegd: reken er maar op, dat het laat wordt. Want ik dacht: ik blijf een paar treinen in Utrecht over. Even kijken hoe Sander het maakt.'

Haar woorden zijn een kleine waternival. Als ze even zwijgt, wacht ze niet op zijn antwoord. Ze zegt: 'En nu ben ik hier en moet jij maar vertellen. Hoe heb jij het gehad in je vakantie?'

Hij aarzelt. Er is zoveel, waarover hij zou kunnen praten. Doch wat hem het zwaarst op het hart ligt, dient te worden verzwegen. Mat vertelt hij haar daarom van de reis, die hij met Pim heeft gemaakt. Te mat misschien. Want alles wat hij

heeft beleefd, is doodgelopen tegen de teleurstelling bij zijn thuiskomst en wat daarvan het gevolg is geweest.

Heel goed is hij er zich van bewust, dat zijn verslag oppervlakkig en weinig overtuigend is. Daarom onderbreekt hij zichzelf en zegt: 'Kom, ik zal eens thee inschenken.'

'Dat zal ik doen,' zegt zij. En ze is al opgestaan.

Als ze het kopje thee voor hem heeft neergezet, wipt ze ineens op zijn schoot. Hij is erdoor verrast en weert haar niet af als ze een arm om zijn hals heeft geslagen en vlak bij zijn oor vleierend zijn naam noemt. Elsje, kreunt het in hem. 'Emmy,' fluistert hij.

Heeft hij naar dit ogenblik verlangd? Had hij in gedachten zichzelf al niet zo met haar gezien als hij eenzaam zat te dromen? Hij weet het niet. Toch zoekt hij niet naar het antwoord. Dat is er trouwens al. Het is in zijn knellende armen en in zijn kussen. En het overschreeuwt het geschrei dat er is diep in zijn hart . . .

De theekopjes staan onaangeroerd op tafel. De thee erin is koud geworden. Daar moeten ze om lachen als twee verlegen kinderen.

Het slaan van de klok, die op het portaal tegen de muur van zijn kamer staat, had hen losgerukt uit de roes, waarin zij zich hadden laten wegglijden. Geschrokken was zij opgesprongen en had geroepen: 'Gunst, m'n trein!' Doch hij had haar gerustgesteld. Die klok op het portaal ging wel haast een kwartier voor. Ze had nog tijd genoeg.

Nu staan ze naast elkaar en lachen om de koud geworden thee. 'Ik breng je weg,' zegt hij.

Als hij haar mantel en sjaal van de kapstok heeft gehaald en daarmee de kamer binnenkomt, ziet hij, dat zij voor zijn bureau staat. Om haar mond speelt dat spottende lachje, dat hij zo goed kent. Zonder op te kijken zegt ze: 'Mooie foto.'

'Ja,' zegt hij. Wat moet hij anders zeggen? De gedachten stormen door hem heen. Hij kan ze niet ordenen.

Zij wacht niet op een nadere verklaring. Ze vraagt, ofschoon ze het zegt op een toon alsof ze een feit constateert: 'Dat kind bij jullie uit het huis . . .? Hoe heet ze?'

'Els,' zegt hij. 'Elsje.'

Tegelijk verwijt hij zichzelf zijn lamledige houding. Opstandig opeens denkt hij: Ik lijk wel een verdachte bij de officier van justitie. Ik ben, verdraaid nog aan toe, toch geen kleine jongen...?

'Leuk kind wel,' zegt ze prijzend en vragend tegelijk. Hij weet niet wat hij ervan moet denken. Hij houdt haar mantel op en zegt: **'Kom, we moeten gaan.'**

Op weg naar het station praat zij aan één stuk door over een jongen, die ze bij haar tante heeft ontmoet. **'Puissant rijk en een dubbele naam,'** zegt ze. En hij denkt: Zo iets moet jij hebben. Toch kan hij een gevoel van afgunst niet onderdrukken.

Met een verwoede ijver heeft Sander zich op zijn studie geworpen. Het kan hem echter niet tot evenwicht brengen. Te vaak gebeurt het dan ook, dat de letters van zijn boeken ineenvloeien tot een egaal grijs vlak. De concentratie is dan verdwenen en zijn gedachten nemen een wijde vlucht. Waarheen? Er is geen vast punt; ze draalen rond in met onvaste hand getrokken kringen. Steeds ontmoeten zij dezelfde figuren, die in zijn leven een hoofdrol spelen. Hij zou hun een plaats willen geven, zoals de stukken op een schaakbord. Elsje zou hij naar voren willen schuiven en Emmy willen wegnemen. Daarentegen zou hij moeder erop willen terugbrengen, ofschoon hij weet, dat hij haar er eens met ruwe hand voorgoed heeft afgestoten. Soms denkt hij: Ik ga naar oom Johan. Ik moet met hem praten. Maar tegelijk weet hij, dat hem daartoe de moed ontbreekt. Fel pijnigt hem het verraad, dat hij jegens Elsje heeft gepleegd. Ik moet haar dat van Emmy vertellen, had hij gedacht. Per slot van rekening kon ik er niets aan doen, dat zij mij kwam opzoeken die avond... Maar toen Elsje in de korte herfstvakantie een dagje naar Utrecht was gekomen, had hij gezwegen. Hij had geprobeerd zo gewoon mogelijk te doen. Daardoor was hij juist iets te uitgelaten geweest. Zij had hem er aanvankelijk mee geplaagd. **'Zo blij, dat ik je eens een dagje uit je studie hebt hehaald?'** Maar later had zij hem onder-

zoekend aangekeken en was zij stiller geworden. Of had hij zich dat maar verbeeld?

Oom Johan, had hij gedacht, toen zij 's avonds was vertrokken en hij verwijten om zich heen had zitten stapelen. Oom Johan zou hem kunnen helpen. Maar dan zou hij hem deelgenoot moeten maken van zijn moeilijkheden. Van zijn geheimen ook. En voor wat hij nimmer had gevreesd, is hij nu bang. Hij durft oom Johan niet onder ogen te komen. Met een schok had hij geconstateerd, dat ook hier een verwijdering was ontstaan. De gedachten, die nergens houvast kunnen vinden, stemmen hem de ene maal verdrietig, de andere keer maken zij hem opstandig. Soms ook brengen zij hem in een toestand van grenzeloze onverschilligheid. Wat doet het er allemaal toe? vraagt hij zich af. Hij beschouwt zichzelf als een mislukkeling en stelt vast, dat hij Elsje niet waard is. Zijn gedachten voeren hem naar Emmy. Doch haar heeft hij na die bewuste avond niet meer gezien. Er komt een ander meisje in zijn herinnering. De naam is hem ontgaan. Hij pijnigt zijn hersens, totdat hij weer weet hoe zij heette: Tonny... De gedachte aan haar jaagt hem het huis uit. Urenlang dwaalt hij in de avond door de winterse straten. Ten slotte spreekt hij, als hij weer dicht bij huis is, een meisje aan, dat echter snel doorloopt.

Die nacht houden twee donkere ogen onder heel blond, bijna wit haar, hem uit zijn slaap. Hij tracht ze uit de weg te gaan. Het lukt hem niet. Zelfs de volgende dag willen ze niet wijken. Hij is zich ervan bewust, dat hij er geen weerstand aan kan bieden. Tegelijk heeft hij de verontschuldiging bij de hand als hij besluit naar Dortmund te gaan. Zo'n reisje zal me goed doen, houdt hij zichzelf voor. Het is nodig, dat ik er eens uitbreek.

Hij heeft in zijn gedachten de stad en het meisje met elkaar verweven. Daarom is er naast de teleurstelling ook verwondering als hij in de kassa van het Opernhaus een ander meisje ziet. Dortmund is ineens niet meer de stad, waarnaar hij heeft verlangd. Het is een koude, vreemde en vijandige plaats. De volgende avond is hij al weer in Utrecht terug. Als hij op zijn kamer zijn weekendkoffertje uitpakt, stelt hij bitter vast,

dat de reis toch niet helemaal tevergeefs is geweest. Hij is nu althans tot de erkenning gekomen, dat hij als een dwaas heeft gehandeld. En zelfkennis is een goede eigenschap, spot hij.

In de dagen die volgen, probeert hij ernstig met zichzelf in het reine te komen. Hij gaat zelfs zover, dat hij besluit met oom Johan te gaan praten. Alles moet goed kunnen komen, denkt hij. Misschien ook nog wel met moeder... Alsof hij daartoe door een onzichtbare hand wordt gedreven, gaat hij naar de in lang niet gebruikte pickup. Uit de platenkoffer neemt hij een plaat en even later klinkt moeders stem door de kamer. 'J'ai perdu mon Euridice'. Hij heeft de plaat niet meer laten draaien sinds die avond – hoelang geleden is dat nu alweer? –, toen hij de brief van moeder had ontvangen, die hem tot zijn brute, harde antwoord had gebracht. Ofschoon hij er toen van overtuigd was geweest, dat hij die plaat nooit meer zou willen horen, luistert hij nu met een intense aandacht, alsof hij haar voor het eerst hoort. Hij ziet zichzelf weer als kind. Hij is op zijn kamertje en moeder zingt beneden bij de vleugel. Plotseling echter breekt zijn droom af met een scherpe tik, die door een reeks van onwelluidende klanken wordt gevolgd. Hij had dit kunnen verwachten. Met eigen hand immers had hij de plaat beschadigd. Nu springt hij op en zet de pickup af. Even blijft hij aarzelend staan. Dan neemt hij een andere plaat en schakelt opnieuw het apparaat in. Weggedoken in zijn fauteuil luistert hij naar moeders stem. Ze zingt de aria van Dalila: 'Amour, viens aider ma faiblesse'. Hij heeft het gevoel, dat moeder speciaal voor hem zingt.

In het nuchtere licht van de ochtend lijken vaak de gedachten van de vorige avond onwezenlijk. Sander heeft de plaat, die op de pickup was blijven liggen, opgeborgen. Er is daarbij iets van verbazing geweest, een niet goed begrijpen van wat hem bewogen heeft de platen te voorschijn te halen.

De nieuwe dag heeft een terugslag gebracht in zijn stemming. Daardoor blijft zijn voornemen met oom Johan te gaan praten rusten. Niet dat hij er zich aan wil onttrekken. Hij denkt: Morgen. Misschien overmorgen. Het kan altijd nog.

Maar dan is daar onverwacht, als hij in de namiddag van college thuiskomt, vader die op hem zit te wachten. 'Voel je ervoor in de stad te gaan eten?' vraagt hij.

Als Sander voor de wastafel staat en een schoon overhemd aantrekt, denkt hij: Er moet iets bijzonders zijn. Als vader zo onaangekondigd hierheen komt, heeft hij iets op het hart. Maar wat...?

Hij bedwingt zijn nieuwsgierigheid. Vader zal er straks wel mee voor de dag komen.

Inderdaad laat hij hem niet lang in onzekerheid. Als ze in het restaurant tegenover elkaar zitten, zegt hij: 'Over veertien dagen ga ik voor een maand of wat op reis.'

De mededeling op zichzelf verbaast Sander niet. Hij is gewend, dat vader veel op reis is. Maar ditmaal zal er een paar maanden mee gemoeid zijn. Het zal dus een lange reis worden en hij vraagt: 'Waarheen?'

'Naar Amerika,' zegt vader. En hij vertelt van de plannen, die er al lang bestonden en die hij nu ten uitvoer zal brengen. Hij zal niet alleen contacten proberen te leggen en veilingen bezoeken, maar ook de mogelijkheid bekijken er een zaak te vestigen. 'Wie weet,' zegt hij - en hij tracht een luchtige toon te vinden - 'ga ik later nog wel voorgoed naar Amerika. De markt is er wel gunstig voor oude kunst.' Hij wacht even en kijkt nadenkend door het brede raam naar de drukte, die er nu op het spitsuur op het Vredenburg heerst. Dan vervolgt hij: 'Misschien kun jij dan, als je klaar bent met je studie...'

Hij maakt zijn zin niet af, want Sander onderbreekt hem. Hij zegt: 'Och, u weet het: de handel is niets voor mij. Ik voel me werkelijk meer tot het wetenschappelijke werk aangetrokken.'

Ze hebben hierover al meer samen gesproken. Vader kent zijn voorkeur. Daarom gaat hij er nu niet verder op in. Hij geeft het gesprek een wending en zegt: 'Voordat ik vertrek, moet je nog een weekend thuiskomen. Dan kunnen we het een en ander regelen. Ook met juffrouw Van Paassen. Want ook als ik weg ben, moet je thuis kunnen zijn als je daar zin in hebt.'

Het ligt Sander op de lippen om te vragen: Wat heb ik daar alleen? Doch hij spreekt de vraag niet uit. Hij denkt: Onwille-

keurig komen we dan op een onderwerp, dat we beter kunnen vermijden. Maar in de loop van het gesprek valt toch het woord: moeder.

Het ontgaat Sander niet, dat vaders mond zich even pijnlijk vertrekt. Hij vraagt: 'Hoe staan de zaken nu?'

Vader lijkt onbewogen als hij antwoordt: 'Tot nog toe heb ik me tegen een scheiding verzet.' Weer vertrekt hij zijn mond. Het zou een poging tot een glimlach kunnen zijn. Doch de woorden zijn daarmee niet in overeenstemming. Want hij vervolgt: 'Soms tegen beter weten in wil een mens altijd blijven hopen. Ik weet nu, dat ik me aan een strohalm vastklampte. Moeder is helemaal in de ban van die... van die violist.' Hij spreekt de naam niet uit. Nadenkend blijft hij even voor zich uitkijken. Dan zegt hij zacht, meer tot zichzelf dan tot Sander: 'Ik zal me nu niet langer verzetten. Als zij denkt, dat ze met die man gelukkig kan worden, zal ik haar niet in de weg staan.'

Sander heeft woord voor woord in zich opgenomen, alsof ze onuitwisbaar in hem moesten worden vastgelegd. En plotseling is het hem als werd een scherm neergelaten, waarmee een episode in zijn leven voorgoed werd afgesloten. Zijn eten smaakt hem slecht. Hij eet weinig, doch drinkt des te meer. Het lijkt vader aanvankelijk te ontgaan. Wanneer hij het ten slotte bemerkt, zegt hij waarschuwend: 'Kalm aan een beetje, Sander.' Maar in de toon ligt geen bestraffing. Begrip heeft de scherpe kanten eraf geslepen.

De winter, die laat is begonnen, is uitzonderlijk streng. Half januari is het gaan vriezen en nu, bijna een maand later, zijn er nog steeds geen tekenen, die wijzen op een spoedig einde van de vorstperiode. In barre kou is in Friesland de Elfstedentocht gereden, toertochten staan al drie weken lang dagelijks op het programma en de uitslagen van schaatswedstrijden nemen het grootste deel in beslag van de sportpagina's in de dagbladen. Doch tegenover de sportieve genoegens van de winter staan de vele ongemakken. Doordat de vaarwegen zijn dichtgevroren, stagneert de aanvoer van steenkolen. In de ste-

den is schaarste aan brandstoffen ontstaan. En daarom was Sanders besluit snel genomen toen zijn hospita hem had verteld, dat zij voorlopig alleen nog maar 's avonds de kachel op zijn kamer een paar uur kon laten branden. Hij had zijn boeken en wat noodzakelijke spullen gepakt en was naar huis gegaan. Daar ligt het kolenhok vol antraciet. Bovendien is daar de hoge stapel houtblokken voor de open haard. Hij behoeft niet bang te zijn, dat hij er in de kou zal komen te zitten.

De eerste dag was het hem niet meegevallen. Hij had geen gelegenheid gehad juffrouw Van Paassen te waarschuwen. Van het station in de stad had hij zich met een taxi laten brengen. Nochtans was hij koud aangekomen in een huis, waarvan de ramen ondoorzichtig waren geworden door de dikke ijsbloemen en de kranen geen water gaven doordat de leidingen waren bevroren. Verkleumd en hongerig was hij aan het werk gegaan. Hij had het open vuur in de grote zitkamer, de haard in de eetkamer en de plattebuiskachel in de keuken aange maakt. Bovendien had hij twee elektrische straalkachels neergezet om de leidingen te ontdoeien. Daarna was hij juffrouw Van Paassen gaan waarschuwen. Zij had hem brood, boter en melk meegegeven en beloofd de volgende dag voor al het nodige te zullen zorgen.

Nu hij er alweer drie volle dagen heeft vertoefd, is het alsof het huis nimmer zonder bewoners is geweest. De strenge vorst wordt met kracht buiten de deur gehouden. Als 's avonds laat het vuur in de open haard moet worden gedoofd, branden er in de kamer twee elektrische kachels, die ingeschakeld blijven todat 's ochtends de rode vlammen weer tussen de houtblokken gaan spelen. Het lijkt wel of Sander een strijd tegen de winter voert. Hij voelt zich daar behaaglijk bij. Vooral ook omdat zijn overwinning zo volkomen is.

Als hij ziet dat, ondanks de felheid waarmee het houtvuur brandt, zich toch weer ijs vormt op de ramen, zet hij de elektrische kachels erbij aan. Dan moet de vorst zich gewonnen geven. Tot in alle hoeken van de kamer is het warm en de ramen zijn kurkdroog.

Sander zit aan de tafel en heeft zijn studieboeken voor zich

liggen. Eén ervan heeft hij opengeslagen. Doch hij kijkt er overheen naar buiten. In beide richtingen flitsen over het spiegelgladde ijs in de vaart de schaatsenrijders voorbij. Evenals de vorige dagen houdt het winterse schouwspel zijn blik gevangen. Nu pas voor het eerst echter roept het het verlangen in hem wakker om ook de schaatsen onder te binden.

Gisteren nog had hij gedacht: Wat heb ik eraan, zo alleen? En onwillekeurig waren de herinneringen ontwaakt aan die dag, waarop hij in een kerstvakantie met Pim was gaan schaatsen. Ze waren toen beiden nog op het gymnasium. Die dag had hij voor de eerste maal Emmy ontmoet. Emmy... Bijna vier maanden lang had hij niets van haar vernomen. Totdat hij een paar weken geleden een verlovingskaartje van haar had ontvangen. Er stond een dure, dubbele naam op. En toen hij de woonplaats Epe had gelezen, had hij gedacht: Zeker de puissant rijke jongeman, die zij bij haar tante had ontmoet. Ofschoon hij haar verlovingskaartje als een opluchting had gevoeld, had de aankondiging ervan hem toch een scheut van pijn gegeven. Hij had bloemen gestuurd. Om de receptie bij te wonen, daartoe had hij niet de moed kunnen opbrengen. Ook nu, terwijl hij overweegt om te gaan schaatsen, komt die eerste ontmoeting met Emmy hem in de gedachten. Verwacht hij haar op het ijs te zullen treffen? Ze weet het niet, dat hij hier is. Opeens denkt hij: Ook Elsje weet dat niet. Het is, of het winterlandschap buiten zijn zonnige aantrekkelijkheid heeft verloren. Prikkelend kruipt langs zijn nek de schaamte omhoog. Kort na nieuwjaar is hij voor het laatst bij oom Johan en tante Rita geweest en heeft hij Elsje ontmoet. Op het verwijt, dat ze hem zo zelden zien, had hij geantwoord, dat zijn studie hem zo in beslag neemt. Hij was eerder vertrokken dan noodzakelijk was en van een gesprek met oom Johan, zoals eens in zijn voornemen had gelegen, was weer niets gekomen.

Elsje was nog één keer in Utrecht geweest. Ze had hem niet thuis getroffen en 's avonds had hij op zijn bureau haar briefje gevonden. Hij had haar geschreven, dat het hem speet dat zij een vergeefse reis had gemaakt. In het vervolg moet ze het

hem eerst even laten weten als ze van plan is te komen. Hij kan er dan rekening mee houden. De brief, die hij daarop van haar had ontvangen, heeft hij nog niet beantwoord. Is het onwil geweest? Laksheid misschien? Hij overweegt, dat zowel het een als het ander een rol zal hebben gespeeld, maar dat een zekere angst toch de voornaamste factor is geweest. Er is angst, omdat hij niet meer zeker is van zichzelf. Tussen Elsje en hem staan obstakels: Emmy in de eerste plaats. Daarnaast zijn er die avond, toen hij van vakantie was teruggekeerd, en zijn dwaze reis naar een hersenschim in Dortmund. Al deze hindernissen heeft hij eigenhandig neergezet.

Niet steeds ziet hij ze even groot en onoverkomelijk. Soms denkt hij: Is dat allemaal nu eigenlijk zo erg geweest? Onwillekeurig wendt hij zijn blik naar het telefoontoestel, dat op een tafeltje in de hoek van de kamer staat. Hij behoeft slechts tien cijfers te draaien – vijf voor het kengetal en nog eens vijf voor het abonneenummer – om oom Johan aan de telefoon te krijgen. Elsje zal dan vanavond, misschien vanmiddag nog, weten dat hij hier is. Het is zo simpel. Wellicht zal oom Johan hem uitnodigen. Hij heeft dan slechts de invitatie aan te nemen om Elsje te kunnen begroeten als ze uit school komt. Het is vrijdag vandaag. Dan heeft ze de hele dag school, weet hij.

De kweekschool is in Den Haag. Hij zou er heen kunnen gaan en er haar vanmiddag opwachten. Vaders auto staat in de garage. Het contactsleuteltje heeft hij, toen hij thuiskwam, op het tafeltje in de hal gevonden. Fijn van vader, dat hij daaraan heeft gedacht, schiet het door hem heen. Doch dan keren zijn gedachten naar Elsje terug. Ze gaat naar Den Haag heen en weer met de trein. Hij kan daarom ook aan het station op haar wachten. Maar beter nog is het om eerst naar oom Johan en tante Rita te gaan.

Opnieuw omvat zijn blik bewust het telefoonapparaat. Scherp tekent het zich af tegen de lichte wand. Hij kent het nummer, dat hij na het kengetal moet draaien, uit het hoofd: 42448. De schel zal rinkelen in de grote benedenkamer aan de voorkant van het grachtenhuis. Hier zal hij, aan zijn oor, het zoemend

geluid horen. Dan een korte klik: de hoorn die van de haak wordt genomen. En de stem van oom Johan: 'Van Weststraten hier.'

'Met Sander,' zal hij antwoorden. Misschien zal hij erop laten volgen: 'Dag oom Johan. Hoe gaat het met u?'

Het kan ook zijn, dat oom Johan, verrast, zal uitroepen, zodra hij zijn naam heeft genoemd: 'Sander! Ik dacht al: we horen maar niets van Sander. Vertel eens, hoe maak je het en waar zit je op het ogenblik?'

Hij zal dan antwoorden, dat hij thuis is, omdat er op zijn kamer in Utrecht niet meer kon worden gestookt. Vanzelfsprekend zal oom Johan zeggen, dat hij daar niet zo alleen moet blijven zitten en hem uitnodigen.

Twee, drie stappen zijn het naar de telefoon.

'Met Sander,' zegt hij opnieuw in gedachten als hij de stem van oom Johan heeft gehoord. Een antwoord komt niet direct. Het lijkt of er aan de andere kant een aarzeling is. Hij ziet de rimpel tussen de ogen van oom Johan en hoort de bestraffende klank in zijn stem als hij zegt: 'Zo, met Sander . . . Wist je ons telefoonnummer nog wel te vinden?'

Hij zoekt naar een antwoord, naar een verontschuldiging ook. 'Druk met de studie,' zegt hij. Doch tegelijk is hij er zich van bewust hoe zwak dit argument is.

Alsof hij iets van zich wil afschudden, drukt hij een paar maal de schouders naar achteren, terwijl hij opstaat. Met de handen in de broekzakken blijft hij voor het raam staan en kijkt naar buiten. Hij weet nu, dat hij niet zal opbellen. Misschien vanavond, denkt hij. Of morgen. Vandaag wil hij zich geen zorgen meer maken, doch van het ijs profiteren. De zon schijnt. Op de vaart en op de vlieten is het gezellig druk. De ijstafelrelen van Avercamp zijn er weer tot leven gewekt.

Als hij zich heeft verkleed - blauwe wollen trui aan en ijsmuts over de oren - en zich ervan heeft overtuigd, dat de houtblokken in de haard nog slechts wat nagloeien en geen gevaar meer kunnen opleveren, bindt hij in de hal de schaatsen onder. Hij behoeft slechts het smalle pad voor het huis over te steken en dan staat hij op het ijs. Het is lang geleden,

dat hij heeft geschaatst. Daardoor komt het, dat hij zich nog wat onwennig voelt. Hij rijdt een paar baantjes; eerst in de ene en dan in de andere richting. Daarna blijft hij even staan. Hij kijkt om zich heen. De dag is helder als kristal onder een staalblauwe lucht. Maar in het noordoosten ligt een donkere streep boven de horizon. Er kan wel eens verandering komen, denkt hij. Misschien is het gauw afgelopen met de ijspret. Wie weet of het vandaag al niet de laatste dag is. Als er sneeuw komt, is de kans om een flinke tocht te maken zo goed als verkeken. Hij zal er daarom nu van moeten profiteren.

De klok van de verre dorpskerk slaat elf uur. Hij zet er zijn horloge op gelijk. Dan heeft hij opeens zijn besluit genomen. Voorovergebogen en met de handen op de rug rijdt hij weg in de richting van de trambrug. Hij heeft de wind tegen, doch die is zwak en hindert hem niet.

In gedachten heeft hij snel de tocht uitgestippeld, die hij maken zal. Hij kent de omgeving en weet, dat het ijs overal wel betrouwbaar is. Alleen met die lange betonnen kokers, waarin de vaarten en sloten onder de verkeerswegen worden doorgeleid, is het oppassen. Maar goed, hij heeft zijn ogen niet in zijn zak.

De tintelende winterkou en het snelle, gelijkmatige ritme, waarmee de schaatsen in het ijs snijden en hem het gevoel geven of hij vleugels heeft gekregen, werken bevrijdend. Zijn gezicht gloeit en zijn bloed tintelt. Alle problemen, die hem de laatste tijd hebben beziggehouden, lijken van hem te zijn afgegleden. Hij voelt zich blij en overmoedig. Een juichkreet is de luide groet, die hij roept naar een meisje, dat hem passeert.

Bijna twee uren achtereen rijdt hij door. Nu eens met rustige lange slagen, dan weer snel om te voelen hoe zijn spieren zich spannen. In een dorp, dat zich aan weerszijden van de vaart uitstrekt als een schools voorbeeld van een door de omstandigheden gegroeide lintbebouwing, bindt hij de schaatsen af. Hij stapt de gelagkamer binnen van een café en doet er zich bij de rood-gloeiende kachel te goed aan een uitsmijter en een kop soep.

Als hij weer buiten komt om zijn tocht voort te zetten, bemerkt

hij, dat de hemel van het noordoosten af dichtschuift. Weliswaar schijnt nog de zon, maar nauwelijks heeft hij het dorp achter zich gelaten of de kleuren trekken uit het landschap weg. Alleen in het zuidwesten schitteren nog de bundels zonlicht in het glas van de warenhuizen en kassen.

Het is druk op de baan. Drukker dan het vanochtend was. Desondanks is het feestelijke, dat hem zo vreugdevol en zorgeloos had gemaakt, verdwenen. Hij voelt hoe met het weer ook zijn stemming verandert. Zelfs prakkezeert hij erover om de route, die hij wilde rijden, te bekorten. Maar hij zet dit denkbeeld van zich af. Waarom zou hij eraan toegeven? Het ijs is goed en een grijze lucht behoeft nog niet direct sneeuw te betekenen. En als het gaat sneeuwen, wat dan nog? Het zou niet de eerste maal zijn, dat een schaatstocht in de sneeuw eindigt. Elfstedentochtrijders hebben ook wel eens tegen sneeuwbuien in moeten worstelen. Goed beschouwd zit er wel een sportief element in.

Vooral deze laatste overweging doet hem besluiten de tocht te rijden, zoals hij het zich had voorgenomen. Met iedere streek, die zijn schaatsen over het ijs maken, raakt hij verder van huis. Pas om een uur of drie is hij, volgens zijn berekening ongeveer op de helft. Alleen ver in het zuidwesten schittert nu nog een smalle streep zonlicht. De lucht is bijna geheel grijs geworden. En de wind, die hij nu schuin tegen heeft gekregen, is sterker dan vanochtend. Doch hij maakt er zich geen zorgen over. De tocht schenkt hem wel niet meer zoveel genoegen als toen hij er pas aan was begonnen, maar hij voelt zich nog voldoende fit. Het deert hem zelfs nog weinig als hij de eerste kleine sneeuwvlokken in zijn gezicht voelt. Het wordt echter anders als de sneeuw dichter is geworden en de verten afsluit. Waar hij nu rijdt, is het stil. Soms lijkt het of hij geheel alleen is. Hij is blij als iemand hem passeert. Zelfs die korte flits van een mens die voorbijgaat, doet de eenzaamheid even wijken. Doch weldra is hij weer verloren in de ruimte, die geen einde meer schijnt te hebben doordat de sneeuw maar steeds even dicht blijft vallen. Hij heeft er spijt van, dat hij niet verstandiger is geweest en toch langs

een kortere route naar huis is teruggegaan. Thans is er niets meer aan te veranderen. Hij moet doorzetten; koste wat het kost. Een geluk is het, dat hij de streek zo goed kent en de weg blindelings zou kunnen vinden.

Automatisch brengt hij zijn lichaamsgewicht over van het ene been op het andere. Ook zijn benen bewegen zich als automaten.

Van de omgeving is vrijwel niets meer te bespeuren. Strak houdt hij de blik vlak voor zich op het ijs gericht. Hij is gespannen zoals bij mist achter het stuur van de auto. Bij elke onverwachte situatie moet hij uiterst snel kunnen reageren. De lage ophaalbrug, waar hij niet onderdoor kan, ziet hij pas op het laatste moment.

Hoelang rijdt hij zo? Eén uur? Twee uur? De vraag interesseert hem niet. Hij denkt alleen: Ik moet doorzetten, want voor het donker wordt, moet ik thuis zijn. Doch als hij de beschutting van het kleine havenstadje is binnengereden, waar de sneeuw niet jaagt, doch recht omlaag dwarrelt, kan hij de verleiding niet weerstaan er wat te rusten. Met de schaatsen om de nek loopt hij het stadje in. Rechtstreeks naar de Hoogstraat, waar hij een café weet. Misschien houdt het straks wel op met sneeuwen, denkt hij. Als hij een beetje kan doorrijden, is het een halfuur naar huis. En blijft het sneeuwen . . . wel – hij heeft geld op zak en er is niemand, die op hem wacht. Ineens is hij er zich pijnlijk van bewust, dat er op alle mensen, die hij vandaag op het ijs heeft gezien, wordt gewacht. Op allen? Nou ja – op de meesten dan toch. Er zijn ouders, die op hun zoon of dochter wachten. Wees voorzichtig! hebben ze hun wellicht nageroepen. Kinderen wachten op hun vader. Een vrouw op haar man. Maar hij behoort tot degenen op wie niemand wacht. Geen mens zal er bang luisterend wakker liggen als hij niet thuiskomt.

Hij slaat de sneeuw van zijn kleren en gaat het café binnen. Er hangt een bittere walm van tabaksrook, die zich heeft vermengd met de geuren van koffie en jenever. Onder de lichtkring bij de tapkast zitten een paar mannen op hoge krukken. Ze kijken op en beantwoorden zijn groet als hij de deur achter

zich heeft gesloten. Eén vraagt er: 'Zo, ben je gestrand in de sneeuw?'

'Ja,' zegt Sander. 't Valt nu niet mee om te rijden.'

Een andere man zegt: 'Je ken nou beter binnen zitten bij de warme kachel en een goeie, stevige borrel drinken.'

'Zo is 't net,' zegt de caféhouder. En alsof hem het spreekwoord te binnen is geschoten, dat het ijzer moet worden gesmeed als het heet is, vraagt hij: 'Wat zal 't wezen, meneer? Een ouwe klare?'

'Prima,' zegt Sander. Maar tegelijk denkt hij: Ik had een kop koffie willen drinken. Of soep. Maar als de borrel voor hem wordt neergezet, heeft hij er zich al mee verzoend op grond van de overweging, dat die hem na de barre tocht goed zal doen. Straks ben ik dan lekker door en door warm als ik weer verder ga, houdt hij zich voor. Dat de drank hem er bovendien voor behoedt toe te geven aan het gevoel van eenzaamheid, dat zich weer van hem meester dreigde te maken, is een omstandigheid, waarvan hij zich op dit ogenblik geen rekenschap geeft. Wanneer hij – hoeveel later? – weer op straat staat, voelt hij zich opgewekt. Hij neuriet een liedje, dat hij heeft moeten leren toen hij groen liep. Als hij twee meisjes ziet, die voor een etalage staan te kijken, krijgt hij neiging zijn armen om hun schouders te slaan en iets liefs te zeggen. Doch hij beheerst zich. Doe niet zo gek, zegt hij tot zichzelf. En dan constateert hij, dat het niet meer sneeuwt. Als hij naar boven kijkt, ziet hij sterren. Hij bedenkt, dat hij heel goed op de schaats naar huis kan. Het is weliswaar donker, maar hij kent de weg op zijn duimpje. Even voorbij het plein, aan de Kade, kan hij de schaatsen onderbinden. Hij behoeft dan maar recht-uit te rijden tot even voorbij de veiling en dan moet hij naar rechts. Daar begint de brede vliet en van dat punt af kan hij in een kwartier thuis zijn.

Eerst moet hij echter wat eten. Want de drank heeft hem wel verwarmd, doch niet zijn maag gevuld. Op het kleine, driehoekige plein, dat het centrum is van het stadje, trekt hij in een automatisch twee ballen gehakt. Leunend tegen de betegelde wand eet hij ze op. Tot een man, die al voor de derde

maal een bamibal heeft getrokken, zegt hij: 'Past u maar op, want als u er veel van eet krijgt u scheve oogjes . . .' Dan draait hij de man, die hem met een volle mond nakijkt, de rug toe. En terwijl hij naar de Kade loopt, bestraft hij zichzelf: Een beetje rustig, Sander. Je bent hier niet in Utrecht. Op het gedeelte van de vaart in het stadje wordt, bij het licht van de straatlantaarns, nog druk geschaatst in de avond. Er is ook een baan geveegd. Maar buiten de bebouwing is de vaart nauwelijks van het omringende land te onderscheiden. Er zijn plaatsen, waar de sneeuw is weggewaaid en het harde, donkere ijs bloot ligt. Doch ook zijn er sneeuwruigen, die zich over de gehele breedte van de baan hebben uitgestrekt. Sander is al in één ervan blijven steken. Plotseling werd hij afgeremd en smakte hij voorover in de sneeuwmassa, waarin hij nog een eind doorgleed. Hij had zich niet bezeerd en toen hij overeind klauterde, had hij moeten denken aan die keer, dat hij met Emmy was gevallen en zij elkaar het poederijs van de kleren hadden moeten slaan. Voorzichtiger rijdt hij verder. Hij weet precies hoe hij rijden moet. Maar soms is de grens van ijs en land haast niet te zien. Met een schok blijft één schaats weer steken. Hij slaagt erin zich op de been te houden. Maar even later schuift hij voor de tweede maal languit door de sneeuw.

Hij scheldt. Het begint hem te vervelen nu. Hij denkt: Het wordt tijd dat ik thuiskom. Als ik eerst maar op de vliet ben. Als hij een baan voor zich heeft, waarop de wind de sneeuw voor het merendeel heeft weggeblazen, slaat hij de benen krachtiger uit. Hier kan hij de verloren tijd inhalen. De avond is niet donker. Bovendien glijdt zo nu en dan een lichtbundel over het ijs als op de weg langs de vaart een auto passeert. Hij rijdt met forse slagen. De veiling moet al vlakbij zijn. En dan is het een kwestie van nog maar enkele minuten om de vliet te bereiken. Krachtig slaat hij de benen uit. Links, rechts. Links, rechts. De ijzers krassen. Maar dan is daar opeens dat donkere gat vlak voor hem. De brug. Dicht langs de veiling loopt de nieuwe weg. De vaart gaat er onderdoor. Het ijs is sterk, denkt hij. Hoe komt hij daarbij? Wat mankeert

hem? Hij weet, dat in die betonnen kokers gevaar dreigt. Doch hij wil geen oponthoud meer. Het gaat juist zo goed. Hij kan stevig doorrijden. Weldra zal hij de vliet bereiken. Voorovergebogen is hij de donkere tunnel binnengegleden. De duisternis rijdt nu aan weerskanten met hem mee. Voor zich uit ziet hij een lichte, grijze rechthoek. Het lijkt op het projectiescherm in een bioscoop. Het krassen van de ijzers heeft een holle klank. Hij luistert ernaar en denkt: Ik heb dit meer gehoord. Herinnert het hem aan de stemmen wanneer ze vroeger, als kinderen, soms speelden in de brede marmeren gang? Hij kan er niet over nadenken. Zijn rechterschaats blijft steken. Op het ogenblik, dat hij een routinesprong maakt om het volle gewicht van zijn lichaam op het linkerbeen te gooien, buigt hij zich zo ver mogelijk naar voren. Hij weet, dat hij anders met het hoofd de onderkant van de brug zou kunnen raken. Doch nu verliest hij het evenwicht; hij struikelt en slaat plat op het ijs. Met de rechterschouder schuurt hij langs de betonnen wand. Dan, op het moment waarop hij probeert op te staan, voelt hij hoe onder hem en naast hem het ijs breekt. Tegelijkertijd trekt een ijzige kou door hem heen. Het lijkt of hij het bewustzijn zal verliezen. Maar helder denkt hij: Ik moet wakker blijven. Met beide handen klemt hij zich aan het ijs vast. Als hij probeert zich erop te trekken, brokkelt het af. Opnieuw grijpt hij en krommen zich zijn vingers. Dan hoort hij in de tunnel hol en angstig zijn eigen stem. Help! Help! Ik moet me alleen maar vasthouden, denkt hij, terwijl hij de nagels van zijn gekromde vingers in het ijs drukt.

En dan zijn daar stemmen, die zich met de zijne vermengen. Drukke, opgewonden stemmen. Hij hoort iemand roepen: 'Een ladder; vlug een ladder!' Een lichtstraal boort zich in het duister. Hij kijkt er recht in en knippert met de ogen.

'Daar, ongeveer in 't midden. Ik zie hem!' wordt er geroepen. Maar dat hoort hij niet meer. Want ineens zijn de kou en de angst verdwenen. Glimlachend neemt hij een klein zwart hondje in zijn armen, dat speels tegen hem is opgekropen: Blacky. De dreigende kop van een koe en een boze vrouw, die hem een pak slaag wil geven, kunnen hem niet meer be-

angstigen. Want daar zijn moeder en vader. Ze wachten op hem. Hij ziet ook oom Johan en tante Rita. En Elsje. En Emmy. En een meisje met bijna wit haar en donkere ogen. Hij ziet ze allemaal. Nog één keer komt Elsje terug. Ze staat vlak voor hem en hij zegt: 'Els ... Elsje.' Hij wil haar vastgrijpen. Maar dan ziet hij dat het moeder is. Zij zingt. Verrukt luistert hij naar de melodie en de woorden, die hij zo goed kent: J'ai perdu mon Euridice ...

Hij weet nu wat er is gebeurd. De boerenzoon, die de sneeuw aan het vegen was op de stoep, waar de melkbussen stonden, had zijn hulpgeroep gehoord en alarm geslagen. Er waren helpers komen aansnellen. Ook van andere boerderijen. De mannen hadden ladders over het ijs geschoven. Het was nog net op tijd geweest. Want toen ze hem konden bereiken, was hij al buiten bewustzijn en net bezig onder het ijs te verdwijnen.

Het is hem al verscheidene malen verteld. Door de boerenzoon zelf en door anderen, die bij de redding hebben geholpen. Ook door de politiemann, die aan zijn bed is geweest en van hem wilde weten hoe hij ertoe gekomen was onder die lange brug door te rijden. Op deze vraag had hij het antwoord schuldig moeten blijven. Hij wist het niet. Maar hij moest toegeven, dat het stom was geweest. En ook, dat hij met zijn roekeloosheid niet alleen het leven van zichzelf, doch eveneens dat van anderen in gevaar had gebracht. Hij had daar die avond in het geheel geen erg in gehad. Wat hij zich kan herinneren is slechts dit, dat hij het gevoel had gekregen, dat hij werd opgejaagd. Hij wilde weg van die smalle vaart, waarop de sneeuw op hopen was gestuwd. Zo snel mogelijk had hij de vliet willen bereiken. Want daar zou de wind over de brede baan hebben gejaagd en de sneeuw hebben weggeblazen. Hij zou zo thuis zijn geweest.

Het is de verklaring die hijzelf geeft. Hij gelooft er niet helemaal in. Steeds wanneer hij erover nadenkt en probeert die avond nauwkeurig te reconstrueren, dringt zich de vraag naar voren of niet de borrels, die hij had gedronken, hem overmoe-

dig hadden gemaakt. Maar elke keer opnieuw gaat hij een antwoord erop uit de weg.

Bovendien: er is niemand die ernaar vraagt. Het is doodgewoon een ongeluk geweest, dat wonderlijk goed is afgelopen. Bewusteloos, meer dood dan levend, had men hem de boerderij binnengedragen. Een ambulance-auto had hem dezelfde avond nog naar het ziekenhuis in de stad gebracht. Daar had men tevergeefs het telefoonnummer gedraaid, dat bij het huisadres in zijn zakagenda was vermeld. Net toen men het nummer in Utrecht wilde bellen, dat men ook in het boekje had gevonden, ontdekte men in zijn portefeuille de brief van Elsje. En daarvoor kwam het dat hij, toen hij bij kennis was gekomen, Elsje, oom Johan en tante Rita naast zijn bed had zien zitten. Vader, in Amerika, was niet gewaarschuwd. 'Je schrijft hem het hele verhaal maar als je beter bent,' had de dokter gezegd. Een paar dagen later was hij erop teruggekomen. 'Vroeger had je in zo'n geval de familie direct laten overkomen,' zei hij. 'Je had een fikse longontsteking opgelopen. Maar dank zij de antibiotica, waarover we tegenwoordig kunnen beschikken, ben je er alweer aardig bovenop.'

Het is het beste zo, had hij gedacht. Vader zou nodeloos zijn geschrokken en misschien zijn reis hebben afgebroken. En toch, vooral 's avonds, speet het hem dat vader er niet was. Dan deed de gedachte hem pijn dat hij zich, evenals moeder, wellicht ergens onbezorgd amuseerde terwijl hij, Sander, hier ziek lag. Doch 's ochtends waren de sombere gedachten verdwenen. Want dagelijks was er bezoek voor hem. Elsje sloeg geen dag over. Maar er kwamen ook anderen. Juffrouw Van Paassen, die prompt was gaan huilen en daarna voortdurend in haar zakdoek met eau-de-cologne had zitten snuiven. Ernst en Carla, die hun twee kinderen hadden meegebracht; een meisje en een jongen. Het meisje was al vijf en het jongetje drie jaar. Hij zag dat de moeder in verwachting was en dacht: Ze krijgen al een heel gezin. En onwillekeurig was in zijn herinnering die avond naar boven gekomen, waarop ze allen bij elkaar hadden gezeten en oom Johan had verteld, dat Ernst de vader was van een kindje dat geboren moest worden. Toen

ze waren vertrokken – hij had erom moeten lachen dat de kinderen 'dag oom' hadden moeten zeggen – hadden zijn gedachten zich nog lang met hen beziggehouden. Hij kon zich nog zo goed de schok herinneren, die de mededeling van oom Johan hem had gegeven. Het was ook heel wat geweest voor een jongen van ... ja, hoe oud was hij eigenlijk geweest ...? Veertien, misschien vijftien jaar. In zijn kinderlijke verbeelding had hij het gelaat van God gezien, die een verschrikkelijke, vertoornde blik op Ernst gericht hield. Hij was ervan overtuigd geweest, dat God Ernst en het meisje zou straffen. Want had niet oom Johan van een grote zonde gesproken? Hij had liggen woelen, zodat de zuster quasi-bestruffend had gezegd: 't Is goed te merken, dat u beter begint te worden.' Hij had geglimlacht en de glimlach was gebleven, toen hij weer alleen was. Want hij kon zich God nu niet meer voorstellen als een strenge, boze man, maar als een goede, wijze Vader, die hoofdschuddend maar begrijpend had neergezien op twee mensenkinderen, die zoveel van elkaar hielden. Misschien mogen ze daarom nu zo'n gezond en gelukkig gezin vormen, had hij gedacht. Toen had hij ineens aan Emmy moeten denken en had God toch weer anders gekeken.

Het contact met Ernst was verbroken, toen hij in Utrecht was gaan studeren. Niettemin had het hem goed gedaan dat hij, met zijn vrouw en de kinderen, hem was komen bezoeken. Net zo goed als hij het op prijs had gesteld Jan aan zijn bed te zien. Jan was schrijver geworden bij Binnenlandse Zaken en had een kosthuis in Den Haag. Van oom Johan had hij gehoord wat er met Sander was gebeurd en de dag daarop was hij al op bezoek gekomen.

Ook dominee Van Tuyl, bij wie hij belijdenis had gedaan, had hij aan zijn ziekbed gezien. Ze hadden het eerst over het ongeluk gehad en daarna over verschillende andere zaken gesproken: de lange winter, de studie, het studentenleven. Maar voordat de predikant vertrok had hij gezegd: 'Laten we samen bidden en God danken, dat Hij jou van de verdrinkingsdood heeft willen redden, Sander.' Hij had de handen gevouwen en geprobeerd te luisteren. Doch zijn gedachten waren afge-

dwaald, omdat ineens de vraag zich had opgedrongen of hij aan God had gedacht en had willen bidden, toen hij zich tussen de ijsschotsen had voelen wegzinken.

De vraag heeft hem dagenlang beziggehouden. Tevergeefs heeft hij getracht haar bevestigend te beantwoorden. En nu hij, na de eerste korte wandeling die hij heeft mogen maken, tegenover oom Johan zit in de kamer, waarin het bureau nog net zo staat als het er vijftien jaar geleden stond, zegt hij: 'Nee, het is vreemd. Maar ik heb op dat moment niet aan God gedacht en ook niet gebeden.' Hij zegt het eerlijk. Zonder omwegen.

Tijdens de wandeling langs de gracht, waarin, ofschoon het al enige dagen flink dooit, het ijs nog niet helemaal is weggesmolten, heeft hij zich voorgenomen met oom Johan te spreken. Het besluit was eigenlijk al eerder gevallen. In het ziekenhuis reeds. Hij had gedacht: Wat kan een probleem toch op een merkwaardige wijze worden opgelost. Oom Johan en tante Rita hadden hem aangeboden nog een paar weken bij hen in huis te komen totdat hij voldoende zou zijn aangesterkt om naar Utrecht terug te gaan. Met beide handen had hij het aanbod aangegrepen. Drie dagen geleden had Elsje hem met een taxi uit het ziekenhuis gehaald. Toen ze boven, in de huiskamer, kwamen had hij daar de bloemen gezien. Tulpen en narcissen van oom Johan en tante Rita. Witte sering van Elsje. Hij had een brok in zijn keel gevoeld en tranen, die in zijn ogen prikten. 'Een mens wordt toch wel erg zwak als hij zo'n tijd op bed heeft gelegen,' had hij gezegd.

Oom Johan is niet verbaasd geweest toen hij had gevraagd of hij hem mocht spreken.

'Ga zitten,' had hij gezegd en hij had een stoel bijgeschoven. Sander was onmiddellijk begonnen over wat hem het meest bezighield. Aanvankelijk waren de woorden haperend gekomen. Het was toch moeilijker geweest dan hij had gedacht. Maar toen het hem duidelijk was geworden, dat hij oom Johan toch eigenlijk niets nieuws vertelde, was het spreken hem gemakkelijker gevallen en had hij zonder terughoudendheid gesproken over zijn gevoelens voor Elsje. Minder openhartig was

hij geweest over zijn moeilijkheden: de omgang die hij heeft gehad met Emmy en de twijfel aan zichzelf. Toch had oom Johan er blijkbaar voldoende van begrepen. Nadenkend had hij met de zilveren briefopener zitten spelen – nog altijd dezelfde, had Sander gedacht – en ernstig had hij ten slotte gezegd: 'Ik ben bang, Sander, dat jij de zekerheid van het geloof verloren hebt.'

Zwak heeft hij geprobeerd een erkenning uit de weg te gaan. Maar toen hem op de man af was gevraagd of hij God had aangeroepen toen hij dreigde te verdrinken, had hij het hoofd geschud en toegegeven zelfs niet aan Hem te hebben gedacht. Na deze bekentenis heerst er even een stilzwijgen. Oom Johan zit in gedachten en staart naar de briefopener, die hij tussen de vingers draait. Sander kijkt naar buiten. Op een tak van de nog kale boom zitten naast elkaar twee duiven. Hij heeft vanochtend vroeg, toen hij wakker was geworden, hun koe-ren gehoord. Nu denkt hij: Het wordt lente.

Langzaam heft oom Johan het hoofd op. Hij kijkt hem aan en zegt: 'Ik ben bijna veertig jaar ouder dan jij, Sander. Ik heb al een heel leven achter mij en geloof ook wel te mogen zeggen, dat ik een man met levenservaring ben, is 't niet? Als Sander zwijgt, vervolgt hij: 'Je mag het gerust weten, dat ik het ook niet altijd gemakkelijk heb gehad. Misschien lagen mijn moeilijkheden in een ander vlak dan de jouwe, maar ik heb toch ook mijn dagen van strijd gekend. Toen ik zo oud was als jij, misschien iets ouder, kwam ik soms in opstand tegen God.' Hij ziet de verbazing in Sanders ogen en glimlacht. Dan gaat hij verder: 'Ja, werkelijk, ik was opstandig, omdat het mij niet ging zoals ik het wilde. Maar toen leerde ik tante Rita kennen en zij heeft mij alles teruggegeven wat ik was kwijtgeraakt. Mijn zekerheid. Mijn vertrouwen. Mijn geloof.'

Oom Johan vertelt. Soms is het of hij tot zichzelf spreekt en zich Sanders aanwezigheid niet bewust is. Doch dan kijkt hij hem ineens recht aan. Hij zegt: 'Tante Rita en ik hebben al dikwijls over Elsje en jou gesproken. We hadden per slot van rekening wel gezien hoe de zaken stonden.' Hij knipoogt met

een lachje van verstandhouding. Maar zijn gezicht is weer ernstig als hij zegt: 'Elsje was nog een baby toen we haar kregen. We hebben haar helemaal opgevoed en daardoor is zij voor ons als een eigen dochter. En ... een schat van een dochter. Gelovig, altijd behulpzaam en met een bewonderenswaardig gelijkmatig humeur. Enfin, dat hoef ik jou allemaal niet te vertellen,' onderbreekt hij zichzelf.

Een reactie van Sander wacht hij niet af. Hij vervolgt: 'Dikwijls hebben wij tegen elkaar gezegd: Elsje zou een goede domineesvrouw zijn. Ze heeft er alle eigenschappen voor ...' Alsof zijn gedachten even zijn afgedwaald, zwijgt hij en staart met afwezige blik naar de wand tegenover zich. Maar dan, levendig weer, zegt hij: 'En nu ben jij om haar gekomen.'

'Ja,' zegt Sander. Tegelijk vraagt hij zich af: Zouden ze misschien liever een ander dan mij voor Elsje hebben gehad? Daarom zegt hij: 'Ik hoop ... eh ... ik hoop, dat ...'

Oom Johan laat hem niet uitspreken. Hij zegt: 'Ik zeg het je heel eerlijk, Sander, dat wij ons heel ernstig hebben afgevraagd of Elsje en jij ... of jullie ...' Het lijkt even of hij niet goed weet hoe hij verder zal gaan. Maar dan vervolgt hij: 'Kijk eens, jij komt uit zo'n heel ander milieu. Nee, nee, begrijp me niet verkeerd. Ik bedoel: maatschappelijk ligt jouw levenssfeer op een heel ander niveau dan die van Elsje. Jij bent niet onbemiddeld. Zij is dat wel. De vraag is: zal dat geen spanningen geven? En zo zijn er meer vragen.'

Hij wil de bezwaren wegpraten. Hij begint: 'Maar luistert u nu eens ...'

Doch oom Johan valt hem in de rede. Hij zegt: 'Ik begrijp best wat je allemaal wilt zeggen, Sander. Maar je kunt je de moeite besparen.'

Als hij het verschrikte gezicht ziet, waarmee Sander hem aankijkt, wuift hij met de hand de spanning weg. Hij zegt: 'De bezwaren, die ik genoemd heb, zijn er. Tante Rita en ik willen ze heus niet bagatelliseren. Maar wij geloven en vertrouwen ook, dat wij ze in de hand van God kunnen leggen, omdat Hij het is, die jullie in dit huis samen heeft gebracht en liefde voor elkaar heeft doen opvatten.'

Een ogenblik is er iets als een aarzeling. Hij zwijgt even en slikt moeilijk. Dan zegt hij: 'Jij bent iemand, Sander, die het van nature niet gemakkelijk heeft. Ik weet heus wel, dat je de laatste tijd meer hebt meegemaakt dan je mij hebt verteld. Ik heb wel enige ondervinding. Het is niet om je bang te maken, dat ik het zeg, maar jij zult vast nog veel strijd moeten leveren. Weet je nog wel wat ik je vroeger heb verteld over dat gevecht, dat er voortdurend moet worden gestreden tussen goed en kwaad? En dat ik je toen heb gezegd, dat alleen God je kan helpen om het kwade te overwinnen? Jij hebt God nodig, Sander. Evenmin als wie dan ook kun jij zonder Hem door het leven gaan. Want dan sta je zo zwak. Misschien ben je geneigd om in overmoed te menen, dat je het zelf wel klaren kunt. Maar dat is een vergissing. Uit eigen kracht kun je niets.'

'Soms is het al voldoende als je alleen maar aan God denkt.' Deze woorden van heel lang geleden komen hem in herinnering.

Maar dan ziet hij, dat oom Johan zich naar hem toe heeft gebogen. Hij zit voorover en zijn armen rusten op het blad van het bureau. Zijn vingers spelen met de briefopener. Sander denkt: Hoe vaak heb ik hem zo al niet zien zitten? Doch dan luistert hij.

Oom Johan zegt: 'God heeft jou niet willen loslaten, Sander. Wellicht heeft Hij, in zijn wijs beraad, Elsje en jou samengebracht zoals Hij dat eens tante Rita en mij heeft gedaan.' En als hij naast hem is komen staan en een hand op zijn schouders heeft gelegd: 'Moge Hij jullie beiden zegenen.'

's Avonds wordt besloten, dat ze zich zullen verloven als hij zijn kandidaatsexamen heeft gedaan.

'En Sanders ouders geen bezwaren hebben,' zegt oom Johan. Doch daar maakt Sander zich geen zorgen over. Zijn vader zal het zeker goed vinden als hij zich verlooft. Hij heeft Elsje al eens ontmoet en Sander weet, dat zij bij hem in de smaak is gevallen. En moeder? Och, moeder, denkt hij.

Deze gedachte dreigt een domper op zijn vreugde te zetten.

Hoofdstuk 8

DE DAGEN RIJEN ZICH AANEEN. ZE WORDEN WEKEN, MAANDEN, jaren... De wereld draait verder. Mensen worden geboren. Ze hebben lief, trouwen en krijgen kinderen. Misschien ook kleinkinderen. Dan sterven ze. En weldra zijn ze vergeten. Nummer zoveel miljard zoveel heeft zijn leven geleefd. Met welk nut...? Sander ziet zichzelf als kind. Op het raamkozijn staat een lege jampot, waarin hij een torretje heeft gedaan, dat hij achter het huis heeft gevangen. Een goudhaantje noemde moeder het. Telkens klimt het tegen de glazen wand op. Als het bijna boven is, valt het naar beneden. Iedere keer opnieuw. Het beeld van het onvermoeibaar worstelende in-sekt staat hem helder voor de geest. Hij denkt: Zo is het met de meeste mensen ook. Ze klauteren naar boven, naar... Ja, naar wat eigenlijk? Naar een ideaal. Maar ze bereiken het niet, omdat ze het onmogelijke willen. Ze komen net zo min over de naar binnen buigende bovenkant van het jampotje als het goudhaantje. Toch blijven ze het proberen. Net zolang tot ze niet meer kunnen, omdat ze gestorven zijn.

Hij probeert zijn gedachten onder woorden te brengen. Hij zegt: 'Je vraagt je wel eens af wat het leven voor zin heeft. Een mens vecht om iets te bereiken wat hij toch niet helemaal bereiken kan. En dan is het ineens afgelopen. Punt. Einde. Er heeft iemand geleefd en nu leeft hij niet meer. Alles gaat verder, alsof er niets is gebeurd. Alleen zijn naaste omgeving mist hem misschien even.'

Elsje laat het handwerkje, waarmee zij bezig is, rusten. Ze kijkt hem onderzoekend aan. Er ligt een vraag in haar ogen, ofschoon ze wat hij heeft gezegd onmiddellijk in verband bracht met de aard van deze dag. Want vandaag is tante Rita begraven. Na de begrafenis zijn ze nog even met oom Johan meegegaan naar het rusthuis, waar hij een jaar geleden met tante Rita zijn intrek had genomen. Ook Carla is er geweest; Ernst moest direct na de begrafenis naar kantoor terug. En

net toen ze wilden vertrekken, was Ria gekomen. Ze hadden de dikke, blozende vrouw, die zij geworden is, nauwelijks herkend.

'Je kunt toch moeilijk zeggen, dat tante Rita tevergeefs heeft geleefd,' zegt Elsje. 'Denk maar eens wat ze alleen al voor ons is geweest.'

'Ik had niet speciaal tante Rita op het oog,' zegt Sander. 'Ik bedoelde het zo in het algemeen. De mensen worden geboren, ze gaan dood en wat ligt ertussen? Wat maken ze van het leven?'

'Het moet een voorbereiding zijn op het eeuwige leven, dat na de dood wacht,' zegt Elsje. 'En wat doet het er dan toe of dat aardse leven een leven van strijd en moeite, van armoede misschien en vol van tegenslagen is geweest?'

Kon ik het ook maar zo zien, denkt hij. Doch hij weet, dat het hem onmogelijk is. De eisen, die hij stelt aan het leven, zijn te hoog om zich te kunnen neerleggen bij een marteling, die de weg zou moeten zijn naar een eeuwige vreugde. Hij wil iets maken van het leven. De gedachte één der velen te zijn wier dood slechts enkelen beroeren zal, beangst hem. Hij ziet Ria voor zich, zoals hij haar vanmiddag heeft gezien. Ook ziet hij Ernst met zijn gezin en Jan, die vermoedelijk wel nooit verder zal komen dan schrijver eerste klas op het ministerie. En plotseling staat daar de vraag: wat is dat voor een leven?

Hij kijkt naar Elsje. Wacht zij op een antwoord van hem? Ze heeft haar handwerkje weer opgenomen en lijkt zich daarop geheel te hebben geconcentreerd.

Ineens betrapt hij zichzelf op een merkwaardige tegenstrijdigheid in zijn gedachtengang. Want is zijn leven dan eigenlijk zoveel anders? Het is als van honderduizend andere mensen. En van nog veel meer. Hij is getrouwd en woont met zijn vrouw op een flat in een van de keurige, nieuwe wijken van Den Haag. Iedere ochtend rijdt hij met zijn auto naar het museum. De conservator Drs. S. van der Hoogen. 's Avonds rijdt hij terug naar huis en na het avondeten werkt hij een paar uur aan de voorbereiding van zijn dissertatie. Soms gaan

ze op visite of krijgen ze bezoek. Eén of twee keer per maand gaan ze naar de schouwburg, naar de concertzaal. In de zomer rijden ze vaak naar het huis aan de vaart, dat hij heeft aangehouden nadat vader zich in Amerika heeft gevestigd. Hij noemt het zijn buitenverblijf. En zijn collega's benijden hem erom.

Met zijn twee huizen onderscheidt hij zich van de massa. Hij heeft het gevoel, dat hij er een zekere status aan ontleent. Doch dat is dan ook het enige. De meeste dagen van het jaar woont hij als de doorsnee gezeten burger in een pre-fabricated onderkomen, dat van de knip op de voordeur tot het stop-contact in de slaapkamer gelijk is aan dat van de rij burens aan de rechter- en die aan de linkerkant. Als ze 's ochtends uit bed zijn gekomen, staan ze zich voor een zelfde wastafel te scheren en daarna zitten ze op een zelfde w.c. Het ontbreekt er nog maar aan, dat we in precies dezelfde auto op hetzelfde tijdstip naar ons werk rijden, denkt hij.

Het lijkt, dat Elsje met deze regelmaat in het leven volle vrede heeft. Slechts één ding is er, dat haar vaak stil en verdrietig voor zich uit doet staren. Ze verlangt naar het moederschap, dat haar tot nu toe is onthouden. De eerste tijd heeft ze er zich geen zorgen over gemaakt. Doch toen de jaren verstrekken en zich geen jong leven had aangekondigd, werd het een teleurstelling, die een schaduw op haar leven legde. Hij heeft getracht haar moed in te spreken: 'Och, wie weet...' Maar zij had gezegd: 'Ik heb er al zoveel om gebeden. 's Nachts, als jij al lang slaapt, lig ik soms nog wakker en bid... Ik denk, dat God het anders heeft beslist.'

Bewonderend had hij gedacht: Zij kan er zich bij neerleggen. Als God het anders wil dan zij graag willen zou, staat ze niet tegen Hem op, maar aanvaardt dat. Een mens moet toch wel heel sterk zijn om dat te kunnen. Niettemin had hij gezegd: 'We zouden toch eens samen naar de dokter moeten gaan.'

Beiden waren zij onderzocht. Nog niet zo lang geleden. De uitspraak van de arts heeft nieuwe hoop in Elsje gewekt. 'U bent beiden heel normaal en er is niets dat een zwangerschap

in de weg staat,' had hij gezegd. En hij had hun een aantal raadgevingen gegeven.

Sindsdien is Elsje opgewekter geworden naar het hem lijkt. Ofschoon ze nimmer uitbundig is. Maar dat is zij nooit geweest. Hij kijkt naar haar zoals zij daar, tegenover hem, rustig zit te handwerken en in zijn herinnering komt wat oom Johan hem eens heeft gezegd: 'Ze heeft een bewonderenswaardig gelijkmatig humeur.' In de jaren van hun huwelijk heeft hij ondervonden hoe waar die woorden zijn geweest. En nu hij hierover nadenkt, vraagt hij zich af, of alles wel zo goed zou zijn gegaan als zij een ander karakter had gehad. Want als hij heel eerlijk tegenover zichzelf is, moet hij vaststellen, dat hij geen gemakkelijke echtgenoot is. Hij doet zijn best. Hij houdt van zijn vrouw en wil haar geen verdriet doen. Maar soms, onverwacht, voelt hij zich gegrepen door die vreemde drang, die zijn denken vertroebelt en een waas voor zijn ogen brengt. Hij herinnert zich een avond, waarop hij met het antieke schaalte in zijn handen had gestaan, waaraan Elsje zo gehecht is omdat zij het van tante Rita heeft gekregen. Waarom hij het uit de kast had genomen, weet hij nog altijd niet. Maar hij stond ermee midden in de kamer. Onder de lichtkring van de lamp. Hij had het met beide handen vast en steeds sterker voelde hij de neiging worden om het los te laten en het op de grond in scherven te laten vallen. Nu moet ik aan God denken, had hij plotseling gedacht. Misschien dat hij het daarom nog vasthield toen Elsje de kamer binnenkwam. In de deuropening was zij blijven staan en alle kleur was uit haar gezicht weggetrokken. 'Sander, wat doe je?' had ze gevraagd. Hij had niet kunnen antwoorden en haar alleen maar aangekeken. Later op de avond hadden zij lang met elkaar gepraat. Doch hij had haar niet duidelijk kunnen maken wat hem gedreven had. Hij wist het zelf niet. Het geval met het schaalte staat niet alleen. Maar steeds nog is op het laatste ogenblik de nuchterheid weergekeerd. Kwam het doordat hij zich dan ineens herinnerde wat oom Johan hem had gezegd? Had hij dan aan God gedacht? Had hij wellicht gebeden? Uit berouw of omdat hij het gevoel had, dat

hij tegenover Elsje iets goed had te maken, was hij na zulke voorvallen 's zondags met haar naar de kerk gegaan. Ze behoefde het hem niet te vragen. Hij kleepte zich vroeg aan en wandelde met haar, terwijl de klokken luiden, naar de kerk. Alsof hij het nooit anders gewoon was. En wanneer hij dan met haar luisterde naar de prediking geloofde hij, dat hij uit overtuiging was meegegaan en niet alleen om zijn vrouw een genoegen te doen. Maar als er een paar weken waren verstreken, bleef hij op zondagochtend met zijn kamerjas aan lopen. En als Elsje hem dan vragend aankeek, zei hij: 'Ga jij maar alleen, want ik heb nog zoveel te doen.' Wanneer ze dan thuiskwam, zat hij met zijn studieboeken voor zich en had hij de koffie klaar. Nimmer hoorde hij een direct verwijt als hij de kerkgang had verzuimd. Maar later vond zij altijd wel de gelegenheid om hem te laten merken, dat zij er verdriet van had.

Zijn gedachten maken opeens een grote sprong. Hij denkt: Als ik met Emmy zou zijn getrouwd, zou ik wellicht nooit meer in de kerk zijn gekomen. Maar wat zou dan zijn leven zijn geweest? Het ene plezier na het andere najagen? Coctail-party's geven? Zo moet haar korte huwelijk zijn geweest. Hij heeft er de verhalen van gehoord. Ondanks dat er al heel spoedig een dochttertje was geboren, had ze zich met haar man in een leven van uitgaan en feestvieren gestort. Het had niet lang standgehouden. Hij had te veel vriendinnen gehad, die hem niet wilden loslaten. Nog geen twee jaar waren ze getrouwd toen de scheiding werd uitgesproken. Zij schijnt nu weer, met het kind, bij haar moeder te wonen. Pim had het hem verteld, toen hij hem kort geleden had gesproken.

Hoe zijn z'n gedachten op Emmy gekomen? Hij tracht ze te reconstrueren, doch slaagt daarin niet. Plotseling heeft hij het idee, dat hij Elsje verwaarloost. Egoïstisch heeft hij zich overgegeven aan zijn gedachten, terwijl zij wellicht behoefte heeft om te praten. Het is een moeilijke dag voor haar geweest. Tante Rita had haar nog nader gestaan dan hem.

Daarom zegt hij: 'Tante Rita is toch wel een heel bijzondere vrouw geweest, Els.'

Ze kijkt op. Hij ziet, dat haar ogen vochtig glanzen, doch dat er een gelukkige glimlach om haar mond speelt als ze zegt: 'Ze is voor mij de liefste vrouw van de wereld geweest.' Dan trekt de glimlach weg van haar gezicht. Ze brengt de handen voor de ogen en zegt: 'Ik weet nu wat het is, Sander, als een kind zijn moeder verliest.'

Hij gaat naast haar zitten op de leuning van haar stoel en zoekt naar woorden om haar te troosten. Maar in plaats daarvan zegt hij: 'Je kunt een moeder ook verliezen terwijl ze nog leeft ...'

De voorbereiding van een tentoonstelling eist heel wat besprekingen. Sander ondervindt het als hij belast is met het organiseren van een zomerexpositie van schilderijen van Noord- en Zuidnederlandse primitieven. In het najaar was hij al begonnen met het aanschrijven van collectioneurs en museumdirecties, wier medewerking onontbeerlijk is. En het nieuwe jaar is nog slechts enkele weken oud als hij erop uit trekt om persoonlijke contacten te leggen. Hij is naar Antwerpen en naar Brussel geweest en vandaag heeft hij in Brugge besprekingen gevoerd. Nu, in de avond, is hij naar Oostende gereden. Zonder een bepaald doel. Misschien was hij gedreven door een herinnering. Want jaren geleden was hij er eens, op een zomerdag, met vader geweest. De stad had, in het volle seizoen, bijzondere indruk op hem gemaakt. Hij had haar mondainer gevonden dan welke Nederlandse badplaats ook. Maar dat kwam misschien doordat hij Scheveningen en Noordwijk zoveel beter kent. Bovendien heeft het vreemde altijd een aparte bekoring. Men ziet er de zaken wel eens wat te gekleurd door.

Hij is rechtstreeks naar het centrum gereden en heeft zijn auto bij het stadhuis geparkeerd. Daarna is hij de Vlaanderenstraat ingewandeld. In de richting van de Zeedijk. Het is er nu, op deze winteravond, niet drukker dan in een willekeurig provinciestadje. Er waait een koude wind. Hij rilt en heeft eigenlijk spijt, dat hij hierheen is gegaan. Hij vraagt zich af, waarom hij niet rustig, met wat lectuur, in het hotel

is gebleven. Doch dan herinnert hij zich weer de stad zoals zij was op die zomerdag. Hij ziet ook in gedachten dat kleurige schilderij van Ensor: Muziek in de Vlaanderenstraat, waarvoor hij kort geleden nog aandachtig heeft stilgestaan in het museum in Antwerpen.

Ondanks de gure wind voelt hij zich warm worden. Het is net of de gedachte aan die feestelijke compositie hem vrolijk stemt. Of komt het misschien doordat hij nu gekomen is waar de amusementsgelegenheden zijn geconcentreerd, die ook in de winter zijn geopend? Het is hier drukker. Er klinken flarden van muziek. Neonletters vormen de woorden 'bar' en 'nightclub' en verspreiden groen en rood licht. Portiers in uniformen met veel goud roepen de voorbijgangers aan in het Engels en in het Frans. Hier is er deze speciale attractie en daar die gedurfde show waarvan men genieten kan. Het is overal hetzelfde. Alles is erop gericht de mensen te amuseren. En altijd, elke avond weer, zijn er mensen die daaraan behoefte hebben. Hij loopt verder. De straat leidt schuin omhoog en dan staat hij op de dijk. Donker, even zwart als de hemel die zonder sterren is, strekt vóór hem de zee zich uit. Hij hoort het ruisen van de branding en ziet het wit van de golven, die op het smalle strand rollen.

De Zeedijk, waar in de zomer de uitgaande wereld flaneert, is verlaten. Geen wonder. De wind staat er recht op en er is geen enkele beschutting.

Sander draait zich om en gaat dezelfde weg terug. 'Nightclub' gloeit het uitnodigend in rode letters. Er is geen overleg. Evenmin enige aarzeling. Hij stapt langs de portier heen naar binnen. In de vestiaire geeft hij jas en hoed af en hij zoekt een plaatsje in de zaal, waar muziek en warmte hem ontvangen. Hij heeft er zich buiten niet van op de hoogte gesteld wat het programma biedt. Het interesseert hem trouwens weinig. Wat er wordt gebracht is toch overal één pot nat: mooie meisjes – of wat daarvoor moet doorgaan – met zoveel mogelijk bloot...

Weer denkt hij: Ik had toch beter in het hotel kunnen blijven. Het bezoeken van een nachtclub kan aardig zijn als je met

een gezelschap bent. Maar alleen . . . Hij kijkt in het rond en overweegt: Eigenaardig is dat toch, dat je je met zoveel mensen om je heen eenzamer kunt voelen dan wanneer je moederziel alleen ergens in de polder of op de hei zit. Je zoekt de drukte, je wilt vertier. En goed beschouwd blijf je er helemaal buiten staan.

Hij trommelt met zijn vingers op het tafelblad de maat van de muziek mee en kijkt naar de paren op de kleine dansvloer. Dan bemerkt hij opeens, dat er een meisje naast hem zit. Het verbaast en verrast hem. Hij had haar niet zien komen. Zit ze er al lang? Is zij er net gaan zitten? Natuurlijk heeft ze er een bedoeling mee. Hij houdt niet van deze opdringerigheid en kijkt geërgerd op. Toch geeft haar plotselinge aanwezigheid hem een lichte sensatie en daarom valt het haar niet moeilijk met een geroutineerde glimlach de frons tussen zijn wenkbrauwen weg te strijken. Ze vraagt: 'Wil je niet dansen?'

'Nee,' zegt hij. Tegelijk ergert hij zich over dit korte antwoord. Want het is net of het meisje verdrietig kijkt. Natuurlijk speelt ze komedie. Dat doen ze allemaal. Hij weet het en zal er zich niet door van de wijs laten brengen. Maar toch is er iets in de blik, waarmee ze hem aankijkt, dat hem vertedert. Hij zegt: 'Nee, ik ben wat vermoeid. Ik heb het druk gehad vandaag.'

'Pauvre homme. Arme ziel,' zegt ze meewarig. Ze legt een kleine, warme hand op de zijne, die op het tafeltje rust. Even voelt hij de neiging zijn hand terug te trekken. Hij denkt: Ik moet het niet eens zo ver laten komen. Doch uit de toppen van haar vingers lijkt een geheimzinnige kracht te vloeien, die hem glimlachend naar haar doet opzien. Het is hem niet ontgaan, dat ze hem, ondanks de meewarige toon waarop zij sprak, plaagde. Daarom zegt hij: 'Ik ben heus heel erg moe.' Ze lacht. Hij ziet, dat ze kleine, witte tanden heeft.

'Je zegt het of je bang bent, dat ik je niet wil geloven,' zegt ze. Het valt hem op, dat ze haar Frans spreekt met een sterk rollende r. Hij vraagt: 'Waar kom je vandaan?'

'Italië,' zegt ze. En ze vraagt: 'Kun je dat horen?'

Hij knikt.

Op de rug van zijn hand voelt hij de lichte druk van haar vingers. Hij denkt: Hoe zou zij hier zijn gekomen? Wat voor geschiedenis heeft zo'n meisje?

Ze vraagt: 'Mag ik wat van je drinken?'

'Ga je gang,' zegt hij. Als ze de kelner heeft gewenkt, wacht hij tot ze haar bestelling heeft opgegeven. Dan vraagt hij: 'Hoe ben je zo hier terechtgekomen?'

Hij ziet aan haar gezicht, dat ze het een vreemde vraag vindt. De meeste mannen schijnen zich daarvoor niet te interesseren. Ze zegt - en haar stem heeft een onverschillige klank: 'Dat kan je immers toch niets schelen . . .'

Eigenlijk ook niet, denkt hij. Of . . . misschien toch wel? Als zij het glas heeft opgepakt, dat de kelner voor haar heeft neergezet, neemt hij ook het zijne op. Ze drinken elkaar toe. Hij kijkt in twee haast zwarte ogen, die vol geheimen zijn. Maar het contact van hun handen is verbroken. En als hij zijn glas heeft neergezet, legt hij zijn hand niet terug op het tafelblad. Hij tracht zijn aandacht te concentreren op het kleine podium, waarop een acrobatisch danspaar is verschenen. Het is goed vakwerk, dat het verricht. Telkens klatert een applaus op. Naast zich hoort hij de verrukte stem van het meisje: 'Zijn ze niet geweldig?' En als hij instemmend heeft geknikt, zegt ze: 'Zij is een vriendin van me.' Aan de toon, waarop zij dat zegt, hoort hij, dat zij er trots op is.

Hoe knap de voorstelling echter moge zijn, ze kan hem niet boeien. Automatisch brengt hij de handen op elkaar als er wordt geapplaudiseerd. Maar zijn gedachten zijn er niet bij. Ze zijn evenmin bij het meisje, dat naast hem zit en van de show lijkt te genieten, alsof ze die pas voor de eerste maal ziet. Zijn gedachten zijn thuis. Bij Elsje. Ineens hebben zij de sprong gemaakt. Hij heeft dat niet kunnen verhinderen. En sterk dringt de vraag zich op hoe zijn vrouw het zou vinden als zij hem nu, op dit moment, hier zou kunnen zien zitten. De vraag verlangt een antwoord. Doch hij probeert dat uit de weg te gaan. Hij doet dat met een wedervraag. Heeft hij zich iets te verwijten? Niemand kan van hem verwachten of verlangen, dat hij de ganse avond aan de leestafel in het hotel

doorbrengr. Een avond duurt lang. Zeker voor iemand, die alleen is. Daarom is het heel normaal, dat hij wat vertier heeft gezocht. En dat hier nu, in deze nachtclub, een meisje naast hem is komen zitten ... Wie zal hem daarover hard kunnen vallen?

De voorstelling is afgelopen. Er klinkt weer muziek en de paren nemen opnieuw de dansvloer in beslag. Het meisje buigt zich naar hem toe en vraagt: 'Wilde je graag weten hoe ik hier ben gekomen?'

Op deze vraag heeft hij niet meer gerekend. Hij meende, dat de kwestie was afgedaan. Daarom zegt hij, aarzelend nu: 'Ja ... nee ...'

'Dat is een lange geschiedenis,' zegt ze. En als hij zwijgt: 'Ik zal je die helemaal vertellen als je met me meegaat ...' Vleidend legt ze een hand op zijn arm.

Het is een onverbloemde invitatie. Hij had dit kunnen verwachten. Toch geeft het hem een gevoel van teleurstelling. Toen hij haar hand op de zijne had gevoeld, was hij even vertederd geweest. Hij had zich voorgesteld, dat zij in deze omgeving niet thuis hoorde; dat zij daarom bij hem bescherming had gezocht. Een vergissing? Welnee. Het was maar zo'n losse gedachte geweest. Tegen beter weten in. Dat gelooft hij nú.

Hij heeft haar nog geen antwoord gegeven. Ze vraagt: 'Nou ... Wat doen we?' De toon van ongeduld is hem niet ontgaan.

'Ik stap op,' zegt hij. 'Ik moet nog naar Brugge.'

'Ben je met de wagen?' vraagt zij. Als hij bevestigend heeft geantwoord, zegt ze: 'Dan ben je zo in Brugge. Bovendien kun je hier ook slapen als je dat wilt.'

'Nee,' zegt hij. Met een gewoontegebaar kijkt hij op zijn polshorloge. Het is nauwelijks elf uur geweest. Toch herhaalt hij: 'Nee.' En hij voegt eraan toe: 'Morgen heb ik weer een drukke dag.' Maar op hetzelfde ogenblik, dat hij het zegt, is hij er zich van bewust, dat de uitvlucht er wel heel erg dik bovenop ligt.

Het meisje trekt een rimpel tussen de ogen. Hij kan die niet met een glimlach doen verdwijnen. Hij denkt: Ze heeft nu

een gezicht om bang van te worden. De zachte uitdrukking, die hem aanvankelijk min of meer van zijn stuk had gebracht, is er geheel uit verdwenen. Ze heeft iets van een duivelin. Plotseling boezemt ze hem afkeer in. Daardoor valt het hem niet zo moeilijk om hard te zijn. Hij roept de kelner en rekent af. Ondanks het feit, dat de consumptie die het meisje heeft gebruikt wel met drie zal zijn vermenigvuldigd, geeft hij een behoorlijke fooi.

Dan staat hij op. De blik, waarmee het meisje naar hem kijkt, ontnemt hem de lust nog iets tegen haar te zeggen. Hij negeert haar. En dit lijkt haar te prikkelen. Want terwijl hij naar de vestiaire loopt, hoort hij de scheldwoorden, die ze hem achterna slingert. Het merendeel ervan kent hij niet. Hij denkt: Het zal wel niet veel fraais zijn . . .

Toch is er een gevoel van medelijden, dat zelfverwijt in hem opwekt, als hij over de grote autoweg naar Brugge rijdt. Want hij ziet niet meer de ogen die hem aankeken toen hij vertrok, maar die waarmee ze hem had toegelachen toen hij haar ineens naast zich had zien zitten. Hij vraagt zich af of hij niet wat al te honds in zijn optreden is geweest. Op zijn minst had hij toch behoorlijk afscheid van haar kunnen nemen. Ze had het niet verdiend om plotseling door hem te worden genegeerd. Per slot van rekening was hij uit vrije wil de nachtclub binnengegaan. En omdat hij alleen was geweest, was het niet te verwonderen, dat zij bij hem was komen zitten. Het was haar baantje.

Opnieuw is daar de vraag, die hij haar had gesteld: Hoe is zij ertoe gekomen? Wat is de geschiedenis, die haar in dat leven heeft gedreven? Hij stelt zich een klein donker meisje voor, ergens in een Italiaans gezin. Misschien in Napels. Het kan ook een andere plaats zijn. Wellicht zuidelijker. Op Sicilië. Ze heeft een vader en een moeder gehad. Waarom zou ze niet kind in een heel gewoon gezin zijn geweest? Je hoort wel meer van zulke meisjes, die van heel goede huize zijn. Ze zijn de zwarte schapen, waarmee sommige families zitten opgescheept. Ook is het mogelijk, dat zo'n meisje het slachtoffer is geworden van handelaars in blanke slavinnen. Hoe vaak

leest men het niet, dat jonge meisjes spoorloos verdwijnen? Het is nog niet eens zo heel lang geleden dat er hele verhalen in de kranten stonden, toen een internationale bende door de politie was opgerold.

Zo houden zich zijn gedachten met het meisje bezig. Voor hij er goed en wel erg in heeft, heeft hij Brugge bereikt. Hij passeert het station en op het Zand zwenkt hij naar rechts de Noordzandstraat in. Zijn hotel is in het centrum. Als hij zijn auto heeft geparkeerd, wandelt hij erheen. Het is stil; zelfs in de omgeving van de Markt. Uit de Halletoren vallen de klanken van het carillon, die de uurslag van middernacht aankondigen.

In het hotel vraagt de nachtportier, die slaperig achter een krant in zijn loge zit: 'Meneer Van der 'Oogen?'

'Dat ben ik,' zegt hij. En gespannen ineens: 'Is er iets?'

Tegelijk denkt hij: Natuurlijk is er iets. Die man heeft een boodschap. Dat is duidelijk.

'Madam Van der 'Oogen heeft al tweemaal getelefoneerd,' zegt de portier.

Tweemaal al Dan moet er iets belangrijks zijn. Gejaagd informeert hij: 'Hoe laat?'

De man raadpleegt de aantekeningen in een schrift, dat voor hem op de tafel ligt. Hij zegt: 'Dat was om halfelf voor de eerste maal. En nu, een kwartier, misschien twintig minuten geleden, heeft madam weer naar meneer gevraagd.'

Hij geeft zijn telefoonnummer op en vraagt: 'Wilt u het voor mij bellen?' Opnieuw denkt hij: Wat zou er zijn? Iets met Elsje zelf? Met vader? Met moeder misschien?

Als hij in de telefooncel staat en verbinding met Den Haag heeft gekregen, verneemt hij, dat het moeder betreft. 'O Sander, je moeder...' hoort hij Elsje zeggen. Het is als een snik. 'Wat is er gebeurd, Els?' vraagt hij. En hij tracht zijn stem zo vast mogelijk te doen klinken.

Moelijk vertelt zij het hem. Om een uur of tien was zij opgebeld door de politie. Of haar man thuis was, hadden ze gevraagd. Nee, had ze geantwoord, die is voor besprekingen naar het buitenland, naar België... Kunt u hem daar bereiken?...

Ja. Toen had men haar verteld, dat er bericht was ontvangen, dat zijn moeder een auto-ongeluk was overkomen in de omgeving van St. Quentin in Noord-Frankrijk, toen ze op weg was naar Parijs. Ze is er opgenomen in het ziekenhuis en de toestand is zo, dat snelle overkomst gewenst is. Het telefoonnummer van het ziekenhuis heeft zij genoteerd. 'Schrijf het maar op,' zegt ze.

Terwijl hij naar een stukje papier zoekt, vraagt hij: 'Heb jij er al heen gebeld?'

'Nee,' zegt ze, 'nog niet; ik wilde eerst jou bereiken.'

Geen vraag: waar ben je geweest? flitst het door hem heen. Dat is op dit moment ook zo onbelangrijk. Hij zegt: 'Ik bel zelf wel en als het nodig is, reis ik direct door. Zo gauw mogelijk hoor je van me.'

Als hij de hoorn heeft opgehangen, laat hij onmiddellijk het nummer aanvragen, dat Elsie had opgegeven. Het duurt even voordat er iemand is gevonden, die hem kan inlichten. Maar dan spreekt hij met een verpleegster, die hem zegt, dat de toestand heel ernstig is en hij er goed aan zal doen zo gauw mogelijk te komen.

'Ik moet vertrekken,' zegt hij de portier. Hij vraagt hem de rekening klaar te maken en gaat naar zijn kamer. Er is niet veel te pakken. Nog geen vijf minuten later is hij terug.

Als hij zijn auto start, klingelt weer een melodietje uit de Halletoren. Halfeen. Hij denkt: Als ik over Brussel rijd, heb ik een bekende weg, maar dan rijd ik er drie en een half, misschien wel vier uur over. Er moet een directe weg zijn over Rijsel. Die weg kent hij niet. Hij heeft hem nooit eerder gereden. En dan ineens in de nacht... Toch besluit hij het er op te wagen. Het scheelt te veel. Als hij geluk heeft en niet verkeerd rijdt, moet hij het in een uur of twee kunnen rijden. Hij heeft geluk. Tijdens de snelle rit heeft hij zich van de tijd die verstreek geen rekenschap gegeven. Maar nu hij naast een zuster door de gangen van het ziekenhuis loopt en een klok ziet, die tien minuten over halfdrie wijst, stelt hij vast: Ik heb het vlug gereden.

De vraag, die hem onderweg voortdurend heeft beziggehouden,

dringt zich als een schreeuw nu omhoog. Nochtans stelt hij haar aarzelend. 'Ben ik nog niet te laat, zuster? Leeft ze nog?' De verpleegster antwoordt, dat zijn moeder nog leeft. En ze laat erop volgen: 'Zolang er leven is, is er hoop.'

Dan laat zij hem binnen in een kleine kamer. In het witte licht van de T.L.-buizen aan het plafond heeft het vertrek het kille en onpersoonlijke van alle ziekenhuiskamers. Weifelend blijft hij bij de deur staan. Hij kijkt naar het wit-gelakte ijzeren ledikant.

Is het zijn moeder die daar ligt? Het gelaat is vrijwel onzichtbaar door het verband. In het gedeelte, dat niet met zwachtels is omwonden, liggen als twee zwarte plekken op de wasbleke huid de donkere wimpers van de gesloten oogleden.

Hij treedt een paar passen dichterbij. Zijn moeder ligt daar bewegingloos onder het witte laken. Leeft ze werkelijk nog? Op het moment, dat hij zich dit afvraagt, bemerkt hij, dat er iemand is binnengekomen. Hij kijkt op en ziet een nog vrij jonge man in een witte jas. De dokter, begrijpt hij. Als hij heeft verteld wie hij is, zegt de arts: 'Het is goed, dat u gekomen bent.'

'Is er geen hoop?' vraagt hij.

De arts geeft niet direct antwoord. Hij werpt een blik op de zwaargewonde vrouw en kijkt hem daarna ernstig aan. Hij zegt: 'Ik zal eerlijk zijn; u moet u op het ergste voorbereiden.' En dan zegt hij wat ook de zuster heeft gezegd: 'Zo lang er leven is, is er hoop.'

Sander mist nu echter in deze woorden de overtuiging. Daarom denkt hij: De dokter weet wel beter. Er is nog wel leven, maar hoop . . .

Doch dan zegt de arts: 'Ik weet niet wat u bent. Maar als u gelovig bent, kunt u alleen maar voor haar bidden. Wij hebben gedaan wat we konden doen en dachten dat we moesten doen. Verder staat hier de mens en dus ook de medicus machteloos.' Daarna wijst hij hem een stoel en zegt: 'U kunt hier wel blijven zitten als u wilt. Ik zal aan de zuster vragen of ze u straks koffie brengt en wat brood. U hebt een lange rit achter de rug.' Dan laat hij hem alleen. Alleen met moeder; alleen met zijn

gedachten ook. Hij kijkt op zijn horloge. Het wijst twee minuten voor drie. Twee en een half uur geleden vertrok hij uit Brugge. Hij merkt nu hoe inspannend het snelle rijden door de nacht is geweest. Meer dan eens kwam de wijzer van de snelheidsmeter boven de honderd veertig. En dat, terwijl hij al een lange dag achter de rug had. Vanochtend – nee, dat is gisterochtend geweest – was hij vroeg uit Den Haag gegaan. In Antwerpen, op de Keyserlei, had hij een café-filtre gedronken. Daarna was hij in één ruk doorgereden naar Brugge, waar hij met collega's van het museum had geluncht. De middag was geheel met besprekingen gevuld geweest en die hadden zo lang geduurd, dat hij pas om halfacht was gaan dineren. Al dat praten, met steeds weer verschillende mensen, had hem vermoeid. Hij herinnert zich, dat hij wat hoofdpijn had gehad toen hij aan tafel ging. Wellicht was dat de reden geweest, dat hij na het eten toch nog in de auto was gestapt om naar Oostende te rijden. Hij had de behoefte gevoeld zich wat te ontspannen.

Opnieuw rekent hij. Het is nog maar goed vier uur geleden, dat hij er in die nachtclub zat. De hand van dat Italiaanse meisje op zijn hand. O nee, hij heeft zichzelf beslist niets te verwijten. Er is niets gebeurd wat niet door de beugel kon. Dat hij het Elsie niet zal vertellen, is een andere kwestie. Het is een heel waar gezegde: wat niet weet, wat niet deert. Zo nu en dan is het wel eens goed daar rekening mee te houden. Alsof hij zichzelf er toch vooral maar goed van wil overtuigen, houdt hij zich nogmaals voor, dat er niemendal is gebeurd waarvoor hij zich zou moeten schamen.

Het is wel een pijnigende gedachte, dat moeder hier al zo lag, terwijl hij zich daar trachtte te amuseren. Wanneer hij niet naar Oostende was gegaan, zou hij wellicht in zijn hotel zijn gebleven en had de boodschap van Els hem direct bereikt. Hij had dan twee uur eerder hier kunnen zijn. Ofschoon dat, goed beschouwd, weinig zou hebben uitgemaakt.

Onwillekeurig kijkt hij naar zijn moeder. Ze ligt nog precies in dezelfde houding als toen hij kwam. De ogen zijn gesloten. Doch ineens vraagt hij zich af: Hoelang is ze al bewusteloos?

Was ze misschien nog bij kennis toen ze hier werd binnengebracht? Heeft ze om hem geroepen...? In elk geval is men zijn naam en adres te weten gekomen. Anders had men hem niet kunnen waarschuwen.

Plotseling is er de onrust. Moeder, die hierbinnen werd gedragen. Ze noemde een naam. Zijn naam... Er is veel gebeurd. De breuk, eenmaal moedwillig geslagen, is nimmer geheeld. Jarenlang zijn ze als vreemden voor elkaar geweest. Slechts een enkele maal was er een strikt zakelijke briefwisseling. Toen de scheiding tussen vader en haar was uitgesproken. Ook bij zijn afstuderen en zijn huwelijk. Het laatste van zijn kant was geweest de adreswijziging, toen Els en hij in Den Haag waren gaan wonen. Waarschijnlijk heeft zij de kaart bij zich gehad. In elk geval had men gauw zijn adres kunnen vinden. En weer denkt hij: Als ik in het hotel was gebleven, zou er geen tijd verloren zijn gegaan.

Hij staat op. Nog even kijkt hij naar het stille lichaam onder het witte laken. Dan gaat hij de kamer uit. Op de gang loopt hij heen en weer langs gesloten deuren. Het lijkt of alles in rust is, of iedereen slaapt. De elektrische klok, die in het midden van de lange gang hangt, wijst vijf minuten voor halfvier. En twaalf seconden, ziet hij. Dertien. Veertien... Hij telt ze mee tot zestig. En zoals hij vroeger deed als hij op het station op een trein stond te wachten, kijkt hij met aandacht hoe op dat moment de grote wijzer een minuut verder springt. Daarna telt hij opnieuw de seconden mee. Totdat hij lichte, snelle voetstappen hoort. Hij ziet een zuster. Ze draagt een blad met brood en een kop koffie. Daarmee gaat ze de kamer in, waar moeder ligt. Hij herinnert zich wat de dokter heeft beloofd: ik zal vragen u koffie te brengen en wat brood. Daarom volgt hij haar naar de kamer en vertelt wie hij is. En als de verpleegster het blad heeft neergezet en wil weggaan, vraagt hij: 'Kunt u me ook zeggen, zuster, of m'n moeder nog bij kennis is geweest?'

'Ze was al bewusteloos toen ze werd binnengebracht,' antwoordt de zuster. Ze zegt het zo positief, dat hij er niet aan twijfelt. Het neemt wel wat van zijn onrust weg. Hij weet nu in elk

geval, dat het geen verschil zou hebben gemaakt als hij een paar uur eerder hier was geweest.

Maar hij heeft nog een andere vraag. 'Was zij alleen? Zijn er nog meer gewonden?'

'Ze waren met z'n tweeën in de auto,' zegt de zuster. 'De man, de bestuurder, was op slag dood.'

'Hoe heette hij?' vraagt hij gespannen.

'Ik weet 't niet precies,' antwoordt zij. Ze denkt na. Dan zegt ze: 'Het was een Duitse naam.'

'Luterbach?' vraagt hij.

'Ja, Luterbach, zo heette hij,' zegt ze.

Als hij weer alleen zit naast het bed in de kleine ziekenkamer, ziet hij de man voor zich die tegen de achtergrond van zijn leven zo'n belangrijke rol heeft gespeeld. Heeft hij hem gehaat? Hij gelooft van wel. Niettemin doorstroomt hem een gevoel van medelijden. De man is dood. Onverwacht is voor hem het einde gekomen. En voor moeder?

Ineens is er de gedachte, dat hij moeder voor zich zal kunnen terugwinnen nu de man, die hij altijd sarcastisch 'de lieve Frits' heeft genoemd, er niet meer is. Hij vouwt de handen en sluit de ogen, zoals hij dat als kind heeft gedaan. En hij bidt: 'Maak dat moeder beter wordt, Heer!' Even flitst het door hem heen: Vreemd, toen ikzelf in levensgevaar verkeerde, heb ik vergeten om te bidden . . . En hij vraagt zich af, waarom hij het dan nu wel doet. Is het, omdat ineens de woorden van de dokter in zijn herinnering zijn gekomen? Of vindt zijn gebed grond in de wetenschap, dat de man, die tussen hen in heeft gestaan, er niet meer is? Verwacht hij misschien dat moeder, als zij ontdekt, dat zij nog slechts alleen staat, zich met hem zal verzoenen? Hij kan er geen antwoord op geven. Maar weer bidt hij: 'Heer, maak toch dat moeder beter wordt!' Het is als een schreeuw, die hij geluidloos uit. Hij denkt: Het is zo'n kort gebed. Hij zou meer willen bidden, maar weet de woorden niet te vinden. Alleen zegt hij nog: 'Amen.' Omdat hij dat had vergeten.

Hij opent de ogen en staat op. Met langzame passen loopt hij door de kamer. In de hoek is een wastafel met een kleine

spiegel erboven. Hij blijft ervoor staan en kijkt zichzelf aandachtig aan: een vermoeid man met een bleek gezicht. Hij denkt: Ik zou me moeten scheren. Maar tegelijk beseft hij de onbelangrijkheid van die gedachte. Daar, vlak bij hem, in dat witte bed, ligt moeder. Ze zal wel sterven. Bewust confronteert hij zich met die gedachte, ondanks het feit, dat hij voor herstel heeft gebeden. Terwijl hij tracht het antwoord in zijn eigen ogen te lezen, vraagt hij zich af, of hij bedroefd is. Lang kijkt hij zichzelf aan. Hij tast zijn leven af en zoekt naar dingen, die houvast kunnen geven. Dan stelt hij zich de vraag, of de begrippen droefheid en verdriet eigenlijk wel nauwkeurig zijn te omlijnen. Toneel en film kunnen er gestalte aan geven. In zijn geval zou hij geknield bij het ledikant moeten zitten en een hand van moeder in zijn handen moeten hebben genomen. Hij zou ook moeten huilen en wellicht voor nog meer dramatische effecten moeten zorgen. Wat is de werkelijkheid? Hij zit op een stoel naast het bed, loopt wat door de kamer en staat zichzelf te bekijken in de spiegel. Toch weet hij, dat hij niet onbewogen is. Maar misschien is hij meer geschokt door de gebeurtenissen dan dat hij verdrietig is.

Hij keert zich af van de spiegel en doet een paar passen in de richting van het ledikant. In het midden van de kamer blijft hij staan. Hij ziet neer op de stille witte figuur, die daar nog altijd onbeweeglijk ligt. Hij concentreert zichzelf op het feit, dat het zijn moeder is, die straks wellicht zal sterven. Nu moet hij, als hij zijn verdriet wil tonen, op de knieën voor het bed neervallen en zijn gezicht wenend in het laken, dat moeder dekt, verbergen. Zo gebeurt het in een film, in een roman. Hij denkt: Ben ik hard en cynisch?

Er is niets wat hem drijft tot een uiterlijk vertoon van droefheid. De gevoelens, die hem beheersen, vragen daar niet om. Zij worden niet gevoed door verdriet om een afscheid voor immer, dat onafwendbaar lijkt, maar door de martelende vraag, of hij van zijn moeder heeft gehouden. Hij zou het antwoord op die vraag uit de weg willen gaan, tenzij het bevestigend zou kunnen luiden. Doch hij weet, dat hij slechts houdt van de herinnering aan de moeder uit zijn kinderjaren. En dat hij

verder alleen nog maar is blijven houden van haar stem. Als moeder heeft hij haar al lang geleden verloren.

Maar er moet toch een band zijn gebleven? denkt hij. Is een kind, zolang de dood niet tussenbeide is gekomen, wel ooit helemaal van de moeder te scheiden? Zijn gedachten hierover worden afgebroken doordat de zuster binnenkomt. Ze zegt: 'Uw koffie is koud geworden. En u hebt nog niets gegeten . . .'

'Ik heb zo in gedachten gezeten,' zegt hij. En hij laat er op volgen: 'Neem me niet kwalijk.'

Ze knikt begrijpend en zegt: 'Ik zal u een andere kop koffie brengen.'

Als ze dat heeft gedaan en hem weer alleen heeft gelaten, eet hij een boterham en drinkt zijn koffie uit. Misschien had hij honger. Misschien ook niet. Maar hij eet, omdat de zuster er hem op attent heeft gemaakt. Als hij de ene boterham heeft opgegeten, grijpt hij niet naar de tweede. Zijn gedachten hebben hem weer meegevoerd naar zijn jeugd. Hij hoort moeders stem. Zij zingt. Is zij beneden in de kamer? Hij kijkt zoekend om zich heen. Dan bemerkt hij, dat hij in de concertzaal zit. Moeder staat op het podium. Onder het licht van de schijnwerpers. Zij leunt licht tegen de glanzende vleugel, waarachter hij vader ziet zitten . . .

Hij ontwaakt, doordat er een hand op zijn schouder wordt gelegd. Vragend kijkt hij op. Hij kan zich niet onmiddellijk realiseren, waar hij is. Doch dan herkent hij boven de witte jas het gezicht van de dokter. Naast zich ziet hij het ledikant. En opeens weet hij weer waar hij is. Hij staat op. Zwijgend kijken de jonge arts en hij elkaar even aan. En plotseling is er een vermoeden, dat tot zekerheid groeit. Hij opent zijn mond. Er komt geen geluid. Doch de vraag ligt in zijn ogen. En de dokter geeft er het antwoord op. Zacht zegt hij: 'Oui, elle est morte. Ze is dood.'

Hij zegt niets. Zijn blik laat de dokter los en richt zich op het levenloze lichaam, dat van zijn moeder is geweest. Even blijft hij zo staan. Dan buigt hij zich voorover en kust haar voorzichtige op dat kleine stukje van het gelaat, dat door het verband is vrijgelaten. De huid voelt kil aan en hard en scherp

is de lange wimper, die hij tegen zijn lippen voelt. Als hij zich heeft opgericht, slikt hij moeilijk. Een paar maal achtereen. Hij is ontroerd. Maar tranen komen er niet . . .

Wanneer hij de dokter volgt door de lange gang, kijkt hij onwillekeurig op de klok. Het is bijna tien minuten voor zes. Hij denkt: Straks moet ik Els bellen.

De dood van zijn moeder heeft hem toch sterker aangegrepen dan hij had vermoed. Enerzijds was er het schrijnende gevoel, dat zij was heengegaan zonder dat hij met haar had kunnen spreken. Want des te meer hij erover heeft nagedacht, des te groter is de schuld, die hij zichzelf gaf aan de vervreemding die er tussen hen was ontstaan, geworden. Als hij niet, bitter gestemd en ervan overtuigd dat de fouten alleen bij haar lagen, die fatale brief had geschreven, zou de breuk wellicht nooit zo onherstelbaar zijn geweest . . . Anderzijds had hij een leegte gevoeld; een merkwaardig gemis, omdat een drukkend verdriet uit zijn leven was weggenomen. Want nu weet hij, dat voortdurend, door al die jaren heen, de verhouding tot zijn moeder een schaduw is geweest, die hij weliswaar niet altijd zag, maar die er toch steeds was.

De eerste maanden na moeders dood heeft hij het gevoel gehad, dat de gedachten aan haar hem bezig zouden blijven houden. Maar de tijd is barmhartig. Naarmate de dagen verstrijken, gaat hij als het ware alles in een ander, milder licht zien. Elsje helpt hem daarbij. Als ze over zijn moeder spreken, zegt ze: 'Je moet weten te vergeven, Sander.' Aanvankelijk heeft hij dit niet willen aanvaarden. 'Jij hebt gemakkelijk praten,' had hij gezegd, 'maar als je in mijn plaats had gestaan . . .' Doch zij had geantwoord: 'Denk eens aan de Heer. Die kan alles, alles vergeven.'

Langzamerhand was zijn verweer zwakker geworden. En eindelijk is hij zover, dat hij soms zonder bitterheid aan moeder kan denken.

Op een avond in de nazomer, als Elsje de schemerlampen heeft aangestoken en koffie heeft gezet, gaat hij naar de pick-up, die, sinds moeder is overleden, ongebruikt heeft gestaan.

Hij aarzelt even. Doch dan neemt hij uit de kast de platenkoffer en zoekt daarin. Hij haalt een plaat eruit, houdt die een ogenblik in de hand en stopt haar terug. Opnieuw zoekt hij en ten slotte legt hij een plaat op de pickup. Dan klinkt daar moeders stem door de kamer. Ze zingt de aria uit Carmen: 'L'amour est un oiseau rebelle'. Dezelfde die zij zong op het concert in Amsterdam, waar hij voor de eerste maal 'de lieve Frits' had gezien. Even dreigt de vertedering om de stem, waarvan hij het gevoel heeft dat zij over het graf heen klinkt, te worden vertroebeld door de bittere herinnering. Doch hij weet er zich tegen te verzetten. En als Elsie naast hem op de bank is komen zitten en tegen hem aanleunt, voelt hij de zekerheid in zich groeien, dat hij naar moeders stem zal kunnen luisteren zoals hij vroeger heeft gedaan. Hij zet nog een andere plaat op. En nog een. Maar dan is er opnieuw een aarzeling. Nu langer dan daarstraks. In gedachten verzonken blijft hij staan, met een plaat in de hand. Doch dan, ineens, aarzelt hij niet meer. En als hij zijn plaats op de bank weer heeft ingenomen, klinken de akkoorden, die de aria inleiden die hij moeder altijd het liefst heeft horen zingen: 'J'ai perdu mon Euridice'. Het is een plaat, die onbeschadigd is. De andere is in het huis bij de vlieten. Hij heeft die plaat met de kras erop niet weg kunnen doen. Er kleefden te veel herinneringen aan . . .

Pas als hij moeder zijn lievelingslied hoort zingen, steken de tranen, die hij bij haar dood niet heeft kunnen wenen. Maar hij weet ze terug te dringen, omdat een man niet huult. Niettemin heeft zijn stem een schorre klank als hij zegt: 'Eindelijk heb ik het gevoel, dat nu alles met moeder goed is geworden. Ik heb haar vergeven en ik geloof, dat zij het mij ook heeft gedaan . . .'

Hoofdstuk 9

HET IS MOEILIK TE GELOVEN GEWEEST. MAAR DE UITSLAG van het onderzoek heeft alle twijfel weggenomen. Er zal een kind komen.

Elsjes ogen stralen van vreugde. De wens, die zij al haast niet meer had durven uitspreken – want aarzelend nog slechts had zij soms de handen gevouwen om te bidden –, zal in vervulling gaan. Zij kan het wel van de daken schreeuwen, nu ze zekerheid heeft gekregen. Doch Sander waarschuwt: het heeft nog alle tijd om het bekend te maken. Hij zou niet graag beweren, dat de boodschap, die Elsje heeft meegebracht van het bezoek aan de dokter, hem niet heeft verheugd. Zijn blijdschap is echt wel eerlijk gemeend; vooral ook omdat hij weet hoe hartstochtelijk zij naar een kind verlangt. Maar aan de andere kant is er de vraag: wat zullen de kennissen ervan zeggen? Vanzelfsprekend is het voor iedereen al lang een uitgemaakte zaak geweest, dat hun huwelijk kinderloos blijft. Ze zijn al bijna tien jaar getrouwd. Wie rekent er dan nog op een kind? Hij is vijfendertig en zij is vorige week al zesendertig geworden... Er zal achter de hand wel wat worden gepraat en gegnuifd. Reken daar op! Ze zullen natuurlijk allemaal reageren met een verrast: 'Gunst, wat leuk voor jullie.' Een enkele zal er de vraag op laten volgen: 'Daar hadden jullie toch zeker niet meer op gerekend?' Maar onder elkaar zullen ze zeggen: 'Nou, nou...' En ze zullen het nodige commentaar hebben. Hij kent dat.

Hij vraagt zich echter niet alleen af hoe het nieuws, als het eenmaal bekend is geworden, in de kennissenkring zal worden ontvangen. Er is nog een andere kwestie die hem bezighoudt; een kind zal een grote verandering in hun leven brengen. Hij kan zich niet nauwkeurig voorstellen hoe dat zal zijn. Maar wel beseft hij, dat het zonder twijfel hen in verschillende opzichten binden zal. Ze zullen zich min of meer moeten omschakelen.

Tegenover elkaar gezeten aan de tafel, die bij het raam staat, hebben ze bijna zwijgend gegeten. Meestal zegt Elsje: 'Kom, laten we danken.' En daarna ruimt ze vlug de tafel af. Dan heb je nog wat aan de avond, is haar redenering. Hij is het daarin geheel met haar eens.

Nu blijkt zij echter geen haast te hebben. Met de handen gevouwen in de schoot blijft zij zitten. Waar zijn haar gedachten? Hij kijkt haar aan en ziet, dat er een glimlach om haar mond speelt. De glimlach van de Mona Lisa. Het verrast hem; hij had altijd verondersteld, dat die alleen maar op het beroemde schilderij kon bestaan.

De gespannen aandacht, waarmee hij haar zit op te nemen, wekt haar uit haar mijmering. Vragend kijkt ze hem aan. Hij vraagt: 'Ben je blij?'

'Ik kan haast niet geloven dat het waar is,' zegt ze.

Dan kijkt ze naar buiten, waar het maartse licht langzaam dooft. Hij volgt haar blik. De iele, nog jonge boompjes aan weerszijden van de brede straat zijn nog kaal. Maar vanochtend, toen hij was weggereden, was het hem opgevallen hoe de knoppen al zijn gezwollen. Over een week of drie, een maand misschien, zullen ze openbarsten. Het nieuwe leven groeit. In de natuur. In Elsje ook... Wonderlijke gedachte. Er groeit in haar een kindje, dat van hen beiden is. Zoals straks aan bomen en planten de vruchten zich zullen ontwikkelen nadat in de lentebloesem de bevruchting heeft plaats gehad, zal in Elsjes lichaam het kindje ontstaan. En als in het begin van de herfst de natuur haar oogst aan rijpe vruchten geeft, zal het worden geboren.

'Ik ben zo benieuwd wat het zal zijn,' zegt hij. 'Een jongen of een meisje.'

'Wat zou jij graag willen hebben?' vraagt zij.

Hij moet over deze vraag even nadenken. Hij vindt er geen antwoord op en zegt: 'Ik weet het niet... En jij?'

Haar antwoord doet hem vertederd glimlachen. Zij zegt: 'Een meisje kun je zo leuk aankleden... Maar een jongen zou ik toch ook heerlijk vinden.'

'Misschien krijg je ze wel alle twee,' plaagt hij.

Hij vraagt zich af of zijn plagende toon haar is ontgaan. Want zij gaat er volkomen ernstig op in. Ze zegt: 'Ik heb eens gelezen, dat het krijgen van twee- en drielingen in de familie moet zitten.'

'O ja?' vraagt hij. En hij laat erop volgen: 'Dan behoef je, wat mij betreft, er niet op te rekenen. Want zover ik weet, zijn er bij mij in de familie zelfs geen tweelingen voorgekomen. Laat staan drielingen.'

Hij vraagt niet: En bij jullie? In de loop der jaren is het vanzelfsprekend geworden, dat met betrekking tot haar het onderwerp familie niet ter sprake wordt gebracht. Het enige familielid dat zij ooit heeft gekend, was een bejaarde tante.

Klaarblijkelijk heeft zij zichzelf de vraag wel gesteld. Want ze zegt: 'Maar van mijn familie weten we niets. Vooral niet, omdat je zeker een paar generaties moet teruggaan.'

'We zullen daarom maar rustig afwachten,' zegt hij.

En zij zegt: 'Het belangrijkste vind ik het als het kindje maar gezond is.'

Daarna zwijgen ze weer. Ze heeft het gezicht naar het raam gewend. In het late licht ziet hij, dat de Mona Lisa-glimlach is teruggekeerd.

Even denkt hij: We zouden moeten danken en dan moet zij de tafel afnemen. Er ligt in zijn kamer werk te wachten. Hij moet nog een artikel schrijven, waarom de redactie van een kunsttijdschrift hem heeft gevraagd. Doch hij weet, dat hij er zich nu moeilijk op zal kunnen concentreren. Bovendien: hij zondert zich haast iedere avond af om te werken. Daarom blijft hij zitten. En onwillekeurig bepalen zijn gedachten zich weer bij het kind, dat zich heeft aangekondigd.

Maar dan maken zij opeens een vreemde sprong. Hij is zich dit bewust en tracht het nog te voorkomen. Doch het lukt hem niet. De herinnering, die in hem naar boven is gewoeld, jaagt het bloed naar zijn hoofd. Het prikt in zijn nek. Hij voelt dat hij begint te transpireren. Met een vinger beweegt hij tussen zijn hals en boord.

Hij spant zich in om aan iets anders te denken. Doch de herinnering laat zich niet terugdringen. Glashelder staat die augus-

tusavond hem voor de geest. Is het drie jaar geleden? Vier jaar...?

Het is drie jaar geleden. Hij weet het ineens weer. Het was een paar maanden nadat hij was gepromoveerd. Het doet er echter weinig toe wanneer het is geweest. Scherp staat het nog in zijn geheugen gegrift. Alsof het gisteren was gebeurd. Een rustige vakantie op een van de eilanden. Een klein hotel aan de rand van de duinen. Ze leefden er als twee zorgeloze kinderen. Hij trots nog met zijn nieuwe waardigheid: doctor Van der Hoogen.

Ondanks het feit, dat ze al een jaar of zes waren getrouwd, hadden ze het gevoel gehad op de huwelijksreis te zijn. Hij had het in elk geval zo gevoeld. Zij ongetwijfeld ook. Ze hadden het niet tegenover elkaar uitgesproken. Maar toen ze op een avond naar hun kamer waren gegaan, waar door het open raam de geur van de zee naar binnen stroomde, had zij opeens gezegd: 'Ik ben toch zo gelukkig, Sander. Ik geloof vast, dat God in deze vakantie mijn gebed om een kindje zal verhoren.' Hij kan het zich nog woord voor woord herinneren. Heel duidelijk zlet hij haar ook staan bij het open raam. Een blij kind. Hij weet ook nog precies zijn vraag: 'Waarom geloof je dat?' En haar antwoord: 'Omdat ik het wil geloven...'

Hij vraagt zich nu af, zoals hij al zo vaak heeft gedaan, wat er toen eigenlijk met hem is gebeurd. In de maanden, die aan de vakantie vooraf waren gegaan, had zij veel over de kinderloosheid van hun huwelijk gesproken. Te veel misschien. De vreugde om zijn promotie had zij niet onvermengd met hem kunnen delen. Want achter alles was bij haar het woordje 'als' gaan staan. Zelfs op de avond van de dag, waarop hij was gepromoveerd. Tijdens het diner had ze zich voortreffelijk gehouden; ze was vrolijk en onderhoudend geweest. Maar toen ze 's avonds laat uit Utrecht waren teruggekeerd en nog wat napraatten voor ze gingen slapen, had ze gezegd: 'Alles zou volmaakt zijn geweest, als... als we maar kinderen hadden.' En plotseling had ze het uitgesnikt en leek het of ze niet tot bedaren was te brengen.

Hij herinnert zich dat allemaal. De gedachte zonder kinderen

te zullen blijven, dreigde een obsessie voor haar te worden. Ze was er echt over gaan tobben. En het had hem heel wat zelfbeheersing gekost om zijn geduld te bewaren. Ten slotte had hij er met de huisarts, die een goede vriend van hem was, over gesproken. Op zijn raad had hij een paar weken pension besproken in de kleine, stille badplaats.

Aanvankelijk had het geleken, dat het opvolgen van het advies een wonder had verricht. In lange tijd had hij zijn vrouw niet zo levenslustig gekend. Het leek soms of ze pas waren getrouwd. Misschien was het wel dat gevoel geweest, dat nieuwe verwachtingen in haar had gewekt.

Omdat ik het wil geloven . . . Dat had zij op zijn vraag geantwoord. Hij had haar in dat geloof moeten sterken. Doch in plaats daarvan had hij zich willoos overgegeven aan die vreemde kracht, die zijn denken had verward en zijn blik had vertroebeld. Hij weet niet meer wat hij heeft gezegd. Alleen dit staat voor hem vast, dat hij haar met verschrikkelijke woorden had bezworen, dat zij nimmer de moeder van een kind zou zijn. Hij heeft dit kunnen afleiden uit wat zij hem later snikkend had verteld. Zonder twijfel had zij veel verzwegen. Nochtans was het hem duidelijk geworden, dat bij hem weer eens alle remmen los waren geweest.

Zoals steeds wanneer hij eraan terugdenkt, schaamt hij zich. Maar ook nu plaatst zich naast die schaamte een gevoel van dankbaarheid. Want hij is er zich van bewust, dat hij sinds die avond in Elsje een sterke bondgenote heeft gekregen om tegen de kwade machten, die hem zo vaak bedreigen, te strijden. Hij had er nooit met haar over willen spreken. Als hij er al eens de behoefte aan had voelen opkomen, had hij die snel onderdrukt met de gedachte: Het is beter, dat ze er niets van weet. Waarom zou hij haar alarmeren en angstig maken . . .? Het was hem echter gebleken, dat haar meer duidelijk was dan hij had kunnen bevroeden. Toen hij zichzelf weer de baas was geworden en zij eindelijk was gekalmeerd, had ze hem de feiten onder de ogen gebracht. Het was geweest als had zij hem een spiegel voorgehouden. Zijn weerstand was erdoor gebroken. Hij was gaan praten; eerst aarzelend en zoekend. Daarna had

hij snel gesproken, alsof hij bang was tijd te kort te zullen komen. Soms was hij over zijn woorden gestruikeld. Hij had de herinnering opgehaald uit zijn prille jeugd: zijn angst voor koeien en zijn eigen vader, die hem ernaar toe had getrokken . . . Herinneringen van later ook. Platen, reproducties van schilderijen, die hij, met lustgevoelens die pijn deden, had versnipperd . . . De ontmoeting met zijn moeder in Dortmund . . . Een op de kant gelopen roeiboort en een wit motorjacht dat nadert . . . Hij had lang achtereen gesproken. Zijn verhaal leek een biecht. Maar over die avond na zijn terugkeer uit Griekenland had hij niet gesproken.

Het was laat geworden die nacht. Heel laat. Pas tegen de ochtend was hij in slaap gevallen. Doch toen had hij geweten, dat Elsje hem helpen zou, dat hij op haar altijd zou kunnen rekenen. 'Ik zal voor je bidden,' had zij gezegd. En ze had er de vraag op laten volgen: 'Beloof je me, dat jij dat ook zult doen, Sander? Je weet: zonder God kunnen we niets bereiken.' Hij had het beloofd. Nu hij eraan terugdenkt, vraagt hij zich af, of hij zijn belofte heeft gehouden. Snel tast hij in zijn herinnering de laatste jaren af. De uitkomst ervan stemt hem niet ontevreden. Er zijn geen dingen voorgevallen, waarover hij zich ernstige verwijten behoeft te maken. Hij neemt, trouwer dan hij daarvoor ooit heeft gedaan, zijn godsdienstige plichten waar. Wel bestaat zijn gebed nog al te vaak uit woorden, die geen binding hebben met het hart, doch hij doet eerlijk zijn best om de belofte, die hij deed, na te komen. Zeker is, dat hij steeds meer Gods leiding in zijn leven is gaan aanvaarden. Hij bemerkt, dat het al bijna donker is geworden. En als in de straat de elektrische lantaarns aanspringen, staat hij op en zegt: 'Kom, ik zal eens wat licht maken.'

Hij brengt daarmee ook Elsje tot de werkelijkheid terug. Zij zegt: 'En ik zal eens gauw de tafel afruimen.'

Coenraad hebben zij de zoon genoemd. Elsje had Sander vóór de geboorte gepolst: als het een zoon is, zou je hem dan niet Armand willen noemen, naar je vader? Zijn antwoord was

voor geen tweecërlei uitleg vatbaar geweest. Hij had gezegd: nee.

Want wat had zijn vader voor hem betekend? Hij had hem zelfs geen herinnering nagelaten om trots op te zijn . . . Over háár vader had zij niet gesproken. Die had Leen geheten. Leendert. Een naam zonder klank. Voor hem bovendien zonder enige zin.

De naam Coenraad was opeens in zijn gedachten gekomen. Hij had hem uitgesproken en zij had onmiddellijk gezegd: 'Ja, Coenraad, zo zullen we hem noemen.'

Ze hadden ook verschillende meisjesnamen genoemd. Echter zonder daaruit een keus te kunnen doen. Beiden hadden zij het gevoel gehad dat ze daarmee geen haast behoeften te maken. Ze waren het haast als vanzelfsprekend gaan beschouwen, dat het kind een jongen zou zijn. Er was weliswaar geen enkele grond voor geweest, maar het had zich nu eenmaal in hun gedachten vastgezet. En toen, na een zware bevalling, het kind ter wereld was gekomen, waren ze in het geheel niet verbaasd geweest, dat het een zoon was. Coenraad. Met die naam hadden ze zich al volkomen vertrouwd gemaakt.

Het kind is deel van hun leven geworden. De dagen van Elsje zijn ermee gevuld. Sanders eerste gang, als hij in de namiddag is thuisgekomen, is naar het wiegje.

Coenraad. Zijn zoon. Het kind is al zover, dat het hem kent. Het nog tandeloze mondje valt open in een lach. De handjes grijpen naar zijn vinger, die de zilveren rammelaar beweegt, die vader uit Amerika heeft overgestuurd.

Een kind groeit snel. Het leert zitten en uit de geluidjes, die het maakt, vormen zich de eerste woorden. In een hoek van de kamer is een box neergezet. Daarin zit het te midden van zijn speelgoed, totdat het er door moeder wordt uitgetild, omdat het tijd is om te eten of te gaan slapen. Aanvankelijk kruipt het rond in zijn kleine domein; later trekt het zich aan de spijlen van de hekjes op. Het leert staan. En dan duurt het niet lang meer of het doet enkele wankele pasjes. Met moeders handen om zijn beide armpjes zet het weifelend nog zijn ene

voetje voor het andere. Maar de loopbeweging is ontdekt en weldra kan het een paar stapjes doen als moeder het heeft losgelaten. Vader staat gereed om het op te vangen, zodat het niet kan vallen.

Zo groeit het kind van baby naar kleuter.

Elsje is de stad ingegaan om boodschappen te doen. Sander zit bij het raam en leest. Op de grond, aan zijn voeten, speelt het kind. Als het met kleine, onbestemde geluidjes zijn aandacht heeft getrokken, kijkt hij op. Hij laat het boek op de knieën rusten en vraagt zich af wat het kind wil. Het heeft het hoofdje vragend opgeheven en zegt: 'Pap-pa.' En nog eens: 'Pap-pa.'

Sander glimlacht. Hij vraagt: 'Wat is er? Moet pappa je ergens mee helpen?'

Het antwoorden op deze vraag gaat nog boven het vermogen van het kind. Maar het heeft al zijn maniertjes om op een andere wijze te laten blijken wat het wil. Op zijn buikje ligt het op de grond om onder de lage stoel te kunnen kijken, waarin zijn vader zit. Daarbij maakt het driftige gebaren.

Terwijl hij het boek in het raamkozijn legt, vraagt Sander: 'Is er wat onder de stoel gerold? De bal?'

'Bal,' eechoot het kind.

Sander staat op. Hij schuift de stoel op zij en rolt de bal door de kamer. Het kind kraait en gaat er kruipend achteraan.

Als Sander het boek weer ter hand heeft genomen, kan hij er zijn aandacht niet bij bepalen. Zijn gedachten houden zich nog bezig met het kind. Hij kijkt vertederd naar de jongen, die vlug op zijn kleine, ronde knietjes achter de bal aankruipt. Lopen is hem blijkbaar nog te riskant als hij gauw ergens bij wil zijn. Of het kost hem te veel inspanning.

Je weet niet, wat er in zo'n klein hoofdje omgaat, denkt hij. Zou zo'n kind nu overwegen, dat het sneller kruipen dan lopen kan? Of zou het aan lopen in het geheel niet denken? Misschien handelt het helemaal intuïtief. Het wil die bal pakken. Dat is natuurlijk de enige gedachte, die het drijft. Ze is

eigenlijk niet veel meer dan wat een poes bijvoorbeeld doet grijpen naar iets wat beweegt . . .

Zo zit hij te filosoferen. Het is hem niet eens opgevallen, dat het kind weer aan zijn voeten is gaan zitten. Hij bemerkt het pas als hij het liefkozende geluidjes hoort maken. Wat voert het eigenlijk uit? Hij ziet, dat het zijn witte speelgoedkonijntje dicht tegen zich heeft aangedrukt en knuffelt. Het heeft het wollen lijfje tussen beide handjes geklemd. Het brengt het naar zijn gezicht en zoent het op de neus en op de ogen.

Glimlachend schudt Sander het hoofd. Maar dan, opeens, verstart zijn glimlach. Zijn ogen staren groot en verschrikt naar het kind. Hij zou een schreeuw willen geven, doch houdt die met moeite in. De jongen moet even ongestoord zijn gang kunnen gaan. Pas dan zal hij weten of het vermoeden, dat ineens als een felle pijn door hem is heengeschoten, juist is geweest . . . Hij heeft zich niet vergist. Terwijl hij voelt, hoe het bloed uit zijn gezicht wegtrekt, ziet hij, dat de jongen het speelgoedbeest, dat hij plotseling op de grond had laten glijden, weer heeft opgepakt. Hij heeft het met twee handen vast. Maar niet liefdevol, zoals daarstraks. Hij heeft de kleine vingers in het zachte, wollen lichaam gekromd. Zo blijft hij er even mee zitten. Een paar tellen slechts. Want dan begint hij het konijn tegen de grond te slaan. Steeds sneller en zo hard hij kan. Nochtans is het een zwak geluid, dat door de kamer klinkt. In zijn hart valt echter iedere slag met de kracht van een moeder. Alsof hij daar bovenuit moet schreeuwen, dondert zijn stem: 'Coenraad!'

Het kind laat het speelgoed vallen. Geschrokken kijkt het op. Het trekt een lip en begint te huilen.

Sander bedekt met een hand de ogen. In zijn herinnering ziet hij zijn eigen verminkte speelgoedschaap. Ook het hoopje zaagsel als een klein, blond duin op het blauwe kleed. En opeens welt het als een kreet in hem omhoog: 'Nee Heer, nee . . . dat niet!'

Hij heeft er niet met Elsje over gesproken. Maar 's avonds laat, toen hij naast zich haar rustige, regelmatige ademhaling

hoorde, had hij nog wakker gelegen. Hij had de handen gevouwen en gebeden: 'Heer, laat ik me hebben vergist.'

In de dagen, die volgden, had hij deze bede langzamerhand vervormd tot de steeds meer naar zekerheid groeiende veronderstelling, dat hij zich inderdaad vergist had. Wat weet immers zo'n kleine peuter nog van liefkozing en pijniging? Het zijn begrippen, die nog buiten het beperkte gedachtenwereldje staan. Daaraan is zo'n kind nog lang niet toe. Het hanteert zijn speelgoed zonder de aard ervan te onderkennen. Wellicht ondergaat het, als het zijn pop, zijn beestje of zijn bal in een hoek smijt geen andere emotie dan wanneer het ernaar grijpt om ermee te spelen.

Zo had hij zichzelf gerustgesteld. Ten slotte was hij het voorval haast vergeten. De dagelijkse bezigheden en vooral het boek, dat hij wil gaan schrijven over het oeuvre van de Virgo-meester, hadden daartoe meegewerkt. Als het een enkele maal nog eens in zijn herinnering kwam, leek het hem erg onwezenlijk en vroeg hij zich af, waarom hij zich toen toch zoveel zorgen had gemaakt. Coenraad groeide op als elk ander normaal kind. Het gaf geen bijzondere moeilijkheden; het was gehoorzaam. En trots meende Sander zo nu en dan aanwijzingen te zien, die duiden op een grote mate van intelligentie. Dan sprak hij er onmiddellijk over met Elsje en vroeg hij: Heb je dit ook gemerkt of dat gezien . . .? Eenmaal had zij toen de opmerking gemaakt, waarvan hij niet had geweten of zij ernstig dan wel plagend was bedoeld: 'Hij is een zoon van doctor Van der Hoogen.' Toch had het zijn trots gestreeld.

Vrijwel de gehele zomer hadden ze doorgebracht in het huis bij de vlieten. Zowel Elsje als het kind hadden er volop geprofiteerd van de zon en de ruimte. Hij was iedere ochtend met de auto naar Den Haag gereden en in de namiddag teruggekeerd. De lange avonden en de weekeinden hadden hem er meer vreugde gegeven dan zij in de stad ooit hadden kunnen doen. Het had hem soms geleken, dat het leven bezig was al zijn beloften aan hen in te lossen. Elsje en hij waren gelukkig met elkaar en samen waren zij gelukkig met het kind, dat voorspoedig opgroeide. Het speelde in het huis en in de tuin

en deed hele verhalen over allerlei wonderlijke ontdekkingen, die het had gedaan.

De zorgen, die Sander zich had gemaakt, leken niet meer te bestaan. Wat hem toen, op die middag, zo had beangst, ligt heel diep in zijn herinnering begraven. Hij ondervindt echter, dat er maar weinig nodig is om de angst en zorg aan de oppervlakte terug te brengen en hem weer in hun greep te klemmen. Het zijn twee gebeurtenissen, kort na elkaar, die hem opnieuw doen huiveren.

Ze zijn terug in Den Haag. De zomer is voorbij en met regen en stormvlagen is de herfst begonnen. Op een middag heeft Elsje de jongen meegenomen naar een kinderfeest, waarop het sprookje van Hans en Grietje wordt opgevoerd. Evenals de andere kinderen geniet Coenraad. Maar 's avonds wil hij niet slapen. Elsje is al een paar keer wezen kijken en als Sander heeft gevraagd wat er aan de hand is, zegt zij: 'De voorstelling van vanmiddag. Hij is bang, dat de heks zal binnenkomen . . .' 'Eigenlijk niet erg pedagogisch, zulke kindervoorstellingen,' zegt hij.

'Dat zijn de meeste sprookjes niet,' vindt zij. 'En toch blijven ze bestaan en trotseren alle maatschappelijke veranderingen en moderne inzichten op het terrein van de opvoeding.'

'Merkwaardig,' zegt hij.

Hij krijgt niet de gelegenheid verder op het probleem in te gaan. Uit de kinderkamer klinkt de stem van Coenraad. Het is een angstig roepen: 'Mamma! . . . Pappa!'

Ze kijken elkaar aan. Zij zegt: 'Ga jij nu eens naar hem toe.' Wanneer hij naast het ledikantje staat en een hand op het hete voorhoofd van het kind heeft gelegd, zegt hij: 'Je hoeft niet bang te zijn. Niemand kan er binnenkomen. En mamma en pappa zijn toch in huis?'

Het kan het kind niet geruststellen. Hakkelend en met een angstige uitdrukking in de ogen vertelt het wat het 's middags heeft gezien. Het feit, dat het jongetje moest worden vetgemest om te worden gebraden blijkt diepe indruk te hebben gemaakt. De handigheid, waarmee het jongetje de heks bedroog en het feestelijke slot dat de boze vrouw zelf verbrandde

in de oven, die ze extra had opgestookt om Hansje te braden, zijn dingen, die blijkbaar niet meetellen. Alleen bestaat nog maar de heks, die niet alleen de kinderen uit het sprookje, doch ook hem bedreigt.

Hij luistert naar het verhaal van het kind. Het doet hem glimlachen. En nog eens zegt hij: 'Je hoeft helemaal niet bang te zijn. Echt niet. Geloof pappa nu maar.'

Doch het kind kan de gedachte aan de heks niet loslaten. Het blijft er over aan de gang. Sander weet, als hij er later aan terugdenkt, niet of dat hem soms boos heeft gemaakt. Misschien was hij er wat prikkelbaar door geworden. In elk geval is opeens het verlangen om te trachten het kind gerust te stellen, verdrongen door een gevoel, dat hij niet kan definieren, doch dat hem ertoe drijft het kind in zijn angst te sterken. Hij kan een lelijk gezicht trekken en daarbij het snerpemde lachen van een heks nabootsen. Het kind zal hem, eerst verbaasd en nieuwsgierig misschien, doch daarna bang, aankijken. En dan zal hij, steeds maar gillend als een heks, zich voorover buigen en zijn vertrokken gezicht tot vlakbij dat van het kind brengen. Hij weet hoe wanstaltig groot het dan wordt... Eens was er de kop van een koe, die monsterlijke afmetingen kreeg...

Er lopen koude rillingen over zijn rug. Voor zijn ogen is een waas gekomen. Hij ziet niet meer het kind, dat in het ledikantje ligt. Evenmin hoort hij het stemmetje, dat nog steeds praat over de heks. Hij staat daar, met de armen slap langs het lichaam, en denkt: Nu moet ik een lelijk gezicht trekken... Ik kan mijn jasje als een kap over mijn hoofd doen en dan met mijn vingers scheve ogen maken... En dan moet ik lachen... hoog gillend lachen... net als een heks...

Hij overweegt niet, dat Elsje, in de kamer ernaast, hem zal horen. In zijn gedachten is slechts plaats voor hemzelf en het kind. Het zeurt over de heks. Hij zal het die heks laten zien en ook laten horen. Maar het is of zijn spieren hem niet willen gehoorzamen. Het gelukt hem niet zijn gezicht te vertrekken en uit zijn mond komt geen geluid. Hij staat daar bij het ledikant; vreemd rechtop en doelloos naar het lijkt.

Opeens is het hem, alsof oom Johan in de kamer is gekomen. Hij ziet zichzelf als de jongen, die voor het grote bureau staat in de altijd wat donkere kamer. Schuldbewust buigt hij het hoofd. Hij zegt, doch het is niet meer dan een zacht gefluister: 'Heer ... God ... bijna had ik U vergeten. Dank U ... Dank U, dat U mij tòch hebt geholpen.'

Het is een kinderlijk gebed van een volwassen mens. Maar het verlicht hem. Hij zucht en voelt, dat hij weer ruim kan ademen. In het ledikant ziet hij zijn zoon, die hem afwachtend aankijkt. De blik uit de kinderogen ontroert hem. Hij buigt zich voorover en kust het kind op het voorhoofd. Als hij zijn stem weer gewoon kan laten klinken, zegt hij: 'Ga jij nu maar rustig slapen, dan ben je pappa's grote jongen.'

En wanneer hij bij Elsje terug is in de kamer, zegt hij: 'Hij zal nu wel in slaap vallen.'

Nog geen week later is er die andere gebeurtenis, die Elsje en hem beiden met vrees vervult. Hij is voor een bespreking naar Amsterdam geweest en had verwacht niet eerder dan tegen een uur of zes thuis te zullen zijn. Maar het is nauwelijks halfvijf als hij in Den Haag terug is. Hij vindt het niet de moeite meer om nog naar het museum te gaan. Daarom rijdt hij rechtstreeks naar huis. Als hij de sleutel uit zijn zak haalt, stelt hij vast, dat Elsje de auto niet heeft gehoord. Anders zou ze ongetwijfeld naar de deur zijn gekomen. Hij kan haar dus verrassen. Als ze tenminste thuis is.

Bijna geruisloos opent hij de deur. Op zijn tenen sluipt hij naar binnen. Elsje heeft hem nog niet verwacht. Ze zal grote ogen opzetten als ze ineens zijn stem hoort. Hij weet nu, dat ze thuis is. Haar mantel hangt aan de kapstok en in de kamer hoort hij haar stem. Ze praat tegen het kind.

Heel voorzichtig opent hij de kamerdeur. Als de kier breed genoeg is, ziet hij Elsje. Ze zit bij het kind op de grond en hij hoort haar zeggen: 'Je doet er de Lieve Heer zo'n verdriet mee.'

Hij duwt de deur niet verder open. Met de kruk in de hand blijft hij staan. Het is hem niet duidelijk wat er is gebeurd. Hij weet ook niet waar Elsjes waarschuwing op slaat. Doch

hij begrijpt het als hij haar heeft horen zeggen: 'Heel dikwijls is er een duiveltje, dat je kwaad wil laten doen. Begrijpt Coenraad dat wel?' Ze wacht even. Het lijkt alsof ze twijfelt aan de bevattelijkheid van haar woorden voor het kind. Maar dan vervolgt ze: 'Maar altijd, als dat duiveltje, dat boze duiveltje er is . . . is de Lieve Heer er ook.'

Weer zwijgt ze een ogenblik. En hij hoort, dat haar stem vermoed klinkt als ze zegt: 'En aan Hem moet je maar erg veel denken.'

Oom Johan, denkt hij. Je moet bidden en God vragen of Hij je wil helpen. Soms is het al voldoende als je alleen maar aan Hem denkt . . .

Hij doet de deur verder open. En terwijl hij zijn best doet om zijn stem gewoon te doen klinken, roept hij: 'En wie is er zo lekker vroeg thuis?'

'Sander!' roept Elsje. De klank van haar stem drukt zowel verrassing als schrik uit.

'Pappal' juicht een klein stemmetje. Het kind komt naar hem toe en slaat zijn beide armpjes om zijn benen. Zo blijft het staan. Sander voelt het hoofdje tegen zijn knieën. Hij bukt zich en tilt zijn zoon op. Hij kust hem en zegt: 'Dag Coenraad.' Het is allemaal heel gewoon. Niets verraadt waarvan hij getuige is geweest. Maar als hij Elsje een zoen heeft gegeven, ziet hij haar ogen vol tranen. Hij speelt nog even komedie. Alsof hij heel verbaasd is, vraagt hij: 'Wat is dat nou? Ben je niet blij, dat ik zo vroeg thuis ben . . .?'

Daarna is er geen toneelspel meer nodig. Ze vertelt hem wat er gebeurd is. Ze was even in de keuken bezig geweest. Coenraad zat zoet te spelen met het autootje, dat hij pas voor zijn verjaardag had gekregen. En toen ze terug in de kamer kwam stond hij, als een kleine wildeman, met zijn laarsjes op het speelgoed te trappen. Hij was niet eerder tot bezinning gekomen dan nadat zij hem stevig bij de armen had gegrepen.

Hij tracht haar te troosten met de veronderstelling, waarmee hij indertijd zijn eigen angst had proberen te verdrijven. 'Och, dat doen kinderen wel meer,' zegt hij. 'Je moet niet direct denken aan . . . aan een afwijking.'

Doch dan vertelt zij, dat het niet de eerste keer is geweest, dat zij zo iets heeft geconstateerd. Het is al enige malen eerder gebeurd. Zij had het echter vóór zich gehouden, omdat zij hem niet ongerust had willen maken . . . Hij erkent, dat hij het eens ook voor haar had verzwegen. En als zij heeft gezegd, dat hij dat niet had moeten doen, zegt hij, met een licht verwijt in zijn stem: 'Nu doe je me toch echt denken aan de pot en de ketel . . .'

Zij weet blijkbaar niet direct wat zij daarop moet zeggen. Ze kijkt naar het kind, dat onbekommerd zijn spel heeft voortgezet. Dan zegt ze: 'Ik dacht: het is voldoende als ik het weet. Maar nu . . .' Ze hapert even. Daarna vervolgt ze: 'Maar nu ben ik toch blij, dat jij het ook weet.'

'Natuurlijk,' zegt hij, 'we moeten hem toch samen opvoeden.' 'Wij samen, met God,' zegt zij.

En als hij dit heeft herhaald, zegt zij: 'Ik probeer hem te vertellen wie God is en hem te leren, dat de Lieve Heer hem ervan kan weerhouden om verkeerde dingen te doen. Maar . . . soms maakt het me zo moedeloos. Dan denk ik: hoe kan zo'n kind dat nu begrijpen? Heeft het wel enig nut, dat ik hem dat nu al vertel?'

'Ik geloof,' zegt hij bedachtzaam, 'dat jij je . . . dat wij ons deze vraag niet moeten stellen. Het is onze taak het kind een christelijke opvoeding te geven. Dit impliceert, dat wij het van jongsaf aan moeten leren Jezus lief te hebben. Wij moeten het zaad uitstrooien; of het wortel zal schieten en vruchten zal dragen, is een zaak, die wij aan God moeten overlaten.'

Op een keer heeft Coenraad een boekje in snippers gescheurd. Het is een stripverhaaltje met reclame voor een of ander artikel. Elsje heeft het bij de boodschappen van de kruidenier gekregen. 'Alsjeblieft mevrouw, leuk voor de kleine jongen,' had de man gezegd.

Ofschoon ze geen enkele waarde aan het boekje hecht, kan ze het verscheuren ervan toch niet over haar kant laten gaan. Maar voor ze iets heeft kunnen zeggen, wijst het kind haar op

de snippers en zegt het heel ernstig: 'Mag niet van de Lieve Heer.' Het kost haar moeite om niet te lachen en de jongen op te pakken en te knuffelen. Ze probeert heel streng te kijken en zegt: 'Nee, dat mag zeker niet. Dan wordt de Lieve Heer boos.' De jongen knikt met een eigenwijs snuitje en praat haar na: 'De Lieve Heer boos.'

'Waarom deed je het dan?' vraagt zij. Doch daar kan hij geen antwoord op geven.

Zo wordt zij meer dan eens geconfronteerd met aanwijzingen, dat het kind de vreemde neigingen heeft van de vader en grootvader. Elke keer echter wordt zij er zich sterker van bewust, dat ze het moet helpen ertegen te vechten. Ze valt er niet telkens Sander mee lastig, doch ze verzuimt nimmer het kind voor te houden, dat het zich weer door het boze duiveltje had laten overhalen en de Lieve Heer verdriet had gedaan. En vaak vouwt ze daarna de handen om te bidden.

Zo nu en dan vraagt Sander: 'Hoe gaat het nu?' Dan vertelt ze hem wel het een en ander. Doch zo, dat hij zich niet ongerust kan maken. Ze wil hem zo ongestoord en zo geconcentreerd mogelijk laten werken aan zijn boek. Laat in het voorjaar had hij de voorbereidende studie ervoor afgesloten. Hij had een map vol notities in zijn bureaula gestopt en gezegd: 'Na de zomer ga ik aan het boek beginnen.'

Gedurende de zomermaanden hadden ze weer, evenals het jaar daarvoor, volop van de zon en de vrije natuur genoten. Aanvankelijk waren ze van plan geweest eerst samen een paar weken naar Frankrijk te gaan. Vrienden met twee jonge kinderen hadden Coenraad in huis willen nemen. Tijdens een weekeinde hadden ze een proef genomen. Op zaterdagmiddag had Elsje de jongen weggebracht, maar 's zondagsochtends hadden ze hem al moeten terughalen. Er behoefde niet veel uitleg te worden gegeven. Het was duidelijk, dat hij niet met andere kinderen overweg kon.

'Het zal wel veranderen als hij eenmaal op school gaat,' had Sander gezegd. Niettemin was de mislukking een teleurstelling voor Elsje en hem geweest. Doch de maanden, die zij daarna in hun huis bij de vlieten hadden doorgebracht, hadden veel

gecompenseerd. Bovendien had Coenraad al die tijd geen reden tot klachten gegeven. Het had geleken of de verandering van omgeving en de buitenlucht een gunstige invloed op hem hadden uitgeoefend.

Sander had zich, zodra de zomer voorbij was, met ijver aan het werk gezet. Vrijwel elke avond, na het eten, sloot hij zich op in zijn kamer. Zijn boek hield hem voortdurend bezig. Zo sterk zelfs, dat het hem volkomen ontging, dat hij zijn vrouw en zoon wel wat verwaarloosde.

Doch nu is het met de concentratie gedaan. Hij heeft gesolliciteerd naar de functie van directeur van het museum in de stad, waar Elsje en hij het grootste deel van hun jeugd hebben doorgebracht. Een paar weken geleden had hij bericht gekregen, dat hij als eerste op de voordracht was geplaatst. De kans om te worden benoemd, is dus heel groot. Maar factoren van politieke en godsdienstige aard kunnen in een gemeenteraad soms een belangrijke rol spelen . . .

Vanavond komt de benoeming in de raadsvergadering aan de orde. Elsje had erheen willen gaan om de uitslag zo gauw mogelijk te weten. Doch hij had gezegd: 'Dat kun je niet doen, dat is de gewoonte niet.'

Een collega had beloofd de vergadering te zullen bijwonen en hem te bellen. Vol ongeduld en spanning zitten zij te wachten. Sander heeft al een paar maal op de klok gekeken. Kwart over acht. De voordracht zou in het begin van de vergadering aan de orde worden gesteld. De telefoon kan elk ogenblik rinkelen.

Ze wachten. En zwijgen. Er is niets wat gezegd behoeft te worden. In beiden heerst een zelfde spanning, die sterker wordt naarmate de tijd verstrijkt.

Hij ziet, dat ook Elsjes blik telkens in de richting van de klok gaat. Tien voor halfnegen is het . . . Misschien levert de benoeming wel moeilijkheden op, zodat de raad in besloten zitting is gegaan. Dan kan het lang duren.

Zeven minuten voor halfnegen . . . Het wachten lijkt Elsje te benauwen. Ze zegt: 'Het duurt lang.'

'Ja,' zegt hij. En hij denkt: Laat nu de telefoon maar rinkelen.

Ook als die andere is benoemd. Dan is tenminste de spanning gebroken ...

En dan is daar de schel. Hard en doordringend. Toch nog onverwacht. Hij veert op uit zijn stoel. Met twee grote stappen is hij bij de telefoon. Hij neemt de hoorn van de haak en hees is zijn stem als hij zegt: 'Met Van der Hoogen.'

En dan hoort hij zijn collega: 'Proficiat, kerel! Je bent met algemene stemmen benoemd.'

Het is een grote verandering. In Den Haag was er een bepaalde afdeling aan hem toevertrouwd, doch hier heeft hij de leiding over het gehele museum. Wat het bovendien voor hem zo aantrekkelijk maakt is, dat hij dit museum nog belangrijk zal kunnen uitbouwen en het een eigen plaats kan geven. Er wacht hem hier een dankbare taak als hij eenmaal zal zijn ingewerkt. Daarbij zal hij in deze niet zo grote stad een man van betekenis kunnen zijn. Want heeft er niet, toen hij benoemd was, een groot artikel over hem in het plaatselijk dagblad gestaan? Zijn foto was erbij afgedrukt, zodat iedereen kon zien hoe de nieuwe museumdirecteur er uit zag.

Hij rijdt nu nog dagelijks heen en weer. De afstand is niet groot. Als het niet te veel tegenzit bij de verkeerslichten doet hij er twintig minuten over.

Toch wil hij niet in Den Haag blijven wonen. Onmiddellijk na zijn benoeming heeft hij werk gemaakt van een huis in de stad. En waarschijnlijk heeft hij geluk. Aan de gracht, niet ver van het museum, is een oud patriciërshuis vrijgekomen, zo'n huis als dat waarin zovele van zijn jeugdherinneringen liggen. Hij is er met Elsie wezen kijken. Het huis is verwaarloosd en er zal heel wat aan moeten worden gedaan. Maar dan zal het ook een heerlijk huis kunnen zijn; ruim en met die heel aparte sfeer, die men alleen maar in de oude grachtenhuizen nog aantreft.

Sander laat zijn blik dwalen door de grote directeurskamer, waarin hij zich, na zo korte tijd, al helemaal thuis voelt. De kamer doet hem, ook al is zij heel anders ingericht, denken aan die van oom Johan vroeger in het huis. Het is niet zo

moelijk daar een verklaring voor te geven. Want de ramen ervan zien uit op dezelfde gracht, terwijl de ligging precies eender is. Het is hetzelfde altijd wat getemperde licht, dat er naar binnen valt.

Onwillekeurig springen zijn gedachten over naar het huis, dat hij hier wellicht zal kunnen betrekken. Misschien tegen de zomer al. Hij tracht zich voor te stellen hoe hij het zal kunnen inrichten. Doch plotseling wordt hij afgeleid, doordat er wordt geklopt.

'Binnen,' roept hij. En tegelijk denkt hij: Ik moet een lampje laten aanleggen of een zoemer, zoals we in Den Haag hadden. Dat is prettiger dan steeds te moeten roepen.

Een meisje van de administratie kondigt bezoek voor hem aan. Een dame.

'Hoe heet ze?' vraagt hij.

'Ze wilde haar naam niet noemen,' zegt het meisje. 'Ze zei: meneer kent me wel.'

'Zo,' zegt hij. En hij denkt: Wie kan het zijn...? Vervelend om haar naam niet te willen zeggen.

Hij zegt: 'Laat die dame dan maar binnenkomen.'

Gespannen blijft hij kijken naar de deur, die het meisje achter zich heeft gesloten. Wie zou het kunnen zijn? vraagt hij zich nogmaals af. En dan wordt de bezoeker binnengelaten. Hij herkent haar onmiddellijk. Terwijl hij van achter zijn bureau vandaan komt en haar tegemoet treedt, zegt hij: 'Emmy!'

'Dag Sander,' zegt zij. En ze vraagt: 'Ben je verbaasd me hier te zien?'

Hij biedt haar een stoel aan. Een antwoord op haar vraag blijft achterwege. Hij is verbaasd. Verrast ook wel. Doch hij weet niet of hij aangenaam verrast is of het tegendeel ervan. Hij kan zijn gevoelens op dit ogenblik niet analyseren. Hij denkt: Ze heeft me iets gevraagd, waarop ik antwoord moet geven. Doch hij zegt: 'Dat is lang geleden, dat we elkaar hebben gezien.'

Dan ontwikkelt zich geleidelijk aan het gesprek, waarin zij elkanders leven aftasten. Hij voorzichtig, zij vrijmoedig, zoals ze altijd is geweest. Ze zegt: 'Zo, dus jij bent toch getrouwd

met dat meisje uit het huis bij jullie.' En ze vraagt: 'Kinderen?' 'Eén,' zegt hij, 'een zoon.'

Als hij eindelijk heeft geïnformeerd of zij is getrouwd, ziet hij om haar mond het spottende lachje, dat hij nog zo goed kent van vroeger. Ze zegt: 'Nee Sander, jongen, ik heb genoeg van de mannen.' En ze laat erop volgen, als was ze niet duidelijk genoeg geweest: 'Tenminste van een man, aan wie ik me moet binden. Ik houd van mijn vrijheid. Zo ben ik altijd geweest. Eigenlijk had ik nooit moeten trouwen...'

Even stukt het gesprek. Dan vraagt hij ineens: 'Had je eigenlijk een speciaal doel om me te komen opzoeken?'

'Natuurlijk,' zegt ze. 'In de eerste plaats wilde ik je feliciteren met je benoeming hier. Ik zag kort geleden je foto in de krant en dacht: Gunst, die Sander... Wat leuk, dat hij hier terugkomt.' En na een ogenblik: 'Vind je het leuk terug te zijn hier in de stad?'

'Ja... jazeker,' zegt hij. En hij denkt: Je bent toch niet alleen gekomen om mij te feliciteren? Er moet nog een andere bedoeling zijn.

Ze laat hem hieromtrent niet lang in onzekerheid. Ze zegt: 'En ik ben ook gekomen om je te vragen of je hier een plaatsje hebt voor mijn dochter.'

Heeft ze al zo'n grote dochter? Snel rekent hij. Ja, het kan heel goed. Hij had echter de vraag niet verwacht en kijkt bedenkelijk. Maar ondertussen overweegt hij, dat zijn voorganger zijn secretaresse heeft meegenomen, zodat hij op de administratie een nieuwe kracht nodig zal hebben. En waarom zou Emmy's dochter daar niet geschikt voor zijn? Hij vraagt daarom: 'Vertel me eens: wat heeft ze voor opleiding gehad, wat doet ze nu en hoe oud is ze?'

En als zij heeft verteld, dat Cécile achttien jaar is, haar einddiploma van de M.M.S. heeft en sinds enkele maanden op een dor en saai kantoor van een notaris werkt, zegt hij: 'Laat ze morgenmiddag maar eens komen.'

De volgende dag neemt hij de dochter van Emmy aan zonder dat hij zich op de hoogte heeft gesteld van de cijfers, die ze

bij het eindexamen heeft behaald en ook zonder dat hij haar heeft gevraagd naar haar ervaringen op het notariskantoor. Hij heeft zelfs niet geïnformeerd of ze één of meer adressen voor referenties kon opgeven.

Als ze vertrokken is, maakt hij zichzelf verwijten. Zo behoort men geen personeel aan te nemen. Met een gevoel van schaamte moet hij zichzelf bekennen, dat hij verzuimd heeft vrijwel alle normale vragen te stellen, die bij een sollicitatiebezoek gebruikelijk zijn.

Hij weet de oorzaak. Het heeft geen zin om te trachten het anders voor te stellen dan het is. De verschijning van het meisje had hem totaal van zijn stuk gebracht. Ineens had hij Emmy voor zich gezien. De Emmy uit zijn jeugd. Maar dan knapper en ook nog geraffineerder.

Zij moet hier niet komen, had hij zichzelf voorgehouden. Maar nadat ze een poosje hadden zitten praten, had hij gezegd: 'Je zult wel met een maand moeten opzeggen. Dan zou je dus hier op 1 maart kunnen beginnen.'

Hij kan zich wel voor het hoofd slaan als zij vertrokken is. Is hij nu een man van eenenveertig jaar? Een man met een vrouw en een zoon?

Doch het is gebeurd. Hij heeft haar gezegd, dat ze wordt aangenomen en beloofd, dat hij het haar schriftelijk zal bevestigen. Hij zal dat doen. Vandaag nog. Maar hij besluit, dat zij de boekhouder zal gaan assisteren. Dat andere meisje moet maar proberen of ze zijn secretaresse kan worden.

Hoofdstuk 10

HET IS DEZE ZOMER LATER DAN ANDERS GEWORDEN, DAT ZE naar hun huis aan de vlieten zijn gegaan. De verhuizing had heel wat tijd in beslag genomen. In het begin van juni, juist toen hij volop in de drukte zat, die de opening van de zomertentoonstelling met zich meebracht, hadden ze hun grachtenhuis kunnen betrekken. Niet alleen Elsje en hij waren er opgetogen over geweest, ook het kind was vol van de verandering. Het had door de lange gang gerend, was helemaal naar boven, naar de grote zolder, geklommen en had in de verwilderde stadstuin juichend achter een kat aangezeten. Sander had de vreugde van zijn zoon nog vergroot door op een avond een hondje voor hem mee te brengen; een bruin vuilnisbakras met een vriendelijk, spits kopje, dat hij in het asiel had ontdekt. Op de flat in Den Haag hadden ze geen hond kunnen houden. Doch hier hebben ze er de ruimte voor. Bovendien is het goed kinderen met dieren in contact te brengen, vinden Elsje en hij. Toen ze over de plannen voor de zomer hadden gesproken, had Elsje gevraagd: 'Waarom zouden we eigenlijk weggaan? Het is hier een heerlijk huis en eerlijk gezegd verlang ik nu naar niets anders. Alles is hier nog nieuw voor me.'

Hij kon het zich begrijpen. Maar hij had gezegd: 'Vergeet niet, dat Coenraad in september naar de grote school gaat. Het is de laatste zomer, dat je met hem een paar maanden achter elkaar buiten kunt zijn. Volgend jaar zijn we echt op de vakanties en de weekeinden aangewezen.'

Het was een argument geweest, dat de doorslag had gegeven. Sinds enkele weken wonen ze weer op wat Elsje nog altijd met een groot woord haar 'buitenverblijf' noemt. Voordat zij er zijn ingetrokken, is het door juffrouw Van Paassen van onder tot boven schoongemaakt. Ze is oud geworden de laatste jaren. Bezorgd heeft Sander al eens gevraagd: 'Kunt u het nog wel blijven doen?' Haast verontwaardigd had zij gevraagd: 'Waarom niet? Doe ik het dan niet goed meer?' 'Natuurlijk wel,'

had hij op deze laatste vraag geantwoord. En daarna had hij er niet meer over gesproken. Alles was bij het oude gebleven. Juffrouw Van Paassen houdt de boel stofvrij en zo nu en dan geeft ze alles een goede beurt. Dat zal ze blijven doen zolang ze kan. Sander en Elsje zijn er blij om. Want waar zullen ze nog zo iemand vinden?

Het hondje is meegegaan. Het ravot met zijn kleine baasje in de tuin. En als het even kans ziet, springt het in de vaart en zwemt het proestend rond. 't Is een echte waterhond,' zegt Sander.

Hij zit voor zijn huis aan het pad. Het is zijn geliefkoosd plekje. Hij heeft er een ruim overzicht over de vlieten, waarin nu, tegen de avond, de meeste jachten langs de oevers liggen gemeerd. De feestelijke drukte van elke zomerdag is voorbij. Er glijden nog enkele boten met slaphangende zeilen over het haast rimpelloze water. Zojuist is er één vlak langs gekomen. Even heeft het zeil het licht van de lage zon weggenomen, zodat hij met gesloten ogen het voorbijvaren heeft kunnen constateren.

Hij heeft de ogen geopend en kijkt het witte jacht na. De man, die aan het roer staat, roept iets en uit de kajuit komt het blonde hoofd van een jonge vrouw, die antwoordt. Helder hebben hun stemmen over het water geklonken. Daarna is het weer stil.

Sander leunt het hoofd achterover, zodat hij niets anders ziet dan de blauwe lucht. Hij denkt: Wat een heerlijke, intense rust! Uit het huis klinken zwakke geluiden. Hij weet, dat Elsje Coenraad naar bed heeft gebracht en nu in de keuken de afwas doet. Aanvankelijk had hij voorgesteld haar daarbij te helpen. Doch zij had gezegd: 'Geen sprake van. Jij hebt overdag je werk en van die paar uur, dat je hier 's avonds kunt zitten, moet je genieten.'

Hij had er zich bij neergelegd. Weliswaar onder protest, maar dat was geen ernst geweest. Want hij is veel te blij met dat halfuurtje, waarin hij ongestoord met zijn gedachten alleen kan zijn. Hij heeft er trouwens ook behoefte aan. Zijn denken wordt door velerlei dingen in beslag genomen: zijn werk in

het museum, zijn boek, waaraan hij nu in de zomer niet veel werkt doch wel over denkt, en Cécile.

Onzin, houdt hij zichzelf voor als zijn gedachten weer, zoals de laatste tijd vaak gebeurt, bij de dochter van Emmy zijn beland. Hij probeert aan iets anders te denken. Doch hij weet vooruit, dat het bij een poging zal blijven. Het meisje houdt hem bezig en hij kan dat niet veranderen.

Het is feitelijk al begonnen op die middag, toen ze kwam solliciteren. Sindsdien is ze een rol gaan spelen in zijn leven, die zij niet spelen mag en die hij haar ook beslist niet heeft willen geven. Hij had gedacht: Ik zal haar de boekhouder laten assisteren. Doch de eerste dag de beste reeds had hij haar bij zich geroepen en een brief laten opnemen. Ze stenografeerde nog niet snel; ze was nog niet aan het aantal lettergrepen voor het examen toe. Doch ze had de brief goed uitgewerkt en keurig getypt. Hij was er tevreden over geweest. En als vanzelfsprekend was het zo geworden, dat zij de plaats van secretaresse was gaan innemen en het andere meisje assistente bij de boekhouding was geworden.

De mening van het personeel over Cécile was hem niet lang verborgen gebleven. Een suppoost had hem er ongewild deelgenoot van gemaakt. De man stond met een collega te praten, toen hij in een aangrenzend vertrek was, waarvan de deur openstond. Ze hadden hem niet opgemerkt en hij hoorde de een tegen de ander zeggen: 'Als je het mij vraagt, is het geen beste.' Hij was van plan geweest terug te gaan naar zijn kamer. Doch nieuwsgierig was hij blijven staan en had geluisterd. Zonder dat er een naam was genoemd, had hij begrepen over wie er werd gesproken. En er was geen twijfel meer geweest toen hij had horen zeggen: 'Moet je zien hoe ze ineens tegen Willem aanleunt als hij haar maar even beetpakt.'

Willem, de jonge suppoost met zijn frisse, vrolijke blonde kop. Sander is er een keer getuige van geweest hoe hij, toen het meisje hem in de smalle gang bij de garderobe moest passeren, plagend bij een arm had gepakt en het zich, als reactie, speels tegen hem had aangedrukt. Een mannengek, had hij wrevelig gedacht. Maar hij was er zich van bewust geweest,

dat zijn wrevel meer uitging naar de jonge suppoost dan naar het meisje. En toen zij later op zijn kamer een brief had opgenomen, had hij, toen zij wilde weggaan, vaderlijk een arm om haar schouders gelegd en gevraagd: 'Vertel me eens, bevalt het je nog steeds goed hier?'

Zijn gebaar en de vraag hadden haar blijkbaar in het geheel niet verrast. Ze had tegen hem aangeleund – net een klein spinnend poesje, had hij gedacht – en gezegd: 'Heerlijk. Heel wat anders dan op dat dooie notariskantoor.'

'Dan is het goed,' had hij gezegd en haar een drukje op haar schouder gegeven.

Hij herinnert zich, dat hij, zodra zij de kamer uit was, zichzelf verwijten had gemaakt. Maar ook dat hij de volgende dag een catalogus, die hij 's ochtends met de post had ontvangen, op zijn bureau had opengeslagen en had gezegd: 'Kijk eens, Cécile, wat een prachtig stukje werk.'

Ze was achter zijn stoel komen staan en had vertrouwelijk over zijn schouder gehangen. Hij had in de catalogus gebladerd. Ze hadden samen alle illustraties bekeken. En sindsdien waren er dikwijls boeken, die hij haar wilde laten zien en brieven, die hij haar moest laten lezen.

Hij denkt: Ik moet daarmee ophouden. Een meisje van achttien jaar... Over een paar weken wordt ze negentien. Wat maakt dat voor verschil? Hij zou haar vader kunnen zijn. Doch tegelijk houdt hij zichzelf voor, dat er niets bijzonders aan de hand is. Hij behandelt haar min of meer als een dochter. Dat hij eens een keer vertrouwelijk een arm om haar schouders legt, is heel gewoon. Per slot van rekening is haar moeder een jeugd vriendin van hem, nietwaar?

Hij weet, dat hij zichzelf voor de gek houdt. Toch tracht hij zich met deze redenering vrij te pleiten. Hij gaat zelfs zo ver, dat hij vindt, dat er zelfs niets achter zou behoeven te steken als hij haar een cadeautje zou geven voor haar verjaardag. Doch dan worden zijn gedachten afgebroken, doordat Elsje naar buiten komt. Ze heeft een blad met twee koppen koffie in de hand. Ze zegt: 'Ik geloof, dat je zat te dromen, is het niet?'

'Ja . . . ja, dat geloof ik ook,' zegt hij onzeker.

Hij voelt het als een bevrijding als Cécile de tweede helft van september met vakantie is. Doch dat duurt niet lang. Na een paar dagen reeds begint hij haar te missen. Telkens loopt hij door het museum, alsof hij iets zoekt. Met het een of ander voorwendsel gaat hij zo nu en dan naar het kantoortje om er haar lege plaats te zien.

Thuis heeft hij, aan tafel, als terloops gezegd: 'Cécile is met vakantie.' Hij heeft het gedaan, omdat hij het gevoel heeft, dat hij zo'n enkele maal onopvallend haar naam moet noemen. Verder zwijgt hij over haar. Ook nu. Want als Elsje erop heeft gereageerd met de opmerking, dat ze het dan met het weer goed heeft getroffen, is voor hem het onderwerp afgehandeld. Hij weet, dat zijn vrouw, al heeft ze dat nimmer tegenover hem uitgesproken, het meisje niet erg mag. Is dat, omdat het een dochter van Emmy is? Hij kan zich dat moeilijk voorstellen. Van Emmy weet zij maar heel weinig af. Zij kent de naam nauwelijks.

Hij had indertijd het onverwachte bezoek van de vriendin uit zijn jeugd voor Elsje niet verzwegen. Maar volledig was hij niet geweest in zijn verslag. Pim kende haar, had hij gezegd. En ze hadden haar en een vriendin eens ontmoet toen ze aan het schaatsen waren. Pim was toen bij hem gelogeed in een kerstvakantie. 'Dat is alweer ruim vijftwintig jaar geleden,' had hij erop laten volgen.

'En herkende zij je nu direct, toen ze je foto in de krant had zien staan?' had zij ongelovig gevraagd.

Hij had getracht het aannemelijk te maken en gezegd: 'Nou ja, we hadden elkaar daarna ook nog wel eens gezien. Je moet niet vergeten: ze kende Pim goed.'

Later, toen ze vaak in de stad moest zijn, omdat de stoffeerdere in het huis bezig waren, had ze kennis met het meisje gemaakt. In de namiddag was ze in het museum gekomen om hem te halen. 'Ik ga zo mee,' had hij gezegd, 'nog even een paar brieven tekenen die beslist weg moeten.' Hij had gebeld en Cécile was met de brieven gekomen. Bij die gelegenheid had

hij hen aan elkaar voorgesteld. En toen hij met Elsje naar huis reed, had hij met een schertsende klank in zijn stem gevraagd: En . . . wat zeg je van onze aanwinst?

'Ach, dat is zo op het eerste gezicht moeilijk te zeggen,' had zij geantwoord. Doch het was hem niet ontgaan, dat zij er weinig enthousiast over was. En nadat hem ook bij andere gelegenheden was gebleken, dat zijn vrouw niet zo bijzonder gesteld is op de dochter van zijn jeugdvriendin, spreekt hij nog slechts heel zelden over haar.

Ook nu schakelt hij snel op een ander onderwerp over. Hij zegt: 'Ik denk, dat ik mijn vakantie zal bewaren tot volgend jaar. Dit jaar komt er niets meer van, want half december wilde ik de kersttentoonstelling openen. En die vraagt nog werk genoeg.'

'Dat zal zeker wel,' zegt ze. En ze vraagt: 'Wanneer dacht je dan vakantie te nemen?'

'In de loop van januari,' zegt hij. 'Ik wilde dan een week, een dag of tien, flink doorwerken aan mijn boek. En dan . . .'

Hij wacht even. En als hij merkt, dat zij hem nieuwsgierig aankijkt, vervolgt hij: 'En dan wilde ik in februari een paar weken met jou naar de wintersport.'

Hij ziet ineens de blije schittering in haar ogen. 'Sander!' roept ze verrast. Maar dan plotseling kijkt ze bedenkelijk. Ze zegt: 'Coenraad . . .' Doch hij wuift die bedenking weg: 'Die kan misschien hiernaast logeren.'

Het is een mogelijkheid. Met de arts en zijn vrouw, die naast hen wonen, zijn ze al goed bevriend geraakt. Ze noemen elkaar bij de naam. Frits en Irma heten de burens. Ze hebben een dochttertje, Anita, dat de beste maatjes met Coenraad is geworden. Die twee zijn haast onafscheidelijk. Ze zijn even oud. In september zijn ze samen naar dezelfde school gegaan. Ze zitten bij elkaar in de klas en ook buiten de school zoeken ze elkaars gezelschap.

Toen een paar weken geleden de dokter en zijn vrouw een lang weekeind uit moesten, had Anita bij hen gelogeed. Het was prima gegaan, zodat Irma tegen Elsje had gezegd: 'Dat weten we dan alvast voor de vakantie.'

Zij had het min of meer als scherts opgevat. De vakantie leek nog zo ver weg . . . Maar nu zegt ze: 'Je hebt gelijk. Dat zou best kunnen.' En even later: 'Als zij uit willen, kan Anita hier logeren.'

Ze voelen zich al helemaal ingeburgerd. Ze hebben beste burens en geleidelijk aan groeit hun kennissenkring. Sander maakt veel relaties uit hoofde van zijn functie. Als ze samen in de stad lopen, ontmoeten ze vaak kennissen van vroeger; jongens en meisjes met wie ze op school zijn geweest en die nu, net zoals zij, mensen van middelbare leeftijd zijn geworden, soms al met grote kinderen.

Hun leven is drukker geworden dan het tevoren ooit is geweest. Ze moeten visites maken en visites ontvangen. Gelukkig hebben ze een meisje gevonden, dat 's avonds bij Coenraad wil komen oppassen. Ze worden ook uitgenodigd voor allerlei recepties en culturele bijeenkomsten. Hij krijgt het verzoek een lezing te houden voor het kunsthistorisch genootschap en zij kan moeilijk buiten het lidmaatschap van bepaalde verenigingen. Daarnaast heeft hij zijn werk, dat veel van hem eist. De voorbereiding van de kersttentoonstelling legt behoorlijk beslag op zijn tijd. Cécile heeft heel wat brieven voor hem op te nemen. Ze kijkt vaak, vertrouwelijk over zijn schouder heen gebogen, met hem mee als hij foto's heeft uitgespreid om daaruit een keus te doen voor de catalogus.

Het is een kwakkelwinter. Soms lijkt het of het wil gaan vriezen. Maar als er 's ochtends een dun vliesje ijs op de sloten ligt, draait in de loop van de dag de wind alweer naar het westen en is een nieuwe periode van regen en wind begonnen. Kerstmis is nat en guur geweest; op de avond van oudejaarsdag stormde het. Het nieuwe jaar was met een schoongewaaide lucht en zon begonnen. Maar de nieuwjaarsdag was alweer met regen geëindigd. En in de eerste twee weken van januari was er nog geen dag geweest, waarop het droog was gebleven. Huiverend had Elsje gezegd: 'Ik begin nu toch echt hard naar de wintersport te verlangen.'

Ze hebben de reis reeds besproken. En Coenraad gaat naar de bureu.

'Als jullie met Pasen Anita een weekje in huis willen nemen,' heeft Irma bedongen.

Op maandag 11 februari zullen ze voor een vakantie van veertien dagen naar Iglu vertrekken. Sander kent het plaatsje. Hij zegt: 'Het is zo prettig, dat je er vlak bij Innsbruck zit.'

Elsje heeft al voorpret. Ofschoon ze nog wel drie weken de tijd heeft, is ze al druk aan het voorbereiden. Er komt heel wat kijken voor zo'n vakantie!

Voor Sander lijkt echter de winter in de bergen, hoewel hij er evengoed naar verlangt, een verre toekomstdroom. Hij werkt aan zijn boek over de Meester van de Virgo inter Virgines. Hij heeft daar een week vakantie voor genomen. En hij wil er zo ongestoord mogelijk aan arbeiden. Daarom rijdt hij 's ochtends naar zijn huis bij de vlieten, waar juffrouw Van Paassen reeds de kachel heeft opgestookt en een flinke pot koffie heeft klaargezet. In het middaguur komt ze even kijken of hij nog iets nodig heeft. Verder ziet hij haar de hele dag niet. Ze komt pas weer kijken of de kachel geen kwaad kan als hij vertrokken is om voor het avondeten thuis te zijn. Hij kan er volkomen geconcentreerd werken.

Totdat, op een middag, plotseling alle concentratie verdwenen lijkt te zijn. Hij houdt de pen onbeweeglijk boven het papier. In zijn linkerhand steunt hij zijn kin en hij kijkt naar buiten. Lage wolken jagen over het vlakke land en het grauwe water van de vlieten. De wind heeft hier en daar blauwe gaten in de lucht geblazen. De schilders van de Haagse school zouden ervan hebben gesmuld.

Een bleke zon schijnt weifelend naar binnen. Sander knippert ertegen met de ogen. Dan richt hij zijn blik op wat hij geschreven heeft en herleest de laatste regels: 'Laten wij De graflegging, het paneel dat zich in The Walker Art Gallery te Liverpool bevindt, eens aan een nadere beschouwing onderwerpen. Friedländer meende, dat het een werk is uit de middenperiode van de meester, zodat het dus omstreekt 1485 moet worden gedateerd.'

Hij herleest het nog eens. En nog een keer. Zo probeert hij zijn gedachten dwingend bij het onderwerp te bepalen. Doch hij weet, dat hij verliest. Het is hem onmogelijk het afdwalen te beletten.

Opnieuw richt hij het hoofd op en kijkt naar buiten. De zon heeft zich achter de jagende wolken verscholen. Regen slaat tegen de ruiten en heeft een grijs gordijn voor de verten geschoven. Hij houdt de blik gericht op die beregende ruiten, die geen uitzicht meer bieden. En dan is er opeens een herbeleving van een klein voorval, een paar maanden geleden. In het begin van de avond laat hij de hond uit. Hij komt langs het museum en herinnert zich een boek, dat 's middags was bezorgd. Hij had het mee naar huis willen nemen, doch het op zijn bureau laten liggen.

De sleutels draagt hij altijd bij zich. Hij behoeft niet het gehele museum door. Van de straat af leidt een poort direct naar de administratie-afdeling. Als hij de kleine binnenplaats heeft bereikt, ziet hij, dat er licht brandt in het kantoorje. Hebben ze vergeten het uit te draaien toen ze naar huis zijn gegaan...? In de deuropening blijft hij verwonderd staan, terwijl de hond blaffend naar binnen rent. Hij roept het dier tot de orde; met de staart tussen de poten en de kop naar de grond gebogen komt het naar hem toe. Hij zegt: 'Ga liggen!' En dan: 'Wat ben jij nog druk aan het werk, Cécile.' Ze laat de handen rusten op de toetsen van de schrijfmachine. Hij is naast haar komen staan en ziet, dat ze bezig is om de brieven te typen die hij haar had gedictieerd kort voordat hij naar huis was gegaan. Hij weet, dat er wel meer 's avonds wordt overgewerkt. Toch zegt hij: 'Dat had toch wel tot morgen kunnen wachten?'

'Och, ik maak het maar liever af,' zegt ze. En dan, zonder overgang: 'Wat een lieve hond hebt u. Hoe heet hij?'

'Doggie,' zegt hij.

De hond heeft, toen hij zijn naam hoorde, de kop luisterend opgeheven. En als Cécile hem roept, komt hij kwispelstaartend en als een jongejuffrouw met het achterlijf draaiend op haar toe.

'Wat een schat!' roept ze enthousiast. Ze hurkt bij het dier en speelt ermee. Hij kijkt toe en ziet hoe de hond zich genietend op de rug wentelt. Hij zegt: 'Ze worden toch zo graag aangehaald, hè?'

Haar antwoord verrast hem. Het verwacht hem ook min of meer. Want ze zegt: 'Dat wordt iedereen graag.'

Hij hoort het vreemde lachje, dat zij erop laat volgen. Het is of het heel diep uit haar keel komt. Hij opent de mond om te vragen: 'Jij ook?' Maar hij denkt: Ik moet oppassen. Hij zegt daarom: 'Je moet niet te lang meer blijven werken. De rest kan heus morgen wel.'

Ze doet, alsof ze die opmerking niet heeft gehoord. Ze aait de hond, die nu naast haar zit, en vraagt: 'Is hij waaks?'

'Als hij een vreemde ziet, begint hij hard te blaffen,' zegt hij. 'Dat hoorde je wel toen hij jou hier zag zitten. Maar of hij waaks is . . . ik weet het niet.'

'Ik bedoel,' zegt ze, 'als ik u iets zou doen, zou hij me dan aanvliegen?'

'Dat weet ik niet,' zegt hij. Opeens heeft hij schik in het geval. Hij zegt: 'Probeer het maar eens.'

Ze staat naast hem en geeft hem een paar duwtjes. Tegen zijn arm en in zijn zij. De hond kijkt ernaar zonder erop te reageren.

'Misschien als u mij wat doet,' zegt hij.

Hij pakt haar bij een arm. Hij kijkt naar de hond, die zich ook hiervan niemendal schijnt aan te trekken. Dan kijkt hij naar haar. Er is iets in haar blik, dat hem in de war brengt. Tevergeefs speurt hij naar het spottende lachje, dat hem zo vaak aan Emmy herinnert. Ze ziet naar hem op met een blik, waarin een vraag besloten ligt. Tussen de volle, half geopende lippen, ziet hij het vochtig glanzen van haar tanden. Hij denkt: Ik kan haar nu naar mij toetrekken. Ze zal niet tegenstribbelen . . . Nog steeds heeft hij een hand om haar arm. Hoelang staan zij al zo? Hij stelt zich deze vraag niet. Zijn denken dreigt te vertroebelen. Toch ziet hij kans de spanning te breken. Maar zijn stem is schor als hij haar arm heeft losgelaten en zegt: 'Je ziet het . . . eh . . . de hond trekt er zich niets van aan.'

Zelfs de herinnering aan die avond windt hem op. Dikwijls denkt hij eraan terug. Meer dan goed is wellicht. En evenals die andere keren stelt hij nu vast, dat hij zichzelf toch maar ternauwernood meester is gebleven. Toch weet hij, dat het geen eigen kracht is geweest, waaruit hij heeft gehandeld. Hij is ervan overtuigd, dat God op het beslissende moment heeft ingegrepen. Zonder dat hij erom had gevraagd. Hij had zelfs niet aan Hem gedacht. God had hem de kracht gegeven, die hij nodig had om de verleiding te kunnen weerstaan. Want zonder God is hij maar een zwakkeling. Hij is zich dit hoe langer hoe meer bewust geworden. Want steeds weer als dit voorval met Cécile in zijn herinnering is gekomen, tracht hij het in zijn gedachten te vervolgen. Ook nu doet hij dat weer. Hij laat het spel voortgaan zonder dat God erbij ingrijpt . . . Het spel heeft hem zo in zijn ban, dat hij er geen erg in heeft, dat de regen heeft opgehouden en opnieuw een bleek zonnetje door de alweer droge ruiten schijnt.

Op woensdagmiddag hebben ze geen school. Anita mag bij Coenraad spelen. Ze zitten op de grond bij de verwarming in de tuinkamer. Daar hebben ze de ruimte. En Elsje, die in de voorkamer zit en bezoek heeft van twee dames, die haar in het een of ander comité willen hebben, heeft geen last van hen.

In de kamer aan de voorkant valt, door de kale bomen langs de gracht, het licht van een waterachtig zonnetje naar binnen. Achter aan de tuinzijde, is het schemerdonker. De kinderen hebben daar geen hinder van bij hun spel. Ze zijn vader en moeder en de pop van Anita is hun kind. Het is een mooie pop, die kan slapen en die lang, krullend haar heeft. Anita heeft de pop gekregen op haar verjaardag, toen ze zes jaar was geworden. Zij is haar rijkste bezit, zij mag 's avonds mee naar bed. Als het mocht zou ze haar iedere dag mee naar school nemen ook.

Ze gaan geheel op in hun spel. Zij is de moeder en regelt het huishouden. Ze commandeert ook. En hij doet gedwee wat zij beveelt. Vanzelfsprekend is hij dokter. Als hij spreekuur heeft

gehouden, stuurt ze hem weg. Hij moet naar zijn patiënten. Dat betekent, dat hij in de gang moet gaan staan.

Voordat zijn middagspreekuur begint, eten ze samen. Zij weet allerlei heerlijkheden op de denkbeeldige tafel te toveren. 'Neem nog maar een banaan,' zegt ze royaal. Hij laat het zich geen tweemaal zeggen. Hij smult ervan en laat dat blijken. 'Hè, hè, wat heb ik lekker gegeten!' zegt hij voldaan.

Het fantasiemaal heeft hem zozeer in beslag genomen, dat het hen niet is opgevallen, dat het nog donkerder is geworden en de regen langs de ramen druipt. Pas als zij heeft gezegd, dat hij naar zijn zieken in het ziekenhuis moet gaan kijken, ziet hij het en vindt er een uitvlucht in. Hij zegt: 'Het regent zo, ik zal maar wachten tot het droog is.' Want hij heeft al lang genoeg in de gang gestaan toen hij zijn ochtendvisites moest maken.

Zij lacht hem uit. Stel je voor, een dokter die thuis blijft, omdat het regent!

Natuurlijk heeft ze gelijk. Hij gaat gehoorzaam naar de gang. Doch hij zegt: 'Jij moet ook eens uitgaan, dan kan ik op ons kind passen.'

Hij krijgt zijn zin. Ze zegt: 'Je moet niet te lang wegblijven, want ik moet vanmiddag op visite.'

Als hij een poosje in de gang heeft gestaan en weer in de kamer is gekomen, zegt ze: 'Zo, even m'n hoed op en mantel aan en dan ga ik weg. Zul je goed op ons kind letten, vader?' Ze duwt hem haar pop in de armen en gaat op haar beurt naar de gang. Coenraad drukt voorzichtig het poppelichaam tegen zich aan. Hij kijkt in de ogen, die wijd open en groot zijn als hij de pop rechtop houdt. Dan wrijft hij zijn gezicht langs de zachte, zijdeachtige haren. En een zo wonderlijk gevoel doorstroomt hem, dat hij stil en met gesloten ogen blijft zitten en niet merkt, dat de regen is opgehouden en het weer lichter is geworden in de kamer.

Sander is opgestaan. Rusteloos ijsbeert hij door de kamer. Vijf stappen heen; vijf stappen terug. Hij probeert zijn gedachten, die hij de vrije loop heeft gelaten, de baas te worden. Doch

hij voelt, dat hij daarin niet zal slagen. Hij behoeft er niet op te rekenen, dat er vandaag nog iets van geconcentreerd werken zal komen.

Met de handen op de rug blijft hij voor het raam staan. De zon is weer achter de wolken weggekropen! Maar het is nog droog. De verten liggen nu weer open; ver weg ziet hij nog de zonneschittering in het water van de vlieten. Hij kijkt ernaar. Even verblindt het. Doch ook daar in de verte wordt weldra het zonlicht door de wolken verjaagd. Zijn blik verliest zich in de grijze ruimte.

En dan staat Cécile naast hem in de kamer. Hij heeft een arm om haar schouders gelegd. Zij leunt vertrouwelijk tegen hem aan; een kleine, om liefde bedelende poes. Hij ruikt de geur van haar kleren, van haar haren. Het is een zoet parfum, dat zij altijd met zich meedraagt en dat hij uit duizend andere geuren onmiddellijk zou herkennen. Het wolkt om hem heen elke keer als zij zich met hem over foto's of brieven buigt.

Zijn sterke denken aan haar doet haar aanwezigheid zo reëel lijken, dat hij onwillekeurig om zich heen kijkt. Doch de kamer is leeg. Hij is alleen. En op het bureau ligt het werk, dat zijn aandacht vraagt.

Zijn werk . . . Hij weet, dat de concentratie nu ontbreekt om verder te schrijven. Maar er zou vast een begin kunnen worden gemaakt met het uittypen van wat reeds is geschreven. Hij zou Cécile hier kunnen laten komen. Direct om vijf uur. Met een taxi. Hij zou haar kunnen vragen wat belegde broodjes mee te brengen. Elsje kan hij bellen om te zeggen, dat hij blijft werken en pas vanavond laat thuiskomt. Of misschien wel hier blijft slapen.

Er steekt niets achter als hij Cécile hier laat komen om hem bij zijn werk te helpen, houdt hij zich voor. Maar hij is zich er heel goed van bewust, dat hij haar hier niet wil hebben om te werken. Hij weet best, dat de schrijfmachine niet eens zal worden aangeraakt als hij haar heeft laten komen. Daarom probeert hij de gedachte uit het hoofd te zetten. Wat wil hij? Een avontuurtje? Als hij hier de avond met het meisje heeft doorgebracht, wat dan . . .? Is dat dan een intermezzo geweest?

Uit. Punt. En gaat het leven dan weer gewoon verder? Of zal er een vervolg zijn?

Opnieuw begint hij op en neer te lopen door de kamer. Natuurlijk zal er een vervolg zijn, overweegt hij. Hij denkt er niet zo ver op door, dat hij zich een voorstelling van dat vervolg maakt. Maar wel begrijpt hij dat het, hoe het ook zou mogen zijn, zijn huwelijk in gevaar brengt. Misschien wel vernietigt. Want hij zal spelen met vuur en Elsje en Coenraad kunnen verliezen.

Ik moet verstandig zijn, denkt hij. Ik ben een man van middelbare leeftijd. Een man met een positie ook... Maar hij ziet Cécile. Hij zoekt naar het spottende lachje, dat hem aan Emmy zal herinneren. Doch wat hij ziet zijn haar vochtig glanzende tanden tussen de half geopende lippen en haar grote, lichtblauwe ogen, die vol van geheimen lijken te zijn.

Hij rilt en voelt, dat zijn handen klam zijn geworden. Hij steekt ze diep in zijn broekzakken. Voor het raam blijft hij staan. Er slaat weer regen tegen de ruiten. Hij ziet het niet. Want er is een waas voor zijn ogen getrokken. Zijn gedachten wentelen en wentelen. Ze draaien in het rond zoals het gekleurde vrouwenfiguurtje met de wijzende vinger in de auto-maat, die de toekomst voorspelt en die hij zich van vroeger uit de speeltuin herinnert. Opeens staan ze stil en richten zich op één punt: hij moet Cécile bellen en haar vragen hierheen te komen. Ze moet een taxi nemen en voor belegde broodjes zorgen. En eerst maar even langs haar moeder rijden om te vertellen, dat ze hem gaat helpen. Emmy zal er niets achter zoeken en ze dient toch te weten waar haar dochter is als ze niet op de gewone tijd thuiskomt.

Tevreden stelt hij vast, dat hij zo helder en nuchter kan denken. Hij weet precies wat hij moet doen. Doch hij vergeet, dat alle andere richtingen voor zijn gedachten zijn afgegrensd.

Vastbesloten ineens loopt hij naar de telefoon. Hij neemt de hoorn van de haak en draait de vijf cijfers van het kengetal. Dan wacht hij op de zoemtoon om het nummer van het museum te kunnen draaien.

Coenraad hoopt, dat de visite van Anita lang zal duren. Als zij in de gang is, kan hij haar pop in zijn armen houden. Hij ruikt de geur van het haar, dat in zijn neus kriebelt. Zijn lippen be-roeren de stenen wangen. Dat ze koud en hard zijn, hindert hem niet. Hij drukt de pop steviger tegen zich aan en zegt: 'Lieve pop . . . lieve, lieve pop.'

Wolken hebben de plek blauw, die in de lucht was en even de zonnestralen had doorgelaten, weer dichtgeschoven. Op-nieuw is het licht uit de hoeken van de kamer weggetrokken. Doch de jongen heeft daarvan geen weet. Hij knuffelt de pop en verzint allerlei zoete woordjes. Hij prevelt ze snel achter elkaar, want hij moet haast maken met zijn liefkozingen. Elk ogenblik kan Anita binnenkomen, terug van visite. Dan gaat zij weer voor het kind zorgen. En hij zal het moeten afstaan. Ineens gebeurt er iets merkwaardigs. Hij laat het speelgoed uit de handen glijden. Alsof hij ergens naar zoekt, kijkt hij om zich heen. Dan pakt hij de pop weer op en kijkt in de grote, glazen ogen onder de lange wimpers. Even ziet hij ze heel scherp, zoals hij ze daarstraks heeft gezien. Maar dan vervagen ze. Hij ziet ze nog slechts flauw door een steeds dichter wordende mist. Dan weet hij opeens wat hem te doen staat: hij kan Anita haar pop ontnemen. Zij is in de gang. Moeder is met de visite in de voorkamer. Hij is hier alleen. Er is niemand, die hem ziet. En als hij wil . . .

De waas, die zijn blik had vertroebeld, is weggetrokken. Hij ziet weer scherp omljnd de glazen ogen in het poppegezicht. En terwijl zijn mond zich opent voor een geluidloze lach, die veel op een zucht van genot lijkt, brengt hij zijn vingers naar die grote, starende ogen . . .

Als hij de zoemtoon hoort van de telefooncentrale in de stad, draait hij het eerste cijfer van het nummer van het museum: een twee. Daarna moet een drie volgen. Hij hoort het korte, ruisende teruglopen van de kiesschijf als hij de twee heeft gedraaid. Met de vinger bij de drie wil hij opnieuw draaien. Doch opeens aarzelt hij. De sloten, waarmee zijn gedachten

waren afgegrendeld, lijken te zijn opengesprongen. Hij heeft de beschikking over zijn denkvermogen teruggekregen. Want plotseling heeft hij heel duidelijk de stem van oom Johan gehoord: 'Soms is het al voldoende als je alleen maar aan God denkt'. De raad, die hij hem gegeven had, toen hij nog een kind was.

Hij legt de hoorn op de haak. In gedachten verzonken blijft hij staan. Er is weer een zonnestraal door de wolkenlucht heengebroken, die een bleke rechthoek op de wand tegenover het raam heeft geschilderd.

Als hij zijn kleine vingers vlak boven de ogen van de pop heeft gebracht, kijkt Coenraad ineens verwonderd op. Het is net of hij de stem van moeder heeft gehoord. Doch zij is nergens te zien. Zelfs niet in de voorkamer, waar ze pas nog met de visite had gezeten. De kamer is leeg. Door de ramen valt het licht naar binnen van het zonnetje, dat water gaat halen. Moeder is er niet. Toch heeft hij duidelijk haar stem gehoord. 'Wil jij de Lieve Heer verdriet doen?' heeft zij gevraagd.

Geschrokken trekt hij zijn handje terug. En ineens snikt hij: 'Lieve Heer niet boos zijn. Nee . . . Lieve Heer niet boos zijn.' De pop van Anita ligt naast hem op de grond.

Sander staat weer bij het raam. Hij staart in de wijde ruimte, die nu vol zilveren schittering van zonlicht is.

Er is een wonderlijke blijheid in hem; een mengeling van dankbaarheid en opluchting. Zijn gedachten maken een sprong terug, naar het conflict dat hij schiep in deze zelfde kamer toen hij van zijn reis naar Griekenland was thuisgekomen. Er was verbittering in hem geweest, omdat hij zich tekort gedaan had gevoeld. Zijn ouders hadden hem een tehuis onthouden. Ze hadden hun eigen leven belangrijker gedacht dan het zijne; ze hadden zelfs dat van hem eraan opgeofferd . . . Zo had hij toen verbitterd gedacht. Nu moet hij vaststellen, dat zij, zonder dat zij het zich bewust zullen zijn geweest, hem meer hebben gegeven dan zij hem ooit met een eigen tehuis hadden kunnen schenken. Want terwijl hij veel van hun ouderliefde heeft moeten ont-

beren, heeft hij de liefde van God leren kennen en ondervinden. Hij weet, dat hij een kind van God is geworden. Dat maakt hem gelukkig. Ook al weet hij, dat hij een zwak kind is, dat steeds weer door God zal moeten worden ondersteund om niet te vallen. Want Satan is sterk, om het even of hij verschijnt als Cécile of in een andere gedaante. Hij heeft het vandaag weer ondervonden. Doch hij weet thans ook, met meer zekerheid dan ooit tevoren, dat God sterker is en hij, met Gods hulp, in staat zal zijn het kwade te bestrijden.

Hij vouwt de handen en sluit even de ogen voor het zonlicht, dat hem verblindend in het gezicht schijnt. Hij zegt: 'Heer, ik dank U.' En nog eens: 'Dank u!' Meer niet. Maar hij blijft zo biddend staan. En dan zegt hij nog: 'Ik ben U zo dankbaar, Heer, dat U mij oom Johan en tante Rita hebt gegeven. En ook Elsje, Heer. Want zij hebben mij de weg gewezen.'

Een ogenblik nog blijft hij in gedachten verzonken staan. Dan gaat hij naar de pick-up, die hier sinds de zomer ongebruikt is gebleven. Hij zoekt tussen de platen en als hij gevonden heeft wat hij zocht, gaat hij in zijn stoel achter het bureau zitten om te luisteren. En dan klinkt daar de stem van moeder. Ze zingt zijn lievelingslied: 'J'ai perdu mon Euridice'.

Met het hoofd rustend in de handen luistert hij. Hij denkt: Merkwaardig, dat moeder die voor een man geschreven aria zo graag zong en ik er altijd zoveel van heb gehouden. Want ineens moet hij zichzelf vergelijken met Orpheus, die het lied oorspronkelijk moet zingen. De vergelijking gaat weliswaar een beetje mank, maar hij had zijn Euridice, zijn Elsje, gemakkelijk kunnen verliezen deze middag. Maar God heeft hem op het kritieke ogenblik gegrepen en voor dwaze dingen behoed. Hij heeft Elsje mogen behouden. Goed beschouwd heeft hij het gevoel, dat hij haar heeft teruggekregen . . . Dat God haar hem opnieuw heeft willen toevertrouwen. Laat ik zorgen, denkt hij, dat ik haar recht in de ogen zal kunnen en mogen zien. Orpheus zou zijn Euridice opnieuw verliezen als hij haar in het gelaat zou kijken. Maar ik zou geen recht meer hebben op Elsje als ik, beschaamd, het hoofd van haar zou moeten afwenden omdat ik haar niet zou durven aanzien . . .

Hij veert op als hij hoort, dat de saffier door de kras, die er op de plaat is, verspringt, zodat moeders stem dezelfde klanken en woorden hakkellend repeteert. Nog steeds heeft hij niet kunnen besluiten de plaat, die hij eens driftig heeft beschadigd, weg te doen. Er kleeft immers te veel herinnering aan ...

Elsje heeft de visite uitgelaten. Als ze de kamer binnenkomt, hoort ze Coenraad huilen. Ze knielt bij hem neer en vraagt: 'Wat is er?'

Dan hoort ze zijn kinderlijk verhaal. Het boze duiveltje was gekomen en had hem gezegd, dat hij de ogen van Anita's pop moest uitsteken. Maar de Lieve Heer zou zo boos zijn geworden ...

Hij vertelt het haperend. Het is moeilijk voor een kind om de juiste woorden te vinden. Maar Elsje heeft alles begrepen. Met tranen in de ogen, doch een gelukkige glimlach om de mond, tilt ze haar zoon op en kust hem. Ze zegt: 'Je bent een lieve, gehoorzame jongen van mamma ... Mamma is heel erg blij, dat je de Lieve Heer geen verdriet hebt willen doen.'

Anita, die achter Elsje de kamer is binnengekomen, heeft niet-begrijpend staan kijken. Nu pakt ze haar pop van de grond en zegt: 'Zo, nu is mamma weer thuis.'

En even later klinkt haar hoge stemmetje gebiedend door de kamer: 'Kom vader, we moeten nog eten.'

Glimlachend loopt Elsje naar voren.

Sander heeft het nummer van zijn huis gedraaid. Als hij Elsje heeft horen zeggen 'Met mevrouw Van der Hoogen' vraagt hij: 'Was je al aan het eten bezig, Els?'

'Nee,' zegt ze verwonderd. En ze vraagt: 'Hoezo?'

'Dan is het goed,' zegt hij. 'Kook vanavond maar niet. We gaan straks gezellig ergens eten; in Den Haag, of Rotterdam, waar je maar wilt.'

'En Coenraad dan?' vraagt ze.

'Die kun je misschien wel bij Irma brengen,' zegt hij. 'Of anders kan dat meisje misschien wel komen oppassen.'

'Ik zal het direct gaan vragen,' belooft ze. En dan vraagt ze:

'Maar hoe kom je ineens zo om ergens te willen gaan eten? Is je boek soms af?'

'Was het maar waar,' zegt hij lachend. En dan: 'Misschien vertel ik je straks wel waarom.'

'Ik ben nieuwsgierig,' zegt ze.

Als hij slechts een vrolijke lach als antwoord heeft laten horen, zegt ze: 'Ik heb straks ook een verrassing.'

'Vertellen!' roept hij. En hij vraagt: 'Wie zorgt er voor die verrassing?'

Ze kan het niet voor zich houden. Ze zegt: 'Je zoon. Onze zoon. Moet je luisteren, Sander, het duiveltje zat hem vanmiddag weer dwars en hij heeft het zelf weggestuurd. De Lieve Heer wordt boos, heeft hij gezegd... Enfin – ik vertel het je straks wel uitvoeriger. Maar ik ben zó gelukkig!'

Als de verbinding is verbroken, staat hij nog met de hoorn in de hand. Hij denkt en hij spreekt die gedachte hardop uit, als een gebed: 'Wat een voorrecht als een mens weet, dat hij alleen de strijd niet voeren kan, maar op God kan bouwen.'